3 1761 08737553 1

DR
1976
R87D87
1903
c.1
ROBARTS

Presented to the
LIBRARIES *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
from
the estate of

Pauline Taylor

EX LIBRIS
MILOŠA
MLADENOVIĆA

Господину Сергијеју Сихтеру, наставнику гимназије, капетану у Београду од, писца.

ОДНОСИ

ИЗМЕЂУ СРПСТВА И РУСИЈЕ

ОД 1185—1903 ГОДИНЕ

(ИСТОРИСКА РАСПРАВА ЗА ПОУКУ СРПСКОМ НАРОДУ)

ОД

Вукадина С. Ђурковића

СВРШЕНОГ СТУДЕНТА АКАДЕМИЈЕ

БЕОГРАД

Д[illegible]ЧТИЈЕ ОБРАДОВИЋ — ШТАМПАРИЈА АЦЕ М. СТАПОЈЕВИЋА

МАЂЕДОНСКА УЛИЦА БР. 40

1903

LIBRARY
FEB 20 2015
UNIVERSITY OF TORONTO

ПОБУДА

Као студент Кијевске духовне Академије, још 1896. године, имали смо се саветовати са својим професором И. А. Малишевским о темату кандидадског писменог задатка. Предложив Малишевском темат овај: „Односи између Србије и Русије.“ Малишевски веома добар старчић, особито према српској омладини; многи су га звали „Српска мајка!“ Он нам после дугог ћутања одговори: „Пре свега, да могу открио би прса своја да на мом срцу прочитате љубав према Српству. Но нити своје срце могу раскрити, нити што на њему пише, сем што само уздише!“ Данас већ није у Русији такво друштво, и политика! Ја вам, говорио је Малишевски предложени темат одобравам и желим успеха. Показавши нам историске изворе, с примедбом да добро мотримо на материјал, који се има унети у расправу, да неби упали у немилост према савременим руско-отачественим интересима, јер ће бити много и таквог, истина историског, али противног руској савремености материјала... Одма по свршеном испиту, дошав у Србију у народној библиотеци у Београду показао је се врло много источника, и материјала. Вратив се и у Кијево и више пута, с молбом обраћајући се своме професору, за разна објашњења и која се нису тицала овога темата, Малишевски се није устезао открити све што

је се догађало у ранијим, и новијим догађајима између Србије и Русије, указавши и многе историске податке. Али темат ограничи само са ранијим одношајима. А цео период од првог познанства Руса са Србима, па све до свршетка расправе, добро је рече Малишевски прибрати и у своје време у Србији издати јавности. Малишевски се исте 1897. године упокоји, а нас саветом упути на овако тешку замисао.

Сабравши огромно много материјала, који се овога питања тиче, још од првог познанства Руса са Србима па све до данашњег доба, и уредивши сав материјал за штампу. Остало је било чекати слободну штампу, коју од 29. маја до данас већ у потпуном имамо. Али нам је требало још материјалних срестава за штампу. И за ово би чекали за издање целокупног материјала, ко зна колико. Чланци и писма Н. Н. Дурнова Руса, а великог српског пријатеља, који су издати били јавности и преко свију српских листова, нададоше некаква прорицања о некаквом новом злу над целим Српством. Та се прорицања почеше и испуњавати и у дело приводити. И све то тако принуди нас да и преко све слабости материјалне стране, сав материјал претресемо и само главнија документа, са кратким објашњењем јавности предамо и бар у онолико, у колико можемо савладати да сада помогнемо народу своме у чисто народној свести, као чисто народном погледу. И ако је веома скраћен целокупни материјал ове расправе, ипак је изведено у најважнијем потезу преко целог овако огромно великог периода, и из црквених, и из просветних и војних извора и односа између Срба и Руса.

Вукадин С Ђурковић.

Старо Српска колевка суседна је данашњој Русији, отуда су по крви рођаци Срби са Русима. Али доселивши се, један део српског народа на Балканско Полуострво, онда је се сасвим изгубио од руског народа. Руси су још и пре пријема Хришћанства а и после као Хришћани чешће пута у четама прелазили преко доњег Дунава, нападали и пљачкали своју браћу — Словене у данашњој Бугарској. Али југозападни део Балканског Полуострва, где су се били Срби населили, нису допирали. Зато су мало што Руси знали о Србима на Балканском Полуострву све док нису Срби у сваком погледу надмашили све Балканске Хришћане. Говори се, да је онај калуђер, који је Растка одвео у Св. Гору, био руске народности. Али руски историци, у колико је то писцу познато, о овоме ништа и не говоро. Јер руски историци утврђују прво и прâво познанство Руса са Србима од времена, када је већ српска књижевност, просвета и богатство и Светом Гором било овладало. Растко је отишао у Св. Гору, покалуђерио се и примио име „Сава“ 1185. год. А отац Растков Немања — Симеун, отишао је у Св. Гору 1197. год. Немања, Српски вел. жупан, приводио је Српски народ уједињењу испод црквеног крова. Овако су продужили и потомци Немањини; јер је се и сва светска просвета и култура онда ширила испод црквенога крова. И све што је било државно благо, могло је бити и црквено. Немања, овако

дивно уредивши унутрашњост своје отаџбине и давши правилан правац својим потомцима за даље развиће српске државе, отишао је своме сину Сави, где је и умро. Манастир Хилендар, Српско-царска Лавра на Св. Гори, врло је брзо постао био центром српске просвете и књижевности. У манастиру Хилендару на просвети и књижевности радили су по неколико стотина српских калуђера. Ови су калуђери били свестрано у оном времену образовани. Они су на српски језик преводили и по духу српског народа дотеривали страну књижевност; а писали су и оригинална књижевна дела. Опште богатсво српске цркве, а особито на Св. Гори, као центру, толико је било утицаја на Грке и њихове калуђере на Св. Гори, да су сви грчки манастири и калуђери, и највећи фанатици своје народности служили богослужење на српском језику и српским књигама [1]). По овоме се може судити, колико је могла српска црква и просвета у оно доба корисно утицати и на бугарску, онда већ у опадању просвету и цркву, а особито на руску цркву и просвету, која се још до оног доба није ни подизала била у ред и на степен савременог и просвећеног Хришћанства. Руси још ни у XIV веку у својој земљи нису имали никакве опште организације и уређења. Руска црква онда је се делила на неколико делова, са свим не зависно један од другога. А што је највеће зло у руској цркви било, то је, што су сви виши поглавари руске цркве били Грци, међу овима је било, који нису ни речи руског језика знали, а нису се ни старали изучавати руски језик. Јер ти Грци нису према руској цркви и народу имали ни једне искрице искрености. Руски епископи грчке

---

[1]) Писма съ Востока I. Частъ Собраніе В. Канцелар. страна 22—23.

народности онога доба, нису се трудили, да руску цркву и народ воде ујодињењу, већ да што више протуре свој јелински језик. Руски народ онога доба још је живео у духу многобожачком (обичаји, сујеверје и т. п.). Против тога, а у корист правог хришћанског морала, јединства и будућности руског народа, није било, ни светско-политичке, ни црквено-народне беседе, ни какве год просвете у овом смислу и духу. Руске црквене књиге, у колико их је било у руској цркви, све су биле са грчког језика преведене, и то са великим погрешкама. Тим погрешним преводима црквених књига руски је народ, првим зрачком своје народне свести, видео неискреност преводилаца грчке народности. Тим погрешкама руска је црква, већ у своју унутрашњу тајну примила и клицу раскола и јереси, која и данас од исте мане у великом делу страда. Прва свест за уједињење и самосталност руског народа и цркве, појавила се је код руских калуђера. Они су прво пожелили исправити црквене књиге. Немајући своје способности извршити тако свете и тешке задатке, руски су калуђери па и кнезови доводили Грке из Цариграда. Али и ови, и ако би за добру награду имали неке части искрености, они нису знали руски језик, нити дух руског народа. Тако је руска црква са Грцима све дубље тонула у јерес, и тиме руски народ заводила у дубљу заблуду и неверност према својој цркви и власти. У овако неорганизованом и растројеном руском народу, лако је са Запада продирала политичка струја. А са Истока татарски мач. Тако је Русима ишло све док се нису дохватили српске књижевности и богаства на Атону — Св. Гори. Тек са добрим познанством Руса са Србима, руска црква и народна политика, угледали су праву светлост свога живота и велике руске будућности.

Прво и право познанство Руса са Србима јавља се од времена, када су руски калуђери: игуман Иларијон, Сава Вишерски, Арсеније Суханов и други, који су, као изасланици руске цркве, ишли на Исток — у Цариград, ради прикупљања података за исправку погрешно преведених црквених књига и ради састављања и превођења нових књига и превода. Ови изасланици руске цркве, нашавши богату књижевност српску у српском Хиландару, и све књиге на српском језику, који онда није био удаљен од Старо-Словенског језика, даље нису ни тумарали, ради прикупљања података, већ су српски калуђери Русима широм отворили врата своје књижнице, па су Руси од тада вековима вукли српске књиге све колико им је требло, и какве су им требале. Тако исто руски калуђери: Дијонисије, Сергије, Арсеније, Нил Сорски и други ишли су у Св. Гору ради изучавања и усавршавања манастирског устава и праксе, а били су се сместили у братству српског Хиландара, као у свој рођени дом, јер им је све било на расположењу и услузи. А без икаквог труда на сродном језику могли су се лако служити и усавршавати. Руси су и по чистоти и по језику српске књиге без икаквог превода и дотеривања пуштали на службу у своју цркву. За то се сви стари и многи млађи руски историци и писци, који се дотичу овакових питање, овако изражавају: „Српски Хиландар био је прави и једини расадник и за руско-духовно и политичко-национално искуство и просвету“, и т. даље [1]). Одмах после српске погибије на реци Марици (1371. год.) Манастир Хиландар, као центар српске књижевности и просвете, остао је без икакве своје национално-политичке

[1]) Историскій взгльядъ на взаїмпоје отношеніе.... Річ Петрова стр. 26—27.

заштите. Сво богаство српске књижевности и просвете у Св. Гори постало је опште светско а особито руско благо. Грци су све српске научењаке гонили и предавали Турцима на разне муке и смртне казне, а српски манастир Хиландар постао је сакровиште: румунских, бугарских, грчких и руских калуђера. Овакво разорење српске књижевности и просвете у манастиру Хиландару добро је дошло многим народностима а особито великој будућности руског народа; јер су Руси и пре овога зла по Српство из Хиландара носили разноврсне књиге за своју отаџбину и улагали их у основу своје књижевности. А после су већ могли добити и живе снаге са Атона. Јер су многи српски књижевници и научени неуморни трудбеници (калуђери) са Св. Горе отишли непосредно у Русију, где су одмах прионули на пољу руске просвете, патриотизма и родољубља. А други су се са јужне стране српске земље пред удруженим Грцима и Турцима повлачили у северне пределе српске још слободне земље. Српски калуђери онда нису били лењивци, као што су данас (у већем делу), већ су били родољуби, патријоте и неуморни трудбеници. Историја руске цркве тврди, да ниједан Србин онога доба, ма и сам отишао у Русију, није тражио готовине, већ се је сваки зарио и чепркао на корист и уређење по сасвим неуређеној Русији. Многи Срби отишавши у Русију са својом свестраном научном спремом и топлим родољубљем према братској им Русији, врло су брзо заузели и највиша места у руској цркви, књижевности, па од чести и у политици. Старији руски писци мислили су, и сигурно је, да су српски научењаци и књижевници, који су отишли у Русију са Атона, још на Атону добро упознали

руски језик, у колико је овај онда био различан од српског, те се томе и не чуде.

По руској историји, први су Срби за Русију отишли и заузели патриотски положај: Кијевски митрополит Кипријан, Литовски митрополит Глигорије Цамблаг, јеремонах и славни књижевник Пахомије Лагофет и други Срби. Сви свесни и стари и млађи руски историци и публицисте, који су се својим делима дотицали узајамног эпхођења Срба и Руса, високо цене заслуге научених Срба, који су у Русији онда као једини радили и повели руски народ ујединењу и њиховој великој будућности. Ево како се о тим Србима изражава један млади руски професор, — А. И. Соболевски, у својој беседи, читаној 8. маја 1898. г. у Петрограду на годишњем археолошком скупу: „Руски су се калуђери, на Атону — Св. Гори, упознали са српским калуђерима. И том — првом приликом донели су из Св. Горе из српског манастира Хилендара 12 српских спискова били основа руске литературе“... Собољевски, напомињући још многе такове рукописе и спискове, које су руски калуђери из Србије у Русију пренели и уложили у основу руске литературе, као радове: Кијевског митрополита Кипријана, Литовског митрополита Глигорија, књижевника Пахомија и др. Срба, овако говори: „Благодарећи утицају писмености јужних Словена на руску писменост у XIV и XV веку, руска је се писменост у сваком погледу високо узвисила и правим путем повела свој народ. Руска је се литература са тим утицајем српске књижевности, просвете и општег искуства брзо обогатила. Не би се могло ни мислити, да би Русија, без тога богатства српске литературе и искуства, могла имати сочиненіе (књижевно дело) Нила Сореког, као свог првог хронографа и т.

даље [1]). По својим плодним књижевним и патријотским делима и заслугама у Русији прво место међу старим руским патриотама заузима кијевски митрополит Кипријан (Србин), који је био отишао у Русију крајем XIV. века, и собом однео врло много корисних књига на српском језику, а много је преводио и са грчког језика на руски. И Кипријан је саставио и самосталних девет грамата (писама) у виду расписа, које су биле правничке садржине; он је написао врло много посланица и распослало на адресу разним лицима вишег духовног реда; написао је неколико посланица историске садржине; он је писао посланице и северо-западној руској цркви и народу, објашњавајући правилно крштење и миропомазање; написао је и животопис руском митрополиту Петру, који је издат у „степеној књизи“ [2]). Већина руских историка тврде, да је Кипријан написао и саму степену књигу. Тврде многи историци и то, да је Кипријан још много књига написао, које су водиле народ руски на уједињење; али је то пропало неким случајем и историји непознато остало, или је то неком другом приписато у заслугу.[3]) Савремени онда руски летописци са особитом се похвалношћу изражавају, о Кипријановој надгробној беседи, коју је сам Кипријан на четири дана пред своју смрт био написао и молио, да му се при погребу прочита. Та беседа по својој садржини била је прва у Русији, и кад је прочитана над његовим гробом, она

---

[1]) южно Слав. влізьаніе на рускују писменост стр. 13. Собольевскій.

[2]) Росско церков исторіе Знаменскаго стр. 88—96.

[3]) Росско церков исторіе Архимандрита Макарија стр. 185 — 188

је својом дирљивошћу све пратиоце Кипријанових остатака нагнала у плач.[1])

Јуначка борба и држање српског народа за своју независност и уједињење у рату против Турака — 1876. године изазвала је Н. И. Петрова, професора Кијевске Духовне Академије, те је написао беседу под оваквим натписом: „Взаймное отношиніе между Сербамъ и Россій“, и читао је исту на свечаном сабору у сали Кијевске Дух. Академије 28. септембра 1876. г. при свечаном почетку школске године. Петров је целу беседу посветио био похвали народа српског и његовог корисног утицаја на Русију. Петров превисоко цени у опште сва књижевна дела и радове м. Кипријана, и овако се изражава о м. Кипријану: „Митрополит Кипријан први је положио правилан основ руској литератури ради даљег њеног развића. Кипријан је био млађи пријемник у раду српског Св. Саве, преневши сав свој драгоцени рад и заслуге па велику корист Русије. Оно, што је био за Српство српски Св. Сава, то је за Русију био м. Кипријан“ и т. даље. Даље говори Петров: „М. Кипријан се јавља првим и прâвим ујединитељем руске цркве, државе и народа. Извесне су Кипријанове строге посланице, које се односе на уређење богослужења, благочешћа, уређење манастирског имања“ и т. д. Жеља и план Кипријанов за уједињење руске цркве и државе, који је после испуњен, налазе се у животопису Св. Петра[2]). Руски историци после Кипријана прво место дају у својој историји Пахомију Логафету (Србину). Овај Србин оставио је у Русији громопуцатељну славу међу ста-

---

[1]) Росс. цер. ист. Ар. Макарід стр. 90—92.

[2]) Взаим. отношеніе беседа Петрова стр. 28—92.

рим књижевницима, а по сразмери количине и каквоће написатих књижевних и научних дела, он је најплоднији писац у древној Русији. Пахомије је отишао у Русију око 1460. год. и одмах је врло правилно владао руским језиком а познавао је добро и дух руског народа. Прво Пахомијево књижевно дело у Русији било је „Животопис Два Прва Тројицка Игумана“, Сергија основатеља манастира „Тројицке Лавре“, и Никона. Животопис Сергијев био је раније написан од Епифана; али је било написано врло нејасно и неразумљиво читаоцима. Још, што је најглавније и највеће зло у томе житију, то је што су били унесени и сви они историски факти, који су распиривали раздор у души руског народа а нису водили народ на уједињење Русије. На пр. факти о прогонству Сергијевог оца из Растове у Москву по политичком преступу; о свађи калуђера у Тројицком манастиру, чега је ради и Сергије морао утећи у пустињу из свога манастира и т. д. Пахомије је тај животопис преправио и све што је у њему нашао непријатно и задирљиво, па ма то било политичко или лично избацио је. Пахомије је написао особиту црквену службу за успомену Сергију; написао је и неколико чудеса Сергију. У библиотеци Тројицке Лавре налазе се многи Пахомијеви радови, који тврде, да је он и Давидове псалме с тумачењем истих преводио. Пахомије је написао и црквену службу игум. Никону; животопис митрополиту Алексију, са примедбом, да је исту Пахомије написао 1459. г. А одмах после тога, новогородски митрополит Јона, са сабором руских епископа донео је одлуку, да се у руској цркви празнује митроп. Алексије као народни празник Из овога се види, да су неколико књижевних дела Пахомијева уздизала патриотски дух руског народа и духовенства.

Тада је сабор Пахомија признао за свога националног књижевника, — патриоту и творца првих руско-народних канона. На молбу митр. Јона написао је Пахомије још много канона и служаба за руску цркву и празновање руских народних светаца. За те заслуге Јона је наградио Пахомија многим златом, собољским кожицама и многим другим драгоценостима. По списку м. Јоне, Пахомије је у Новогороду за две године написао: „Приче о чудесима Варламе“, „Животопис са канонима и похвалном беседом Варлами“, „Животопис блаж. кнезу Олеги“, „Животопис Сави Вишерском“, „Животопис Архијепископу Јевтимију“ и каноне свима горе именованим; написао богослужење за празновање Св. Онуфрија. Митрополит Јона молио је Пахомија, да за добру награду остане и у Новогороду продужи врло хитне и нужне књижевне и патријотске радове; али су Пахомија позивали у Москву. Јер су га и тамо још важнији и хитнији предмети очекивали. Пахомије је по свом увиђању нашао за нужније и на посао отишао у Москву, а м. Јоне награду оставио. Из овога се види, колико је био за Русију користан Пахомијев рад, а види се и то, да Пахомије није на награду ни гледао, већ је хтео и хитао, да са моралног гледишта што живље и користније подигне своју браћу Русе. Историји није познато, шта је Пахомије радио и где је проживео од 1462—72. год., дакле за читавих 10 година није извесно о Пахомијевим радовима. Руски историци, који се овога дотичу не верују, да у онако важном времену није Пахомије радио, већ је његов рад неким случајем пропао или је неком другом у заслугу приписат. Јер се Пахомије, по свом положају, различито потписивао на делима. Пахомија су 1472. год. позвали из Новогорода у Москву, јер су тамо преправљали

„Успенски Сабор“, и установили празновање митропол. св. Петру, па је за ту светковину морао Пахомије написати беседе, каноне, службе и све што је било нужно, јер другог Пахомију — равног писца није било у целој Русији. Савремени летописац тврди да су Пахомија на ово дело умолили московски митрополит и цар. А да је овај рад написао Пахомије Србин, то његов потпис тврди [1]). Сем горе именованих књижевних дела, Пахомију приписују још врло много књижевних радова, особито беседа написатих 1479 год., оно што је онда због уједињавања раскомаданог руског народа најнужније било. Пахомију приписују врло много спискова — рукописа, који су се сачували у списковима св. Стефана Премског, јер су смештене у почетку тога списка неколико беседа, које тврде, да су написате руком Пахомија Србина, а на молбу епископа Филотеја. Такође и спискови Новоградскога архијепископа Мојсеја, сами називају својим творцем Пахомија Србина. Сем ових руски су историци нашли још два канона, са натписима „Свесщеннокъ Пахомије Логафетъ“. За тим још је Пахомије написао историју страдања кнеза Михајла и њег. чиновника, са црквеним службама за празновање ових мученика; похвалну беседу на празновање богородичног покрова; канон и службу Борису и Хлебу. [2])

Руски самодржц Василије Васиљевић и митрополит Теодосије били су послали Пахомија, да у Кириловском манастиру прикупи податке и напише животопис основаоца овога манастира. Пахомије у манастиру није нашао никаквих писмених података, већ је застао живе Кирилове ученике и по

---

[1]) Древнаъ росскаъ жиспоописанија, какъ историческіи очерьки Ключевскаго стр. 121—124.

[2]) Др. ж. кы. ист. оъ. Ключевскаго стр. 125—129.

њиховом казивању саставио Кирилов животопис. Биографију и ово дело створио је по своме плану. Све што би стварало политичке или личне дирљивости и водило раздору, писац је избацио из материјала, па ма какве историјске вредности овај имао.[1])

Пахомије је сва историска факта и у опште излагао врло научно и јасно. Сва Пахомијева књижевна дела написана су врло простим руским језиком, те су и најпростије писменом руском човеку била читка, јасна и омиљена. Пахомијев књижевно-патриотски рад, онда тек рођени културни дух руског народа, живо је уздизао и окрепљивао. До Пахомија сва руска литература, колика је била у Русији, била је без икакве сређености у мртвом материјалу. Колико су за Русију драгоцена била Пахомијева дела, која су послужила за основу руске књижевности, просвете и уједињења народа; сами руски историци и патриоте XV. века, па и савремени то тврде. Руски се историци о Пахомију овако изражавају, „Пахомије је још од свога детињства био савршен у писању и философији, превасходивши све књижевнике разумом и мудрошћу својом“... Особито се је Пахомије одликовао својим искуством у писању биографија. А то је за ондашњу Русију било душа уједињења и далеко велике руске будућности. Чим је Пахомије отишао у Русију, одмах је знао правилно руски језик, а и психолошки је увидео, шта треба руском народу за његово уједињење.

Руска историја по заслузи на пољу свога патриотизма и уједињења на треће место ставља Глигорија Цамблака — Србина (брата кијевског митр. Кипријана). Глигорије је оти-

[1]) Др. р. ж. кы. ист. съ. Кључ. стр. 158—161.

шао у Јужну Русију 1414. год. баш у доба, када се је у највећем водила борба међу унијатима и православним у јужној руској цркви. У она доба био је литовски кнез Витовид, сазвао сабор, да се изабере митрополит за литовску цркву, и томе сабору предложио за митрополита Глигорија. Сабор се је уздао у православље Глигоријево избрао га и утврдио за митрополита своје цркве. Колико се је сабор уздао у православље Глигоријево, толико се је исто кнез Витовид, као католик уздао, да Глигорије, као странац, неће бити фанатик у православној цркви.

Московском митрополиту Фотију — Грку било је жао, што је овај Србин изабран за митрополита литовске цркве а не Грк, као што су Грци бесправно полагали права на та места у целој Русији, па је окружним посланицама — расписом подбунио паству чак и у целој Русији, запретивши и народу и свештенству, да се никако не друже са митр. Глигоријем, наводећи како је њега кандидовао кнез, као католик, па је онда и он — Глигорије католик...

Баш у том тако тешком времену, као што се види, по Фотијевом наговору, Глигорија је била напустила паства, подручни му поглавари цркве и свештенство. Но Србиновој слободи и енергији, ни све те и толике тешкоће нису стале на пут у борби за одбрану руско-православне цркве. И тако усамљени Глигорије одмах је отпочео писати посланице својој пастви; писао је и беседе и разне брошуре у виду закона, правила за цркву и њене практичне обреде [1]). Међу другим древним и новим руским историцима и архимандрит Макарије, много хвали Глигорија и његове радове. Макарије већи

---

[1]) Руководству руской цер. исторій Знаменскаго стр. 60—61.

значај даје Глигорију него ли славном московском митрополиту Фотију, који је имао на расположењу: све услуге и од светских и духовних власти и средстава и заштите.... Макарије у својој историји руске цркве цитира ове књижевне радове митр. Глигорија: 22. беседе; три историјске приче; један политички стих, противу Лотина; један богослужебни стих и једну брошуру противу немачке вероисповести. Историци руски мисле, да је био већи број Глигоријевих књиживних радова, и трагају за њима. Јер се је митрополит Глигорије на својим делима потписивао са разним положајима, напр.; „Глигорије руски архијеп..“, „Глигорије мних и пресвитер“, „Игумен“, и т. д. Из тих тако разних потписа свога занимања изводе закључак историци, да је Глигорије неке радове још у Србији био написао и готове пренео у Русију. Архимандрит Макарије по садржини својих беседа књижев. радова Глигорија сравњава са највећим светитељем грчким — са Св. Јованом Златоусним[1] Петровъ, савремени руски професор, тако исто високо цени Глигоријеве радове, називајући га великим плодним писцем и оцем руске цркве[2]). Приликом турске победе на Косову и Атон, центар српске цркве и просвете отпао је од српске државне заштите заједно с Хилендаром.

Стефан, видећи, да се јужни предео ондашње Србије са Хилендаром, као центром српске просвете и литературе не може лако повратити, подигао је и манастир „Манасију“ 1410. год., и у истом основао нови центар српске цркве и просвете. Стефан је био у Манасију прибрао велики број српских књижевника и просветитеља, а и сам Стефан много

---

[1]) История цер. Макария стр. 112—13.

[2]) ..... Петров стр. 30—31.....

је радио на преводима и писању животописа својих предака, и других заслужних Срба. Стефан као и др. српски књижевници у Манасији писао је разноврсне садржине књижевна и поучна дела. Тако је српска књижевност и из овога новога центра могла и утицала је корисно на Бугарску и Русију. Србија са губитком Хилендара у књижевном погледу није много пострадала. Али ни ово није дуго трајало. Одмах после смрти Стеванове (1427. г.), Турци су били опљачкали скоро све крајеве српске земље[1]). Да је у опште српска црква и просвета још и у XVI веку високо стојала, — то у осталом тврде и ниже изложени податци. Напр.: Гилфердинг руски списатељ и Рус нашао је у Старој Србији — у Горачкој цркви врло много књига и рукописа са српским потписима и на српском језику, који су писани у XIV и XV. веку В. Глигоријевић тако исто сабрао је у Ст. Србији врло много српских књига, летописа и рукописа. Међу којима је нашао и један Хилендарски летопис вођени од створења света до 1482. год. по рођ. Христовом. Глигоријевић, у томе летопису налази врло велико искуство и приписује му врло велику вредност. Он све српске старине, које је саобрао у Ст. Србији, приписује труду српских калуђера из XV. веку Архимандрит Антонин — Рус, руски мисијонар у Цариграду, путујући по Ст. Србији 1865. год., сабрао је врло много књига, рукописа, икона, које радове по њиховим оригиналним датима и потписима приписује труду српских калуђера из XV. века[2]). Пок. Јастребов, бивши

---

[1]) Српски летопис народ. библиотека у Београду стр. 82.

[2]) Антонин је у манастиру Св. Николе застао велику гомилу пепела од спаљених српских књига, које су на неколико дана пред долазак Антонина Грци спалили неколико кола тих књига.

руски конзул у Призрену и Солуну, такођер по Старој Србији и Македонији путовао је и сабрао многе српске старине, које су производ српских калуђера из XV и XVI в.

У овом времену чисто политички живот српског народа био је већ утамањен и народ је био упро очи своје једино на своју самосталну цркву. Али ни ова није могла дуго опстати. Јер је 1463. год., српска патријаршија била предата под власт охридског архијепископа, а на упражњену катедру српске патријаршије, по грчком наговору, Турци су паметнули велики намет. Срби су помоћу месне турске власти опет обновили самосталност своје патријаршије. Но на жалбу охридског архијепископа, српска је патријаршија и по други пут била предата власти охр. архијепископа — Грка. Од овог доба Грци су већ изашли у јавну борбу противу Срба, као Словена. Нешто од Турака а нешто од Грка, тек Српство је подвргнуто великом страдању, а у таквом стању почела је опадати и српска књижевност. Но благодарећи произналаску штампарске снаге и велаком патриотизму српског народа, српска је литература опет повратила свој напредак у XV и XV веку. Српство је за своју потребу имало штампарије у свима живљим местима. А те су биле у Скадру, Милешеву, Грачаници на Косову, Горажди, Млецима, Београду и другим местима. Свима штампаријама управљали су и радили српски калуђори, јер су и све штампе биле основане при црквама и манастирима српским. Калуђери су с почетка резали слова од дрвета. Све су књиге штампане ћирилицом на српско-словенском језику. То ново уздигнуће српске књижевности, колико је за Српство било корисно, толико и два пута више је корисно било за Русију и Бугарску. Јер је у ово доба Бугарска већ била опала у

сваком погледу, а Срби су из својих редакција давали све црквене књиге и Бугарима. А Русија је још била у мртвом сну и немоћи, те је Србија и Русији из својих савремених редакција слала књиге. Макарије српски епископ из Херцеговине помоћу свога брата Соколовића великог везира 1557. год. опет је обновио катедру српске патријаршије у Пећи.[1]) Турци су у оно доба већ били овладали свима крајевима српске земље. А Макарије заузев положај српског патријарха, помоћу свог рођеног брата Соколовића, мирно је управљао целом српском црквом и народом. Српска црква са својим клиром уживала је такво благостање под управом браће Соколовића пуних 37 година. Пошто је нестало српске снаге у Хиландару, којом су се српска браћа Руси користили и подизали своју немоћну литературу, били су принуђени тражити научене Србе и у Манасији, као новом центру српске просвете и књижевности. Руски историци налазе у руској литератури беседе, које су написане у Манасији руком српског калуђера Никите Црнорисца, а на молбу нарочитих изасланика руских из Словецког руског манастира и то у XVI в., пошто је и у овом времену у руској цркви беснила јерес и раскол, а у народу руском бесниле су клевете, интриге и свако зло, те су Русима биле од велике потребе овакве беседе српских књижевника и оратора. А има много беседа у руској литератури, које су написане у Манасији у Србији

[1]) Макарије и брат му били су ђаци при гробу св. Саве у манастиру Милешеву. Одатле су Турци брата Макаријева заробили, давши му име Махмут и презиме старо Соколовић, Махмут је својом вредноћом достигао положај вел. везира. Крв српска и вера Христова уложена у детињску душу Соколовића, опет приведоше Соколовића да као и вел. везир, притече у помоћ своме српском народу и српској цркви.

и српским беседницима Никитом и др., али се не зна на чију су молбу те беседе написане и у Русију однесене.[1]) Турци су овладавши свима крајевима српске земље више обраћали пажњу на пљачку материјалних средстава, а врло слабо на потирање српске просвете и књижевности, за то се је тако дуго у просветном погледу Србија високо држала и борила; а материјално је врло рано опала и прво су пошли у Русију за материјалну помоћ српски калуђери из београдске митрополије а лично руском великом кнезу Јовану. Јован је добро примио изасланике београдске митрополије, дав им помоћи и грамату, да са истом и у будуће долазе у Русију за помоћ. За време владавине Василија Ивановића посетили су Русију многи српски калуђери. Послали су изасланике: удова бив. деспота српског Стефана — после калуђерица Ангелина, Спаски манастир и Митрополит Теофан. Све српске изасланике и молбе, које су се налазиле у Москви, велики је кнез примио 24. јуна 1509. год., и на молбу Ангелине послао је прву помоћ манастиру св. Пантелимона на Атону. Та је помоћ била у 200 ком. собољских кожица и 500 веверичних кожица, по истим изасланицима кнез је послао и протојереју Пајсију 200 ком. собољских и пет хиљада веверичних кожица, да их Пајсије подели калуђерима свих 18 манастира на Св. Гори; Ангелини је кнез послао 200 ком. собољ. и 4000 веверичних кожица; београдском митрополиту — Теофану 200 ком. собољевских и 3000 веверичних кожица и још неке црквене утвари. Велики кнез Василије по нарочитом свом изасланику послао је на име своје матере Софије — 1000 рубаља и на своје

---

[1]) Истор. очеркъ правосл. церквой: Серб и Румин. Голубинскаго стр. 510.

име 1000 рубаља, да се ова сума расподели свима калуђерима на Атону 1515. год. Месеца августа 1548. год. отишао је у Русију игуман Пајсије са још неколико калуђера из Хилендара и однели су кнезу на дар иконе српских светитеља: Симеона и Саве, које су биле оковане сребром; крст са живим дрветом, који је на се био носио св. Сава и тело В. мученика Стефана.[1]) 1587. г. био је отишао српски патријарх у Москву. Величанствена титула „патријарх“, толико је побунила властољубље у души свију дворјана руског двора и поглавара руске цркве, те су одмах отпочели мислити, како би то било величанствено, да и руска црква имаде свога патријарха. Ту су замисао одмах били и испунили. Јер је онда Грчка у сваком погледу била омртвала и пропала, и њени изасланици тражећи материјалну потпору нису никако избијали из Русије, те је цариградски патријарх био готов Русији благословити свако њено ново титулирање и увеличавање.

Гаврило, српски патријарх из Пећи отишао је у Москву 1654. год., молио је за материјалну помоћ за патријаршију, а и за политичку заштиту. Цар и руски патријарх једва су дочекали српског патријарха, да им помогне у њином унутрашњем важном црквено-политичком послу. Јер су Руси онда имали страшан раскол у својој цркви, тако да је тај раскол читаве револуције дизао у Русији. Раскол је у оно доба из темеља потресао не само цркву руску већ и државу, јер су у том расколу учествовали а и данас учествују Јевреји и западни католички мисионари. У то доба, када је Гаврило отишао у Москву, тамо су руски архијереји држали

[1]) Сношеніе Россіе съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ стр. 14 до 22.

седнице, на којима су решавали црквене спорове, те им је српски патријарх, као велики ауторитет и поверљив по чистоти православља и познавању теориских и практичних црквених правила, канона и т. д. објашњавао на сабору све тачку по тачку. Гаврило је на том сабору особити труд уложио па исправци руских црквених књига, које су још пре познанства Руса са Србима биле погрешно са грчкога преведене па руски, на основу којих су и створени и секте и раскол у руској цркви. Још и то је узрок сектама у руској цркви, што су се поглавари руске цркве више пута обраћали Грцима за објашњења појединих црквен. обреда, а Грци нису Русима одговарали на основу канона и правила, већ како је ко хтео и знао, и у руској цркви се приметиле разлике у практичним обредима и у опште. То је побунило цео руски народ. Јер се је руски народ бојао, да то нису католичке књиге, па су онда у све изгубили веру. Правац вероисповести, који је држава штитила, и тај је био погрешан, у том случају народ је и у самим државницима изгубио поверење, па устао и противу саме државе.

Гаврило је и руског патријарха Никона замењивао у целој архијерејској власти у осуству Никона. Док је српски патријарх Гаврило у Москви расправљао и исправљао руска питања, дотле су Грци наговорили Турке, те су ови на место Гаврила поставили неког Максима. А Гаврила, по његовом повратку из Москве, за то што се је у Русији дуго бавио, као политичког кривца обесили у Бруси (у Азији [1]).

Својим ласкавим подваљивањем Грци су се пред очима поглавара руске цркве и државе правили, да су велики при-

[1]) Спош. Россіи съ воят. по дял. цер. II Часть стр. 350—59.

јатељи словенским народима и благочестиви Хришћани. Али кад су се у XVII веку појавиле руске црквене књиге на Атону у Хиландару, онда су се Грци побојали, да их руска мисија не потисне, те су одмах наредили српским калуђерима, да примљене руске књиге спале. Али српски старци то нису хтели учинити. На жалбу грчких калуђера охридски архијепископ — Грк наредио је сазив сабора од грчких калуђера на Атону, те да исти сабор формално осуди руске књиге. Сазвати сабор бајаги нашао је руске књиге као јеретичке и формално их на спаљење осудио. Српски пак монаси проверили су те руске књиге и сравнили са оригиналима грчких књига са којих су посреством српским и преведене, и нашли су буквално једну исту садржину, и према томе значи, ако су грчке старе књиге православне, онда су и руске православне. Грци се нису хтели дуго објашњавати са српским калуђерима, већ су категорички захтевали, да калуђери српски спале руске књиге, у противном Грци ће сами спалити и руске књиге и оне српске калуђере, који буду бранили руске књиге. Тако су Грци насилно од Срба отели и спалили руске књиге.

Срби су имали довољно својих националних књига у свом манастиру, те нису толико од Грка бранили руске књиге зато, што су им ове нужне биле, већ су их бранили из чисто братске љубави према Русима.

Од западних научених Срба у XVII веку прво се јављају у Русији: Марко Антонин (Антонијевић и Ју:е (Ђурђе) Крижанић. Марко је био добио образовање у језуитској школи и био је ревносан војник језуитизма. Зато је Марко добио епископску катедру. А после тога Марко напусти еп. катедру, и написао је 7 књига против католичке вероиспове-

сти. Те Маркове књиге биле су веома корисне за Јужну Русију у борби против католичке пропаганде, која је онда у корен убијала руску цркву, народност и политику.

Ђурђе Крижанић своје књижевне радове посветио је био више национаолно-политичким интересима а врло мало цркви. Он се је много трудио на исправци старо-словенског језика. Крижанић је своје књижевне радове још у Риму почео па их је у Русији продужио; али их ни у Русији није могао довршити, и ако је био по природном дару велики реформатор. Ради реформаторства Крижанића су Руси били осудили и протерали у Сибир. Он се том приликом упознао са Сибиром и у опште Источном Русијом, и после повратка из Сибира остатак свог живота провео је у Пољској, где је написао књигу „О Сибиру и руском Истоку“. Крижанић је написао 15 књ., од којих су многе пропале, а многе су на велику корист Русији послужиле за време реформације Петра Великог. Јер су сва Крижанићева дела препуна економско-културних идеја. А то је Петру Великом и Русији добро дошло [1]).

Први рат руско-турски опет је обновио и изазвао врло јаку и живу везу међу Русијом и Балканским Хришћанима. Особито царица Софија и Петар Вел. са својим новим плановима за присаједињење својој држави свих Словена, а Петар је врло велики утицај имао на Црну Гору. Јер је од Срба из Црне Горе тражио савез против Турака, а Грци су пак и у оном времену служили у корист Турцима, а на издајство Русије — шпијунажили. Тога ради и Петар Вел. забранио је странцима приступ у Русију. Само су у Русију

---

[1]) Истор. взгл. на в. от. М. сер. и росе. Петровъ стр. 32—35 и 38- 48. и други источници.

имали приступа они странци, којима би руски посланик у Цариграду визирао пасош. Дакле и ова је забрана у главном Србима спречавала, одлазак у Русију, јер ниједан Србин није могао из Србије ићи у Цариград ради авизе пасоша, а то је опет Грцима добро дошло, јер им је руско посланство било у самој средини.

Одмах после преселења великог дела српског народа у Аустро Угарску под српско пећским патријархом Арсенијем, продужило се је пресељавање Срба и из Аустрије у Русију. Из Аустрије у првој једној групи од 150.000 породица 1750. год. под вођством Петра Текеље, Шевићем и др. преселили у Русију. У оном добу српске су домаће задруге биле врло јаке, те је износио број душа од неколико милијуна. Ова маса Срба била је више него ли сигурна, да ће им у православној и по крви братској Русији потпуно бити заштићена и осигурана и вера и народност; али су се страшно преварили, јер је Србима у овом случају црква упропастила највећу светињу — народност!.

За овом првом групом Срба од 1750—53. год. још у неколико мањих група пресељавао се је српски народ из Аустрије у Русију под вођством Прерадовића, Кнежева Рашковића и других. Тај српски народ настанио се је на руско-татарској и турској граници — око реке Лугање. Званична Русија, сигурно онда из ласкавости према Србима тај предео српског насељења прозвала је „Новая Србия.“ Срби су одмах регулисали оне своје пукове, које су и у Аустрији били противу Турака употребљавали на одбрану под главном командом Петра Текеље, и чим су сместили и устројили своју војску, одмах су почели чистити Татаре и Турке из Крима

и са северних обала Црног Мора, који су неколико векова у овим областима живели и из истих до пола Русије својим четама пљачкали, палили и робили руски народ. Тако су Срби кримске Татаре сасвим очистили и од Турака су отели Кубанску и друге морске области (на Црном Мору). За те услуге Срби су добили од Руса награду — руску народност, а своју за навек изгубили!!.

Руска је влада при крају XVIII века — у време владавине Катарине II основала многе разноврсне просветне заводе, који су требали бити уређени по западњачком методу. А за овај позив није било руских научењака. За то је руско правитељство позвало на ову велику дужност младе српске научењаке из Аустрије. Јер се Руси са туђим по крви и вери научењацима нису могли користити због језика и због католичке вере, које су се Руси страшно бојали у оно доба, а не би им туђинац ни радио са онаквом вољом, као што су Срби неуморно радили и подизали све руске национјонално-политичке и просветно-културне интересе, и то кроз пуних пет векова. За време владавине Павла и Александра Блаженог били су у Русији отворени многи университети, и за наставнике и уређиваче оних университета, опет су Срби из Аустрије у Русију отишли и радили: Тодор Јанковић, за отварање и уређивање нових народних училишта. Тодор је за врло кратко време био написао преко десет уџбеника, по разним научним предметима и доста руководстава за заводе: Ђорђе Трлајић био је наставник у Пожешком корпусу — училишту; Трлајић је био професор и на Краковском университету; Ђорђе Зорић био је професор у Катаринском Демидовском женском училишту; Стојковић и Дудраковић били

су професори на Краковском универзитету; Јагић је био професор на Ново-Руском универзитету[1]) и т. д.

Од великог насиља Грка и Турака православни Срби из Старе Србије највише су се селили на север и запад од Старе Србије. Тако су православни Срби 1770. год. у Дубровнику били врло јаки и хтели су подићи себи православну цркву. Али им то нису допустиле мисије католичке цркве, имајући разуме се и политичку власт уза се. У оном времену Русија је водила рат са Турском. Тога ради Русија је била изаслала своју флоту на Јадранско Море, под командом Долгоруког. Срби су се жалили Долгоруком противу католика односно подизања своје цркве. Та српска жалба допрла је и до Императорице Катарине II. Катарина је изаслала свога чиновника, да у Дубровнику о руском државном трошку сазида цркву. Али руског посланика у Дубровнику потплате католици, те он лажно извести своју царицу, како бајаги у Дубровнику постоји дивна православна црква; а међу тим православни су се житељи молили Богу у приватном дому. Томе руском изасланику није било стало за то што се је руској мисији створила прилика, којом би свакојако и у Дубровнику помоћу такве цркве у своје време основала и чи аву своју мисијонарску колонију, као у Св. Гори, Јерусалиму и т. д., већ му је било до својих личних материјалних интереса Тако под том судбином остали су Срби и даље Богу молити се у приватном дому, а Русија остала без своје колоније у Дубровнику.

---

[1]) Истор. взгляда .... Петрона стр. 52—54.

* * *

Цар руски Петар Велики 1709. године у рату победив Карла XII краља Шведског, који је преко Пољске утекао у Турску, свечано је трећега марта 1711. године све Хришћане у Турској држави позвао на оружје против Турака, особито Србе и Бугаре, као браћу и по крви и вери. Од свију хришћанских народа: Грка, Бугара, Влаха и т. д., који су онда живили под турском влашћу, само су се Срби одазвали!. Из данашње Србије сакупило се било 19000 бораца, који пођоше за Русију, али их није пустио преко Влашке кнез Бранкован. У Црну Гору на име владике Данила и брата му кнеза Луке донели су царев позив пуковник Михајло Милорадовић, родом Србин из Херцеговине и капетан Иван Лукачевић, Подгоричанин. Цар Петар у том писму овако се у осталом изражава: „Будући смо се ми довољно уверили из многих историја, како су стари ваши: краљеви, деспоти, кнезови и остала господа не због тога само, што су од језика словенскога, па за славне били држани, него су и оружјем сами себе у свој Европи храбро прославили све до оног времена, када су их тирани не праведно покорили. За то дакле у данашње од Бога послано време, право је да и ви угледавши се на више речене своје претке, стару славу своју обновите, здруживши се са нашим силама и једно купно на непријатеља наоружавши се, да војујете за веру, отачество, част, слободу и славу своју и својих потомака. У осталом, ако ко од вас у овом праведном рату потруди се прискочивши у помоћ хришћанима, тај ће најпре добити од благог Бога сваку добру накнаду, а од нас милост и награду, и сваки од вас биће обдарен повластицама

нашим по заслугама и жељи вашој, јер ми друге славе не желимо, само да можемо тамошње хришћанске народе избавити од не хришћанског тиранства, православне цркве опет украсити и частан крст подићи“.

Владика Данило на основу овога писма, одмах је сазвао Црногорце. Својом беседом још допунио и расветлио ово Петрово писмо пред народом. Српски народ, препун радости у Црној Гори, у Брдима и целој околини живо и весело се спремао у бој за слободу. Тек што су Срби ступили у рат; а Петар пошље владици друго писмо, којим јавља, да је Русија са Турском закључила мир. Владика пун туге ово писмо саопшти својим борцима. Руски цар Петар, закључив мир са Турцима, о својим савезницима ни речи није проговорио. Тако је сада сва Турска сила имала извршити освету над српским народом!! [1]). Турци су са свом силом навалили, те су скоро целу Црну Гору прегазили опустошили и спалили. А Петар у својој грамати од 19. јула 1712. год. изговарао се, да се још није са Шведима измирио, те с тога није могао пристојно наградити опрљене и пострадале Црногорце, које је изазвао у рат са Турском, па их оставио самима себи и Турцима. Петар Вел. за онда је послао црногорским Србима у име награде само 160 медаља, 5000 рубаља на помоћ онима, који су пострадали у рату; 5000 рубаља на обновљење цркава и манастира и на исплату дугова, онда задужених, а владици Данилу црквено посуђе, одежду, црквене књиге и сваке треће године да се издаје из руске државне касе по 500 руб., обећав за у будуће да ће веће награде издати Црногорцима. Најпосле препоручио

---

[1]) Историја Црне Горе од Ђорђа Поповића стр. 87—89.

је Црногорцима, да се мирно према Турској понашају, јер је и он — Петар, сада са Турцима у добрим одношајима. Али од тога обећања не би никад ништа. (Ист р. Цр. Горе Ђ. Поповића стр. 91—92.).

Данило је после своје смрти назначио за наследника свога синовца Саву, кога је српски патријарх, Мојсије, приликом доласка у Цуну Гору 1719. год. посветио за архијереја. Године 1736. заратиле су биле са Турском Русија и Аустрија. У овај рат подигао је српски народ на оружје српски патријар Арсеније против Турака. А због несрећног исхода у овоме устанку Арсеније IV са неким владикама с великим делом српског народа пребегли су из Старе Србије у Аустрију. После смрти цара Петра његово завештање по грамати није било издавато; те је тога ради владика Сава 1742. године отишао у Русију, и од кћери Петра Великог, царице Јелене за усрдне услуге црногорског народа према њеном родитељу, примио милостињу у 3000 рубаља на обновлење цркава и манастира; на име милостиње цетињском манастиру 3000 рубаља, архијерејско и свештеничко одело, црквено посуђе и црквене књиге. Сава је добио на путни трошак 1000 руб. Царица је о овој милостињи граматом, која је била пуна лепих а празних обећања, известила народ црногорски, да би га обвезала и за у будуће. Сава враћајући се из Русије, свратио је био у Берлин, којом је приликом добио од немачког цара Фридрика II златан крст. Вратив се у Црну Гору, Сава је одредио за свога пријемника свога друго братучеда Василија, јер је то желео народ у Црној Гори. Василије је био у пећској патријаршији све до 22. августа 1750. год., када га је патријарх Атанасије Гавриловић посветио за архијереја епархије скеп-

деријске и приморске и екзарха св. трона пећске патријаршије. Крајем исте године Василије је отишао у Русију царици Јелисавети, која га је снабдела одеждом, књигама и са 5000 мађарлија (ваљда цванцика). Вратив се из Русије, Василије је свратио у Беч. А те исте године руско посланство у Бечу тражило је од бечке владе дозволу, да исељеници из Црне Горе, који би се имали преселити у Русију, могу преко Аустрије прећи. (Биће да је за то преселавање уговарао у Русији Василије). Бечка је влада дала одговор, како је готова пријатељској услузи према Русији; али примећује на захтев руски у томе, што се тражи, да црногорски исељеници, путујући преко Аустрије, буду сасвим слободни; то и нису могли допустити с тога, што су ти исељеници имали плаћати порез Турској.... Василије се је вратио у Црну Гору тек 1755. год., где је застао велики неред, који је једва сузбио поретком. По други пут Василије је путовао у Русију, којом је приликом одвео 15 дечака на школовање. Вратив се из Русије, владика је донео од царице Јелене 1000 дуката и писмо од царице, од 13. јула 1758. год.,... „господам сербскијем земљи въ Маћедонији“... Василије је био повео у Русију Петра синовца, јерођакона, ради школовања и спреме за пријемника свога. Али се је после смрти владичине Петар одмах вратио у Црну Гору, донев све заоставше ствари владичине. Василије бавећи се у Москви 1754. год., издао је кратку историју Црне Горе. Крајем 1768. год. објавила је Турска Русији рат. Спремајући се за рат, Катарина II позвала је све хришћанске народе у Турској на устанак против Турске. На тај позив одазвали су се само Срби из Црне Горе. Позив руске царице донео је у Црну Гору кнез Долгоруки

29. јануара 1769. год. Он је довезао са собом у Црну Гору нешто новаца, барута и олова. Црногорци су се радо према позиву заклели на верност Катарини. И према томе су Црногорци уздржали велику силу турске војске, која је имала нападати на Русију. Али мир, који је јула 1774. године закључен између Русије и Турске, за Србе никаквог плода није придонео, само што је више дражио Турке и Арнауте!!. Немачки цар Јосиф II, син Аустриске царице Марије Терезије, велику је пажњу обраћао српском народу; па је 1778. год. позивао Црногорце, да склопе удружење са Аустријом тако, да Црна Гора, у случају победе Турака, присаједини својој кнежевини земљу све до Бојане; ко Црној Гори буде био непријатељ, тај би био и аустриски; унутрашњост Црне Горе да буде потпуно слободна и не зависна . . . . Тај је уговор био врло повољан за Србе, али су извршење истог осујетили скупштинари народни . . . .[1]) Владика Петар I Петровић, после смрти Савине пође, да се у Русији завладичи; али не добив пасош у руском посланству у Бечу, вратио се у Карловце и завладичио га је митрополит Мојсије Путниковић. Исте — 1784. године владици Петру буде нужно за ратну спрему, да сузбије скадарског везира. У нужди се сетио Петар, да има у Русији Србина, ђенерала свога доброг пријатеља — Симеуна Зорића, и оде на његово имање у Шклову. У Русији Зорић је примио Петра, што је боље могао, па је брзо писао своме брату у Петрограду, да што величанственији стан спреми за владику и кнеза црногорског. Ђенералов брат на спрему је био утрошио преко 30000 рубаља. Али по несрећи љубимац царице Ка-

[1]) Историја Црне Горе Ђ. Поповића стр. 98—113.

тарине II Потемкин мрзео је Зорића, који је такође био царичин љубимац, те изината према Зорићу, Потемкин је наредио полицији, чим Петар допутује у Петроград, да га стражарно испрате до границе, и то не преко Шклова. Када је Катарина дознала за тако непристојно и неправедно прогонство Петра Владике и кнеза, брзо пошље једног свог пуковника, да пристигне Петра и врати у Петроград, али је владика на молбу пуковника односно царичину овако одговорио: „Чувствитељно благодарим на позиву њеног импер. величанства, али ја никада више за живота мога у Петроград нећу доћи; а њено импер. велич. нека је уверено о мом топлом усрдју и привржености к једноплеменом и једноверном словенском царству. Презирем све личне увреде; народна светиња и слава његова не може се изгладити из срца мога осећања; све да би се и веће непријатности мени, као Петру чиниле; Срећан био сјајни престо и цијели славом дичећи се народ руски!...“ Пуковник се је вратио без владике. А Петар још у путу, у Бечу, чује много које каква зла, која су се догодила у отаџбини његовој, т. ј. како се је народ у Црној Гори завадио, како је скадарски везир скоро целу Црну Гору прегазио и спалио!... Баш у то време односи између руске и турске политике све су оштрији постајали. Тако Турска Русији 1787. г. објави рат, а Русија и Аустрија биле су савезнице. Тада аустриски ћесар пошље у Црну Гору свога капетана Филипа Вукасовића са 100.000 дуката и другим многим убојним материјалом. Вукасовић сазове збор на Цетињу и прочита писмо цара Јосифа II, којим позива српски народ на оружје против Турака, објашњујући, како је у овом рату и Русија..... Али без позива православне и братске Русије све па ни злато ништа није помогло и покренуло

народ српски, па ни владику Петра неће да чују! Вукасовић је најпосле био понудио половину донесене суме владики Петру, само да што пре пође у рат; али му владика на ту понуду одговори ово: „Нема тога блага, пити ће га бити у свијету, за које бих ја крв мога народа продао, а свој образ пред свијетом оцрнио“... Вукасовић је известио своју владу у Бечу о оваквом стању ствари. Петар је такође писао и питао руско посланство у Бечу о томе: „Јели заиста и Русија ушла у рат против Турске, па ако је то и тако, онда је он са својим народом готов подићи крст и мач противу Турака“? У то доба дође вест преко руског посланика у Млецима, да је и Русија ушла у рат против Турске, одмах за тим дође и руски изасланик Тутолмин са писмом царице Катарине II. Када су тај позив саслушали Срби, пастало је неописано весеље и брза спрема за рат. Вукасовић се је у чуду нашао таквом слепом поверењу и заносу српског народа у саму голу реч руске царице. Пошто је Тутолмин видео неограничено поверење и љубав народа српског према Русији, он препоручи народу, да у свему слушају Вукасовића и врати се натраг. Вукасовић је са својим крајешницима отишао из Црне Горе, а дошао је руски изасланик, Граф Марко Ивелић, родом из Рисна, који је био руски потпуковник и донео је печатани позив од руске царице Катарине II, којим позива Србе на оружје против Турака. Вукасовић није никакве користи придонео српском народу у Брдима, али није скоро никакве ни штете починио. Али Ивелић на рачун братско руског гласа и поверења српског народа према братском им царства много је више мутио и узбунио српски народ и владику Петра. Прво је радио, да се српски народ из Брда пресељава у Русију; а друго и као најглавније, што

је подговарао српски народ у брдима против владике Петра I, те да би он постао владалац српском народу у Црној Гори. 1794. и 1796. год. из Црне Горе особито Требешани били су ишли руском цару Павлу, и уговорили, да се преко две стотине породица отселе у Русију. Али им ту сеобу владика Петар није допустио. Од 200 породица једва су се могле отселити 22 породице и то тек 1804. године. Гроф Марко Ивелић нашао је некаквог архимандрита Стевана Вучетића, па су ова двојица, удружена уз припомоћ и званичних писама руског Синода, бунили народ у Брдима и Црној Гори у намери, да Ивелић буде световни управник, а Архимадрит Вучетић владика Црне Горе и Брда!! Марко Ивелић је из Русије дошао као изасланик 1788. год. и донео неку суму новаца, да је употреби на набавку ратног материјала, те да тиме снабде српске војнике, који су устали на позив Катарине и гинули искључиво за руске интересе, па је овај руски изасланик дуго времена са донетим из Русије новцем у Боци трговао, а Срби гинули и отступали пред Турцима, те им ови спаљивали куће и робили децу само с тога, што барута нису имали; тада и тога ради најгоре су Требешани пострадали и раселили се. Најпосле Марко Ивелић донесе и писмо од цара руског Александра I 2. октобра 1803. год., којим позива српски народ у Црној Гори, да се остави Петра свога владике, па да се повери Ивелићу, кога сам цар шаље да народ изведе на прави пут. Још оштрије писмо отправио је у Црну Гору руски Синод 16. окт. исте год. У томе се синодалном писму прво помињу све милости, које Русија чини српском народу у Црној Гори, а Срби су све то злоупотребили. Особито је Синод ударао на Петра владику. Марко Ивелић јануара 1804. год. дошао

је у Котор и одмах је позвао владику Петра, да му преда царске грамате. Владику је пак био известио Ивелићев брат, прота у Рисни, да Марко има пупомоћије, да га ухвати и пошље на Крф, где се је налазила руска флота, а одатле спроведе у Сибир. Владика одговори Марку, да је Котор у туђој владавини, те му неће тамо отићи, већ нека Ивелић дође у Црну Гору, као што су то и досада сви руски изасланици радили. Ивелић није хтео доћи у Црну Гору, већ је из Котора тајно разашиљао по народу бунтовничка и клеветничка писма противу владике. Влада црногорска такође позивала је Ивелића, да би дошао да се договоре и виде, ради чега је дошао. Па како опет Ивелић није дошао, а није ни прекинуо свој бунтовнички рад, влада га је писм м од 1. маја позвала, да се остави износити ружних гласова, чиме само црни славу руског цара. Из овога се писма види, да је Ивелић тражио рачун од барута и олова, које је, по његовом навођењу, цар Павле послао у Црну Гору, међу тим свега тога није било; захтевао хиљаду дуката, (такође лажно тражење; распростирао у народу гласове, како је Петар владика у Петрограду затваран и протеран из Русије. Кад је влада добила и писма цара Александра I и писмо руског Синода, помоћу којих је Ивелић био бунио српски народ, она му напише одговор и с њим прекине односе. Одговор је гласио овако: „Св. руски Сидон позива на одговор архијереја, који не стоји под њеном влашћу, а још тражи благочастије као у Русији тамо, где нема власти, судске управе, и учионица. Нека св. оци руски погледају на стање њихове паствe до Вел. Петра, какав је кукоЛ израстао, који ни до данас није истребљен. А у Црној Гори, ако нема веће просвете, бар нема никакве јереси, него чиста православно-српска

вера постоји. Од пропасти српског краљевства српски народ у Црној Гори и Брдима стоји под својим митрополитима, који су утврђивали народ у православној вери и слободи. А садањи архипастир више је у томе од сваког улагао труд, а полаже га и сад. Велики Бог кроз доброг пастира народног избавио је српски народ у Црној Гори од арбанашког паше, те је народ у слободи и без опасности, а није онако, као што мисли руски св. Синод, не познавајући околности. Синод мисли, да црногорски архијер као они у Русији, има позлаћена кола и време, да се само о св. служби упражњава; али наш владика мора пешице да прелази велике стрменице, са крвавим знојем, па непрестано мора народ учити и мирити, а св. служење тек онда чини, кад се од народних послова смири. У овом случају св. оци синодални видеће нашу бједу; никакву помоћ до сад нијесу учинили, пребивајући у дубоком ћутању; а сада привлаче нашег архипастира неправедно и без разлога своме суду. Сем онога, што су руски цареви чинили помоћи, за заслуге и привржeност руском двору, св. Синод никад није Црну Гору снабдевао потребама, него народ сам набављао по могућству.... Ми смо слушали, да и у Русији у неким епархијама манастири су опустели и у жалосном се стању находе, а калуђери су се излињали као овце без хране, и сотим је чудновато, да св. оци синодални у својој пастви не виде недостатке, а у туђој виде не савршенство. Руски обитељи не разумевају боље од нашије вјеру и закон.... Зашто св. Синод руски у само данашње вријеме не употреби својствено св. оцима сажаљење о страшном истребљењу хришћанства у турској Србији? Тамо треба велика одбрана и помоћ православноме хришћанству... Осим тога може бити, да руском синоду није познато, да су

народи Славено-српски у својој цркви источно-православног српског патријарха имали, којему су српски архијери били подвласни.... Сљедовательно и сам наш митрополит остао је по себи у независности. И од најстаријих времена вјеру Хришћанску нијесмо примили од Руса него од Грка, а Русија по црковнијем историјама не назначује се тако као што св. синодални оци у својим листовима пишу. Ми до сад нијесмо чули, да св. руски Синод има власт и бригу о славеносрпском народу, који живи изван рускије предела"... Објаснивши се српско-црногорски световни и духовни поглавари народни, са Ивелићем и цару Александра I отправе писмо у овоме смислу, и молили су најпосле цара, да ради уверења правог стања ствари, пошље савесног свог посланика. Цар је послао у Црну Гору свог саветника Мазуровског, који је од Ивелића сва пуномоћија одузео. А у марту 1805. год. послао је и Санковског, који је такође известио цара о правом стању ствари. Санковски је донео од цара Александра ублажујуће писмо на народ Црне Горе и 3000 дуката....

Наполеон је се 1804. год. крунисао за цара Француске и краља талијанског. После године дана Наполеон је разбио савезну војску руску и аустриску код Славкова, и приморао Аустрију, да напусти савез са Русијом, па закључи мир само са њим — Наполеоном. Закључивши мир Аустрија је Наполеону уступила: Млетке, Истру, Далмацију, Боку и Трст. Али Бокељци пошљу своје изасланике владици Петру на Цетиње изјављујући, да ће се борити противу Француза, па позивају у заштиту Србе — Црногорце и руску флоту, која се је онда бавила код Крфа. Народни збор на Цетињу 15. фебруара 1806. год. реши и објави, да ће се борити

против Француза, а тако исто трудиће се, да и аустриску војску из Боке отера пре, него ли француска војска пристигне у Боку. Сутра дан владика са Црногорцима и Приморцима приспе у Боку и изјави аустриском комесару, да све градове у Боци преда, или ће их владика на јуриш заузети. У то доба приспела је била и руска ескадра, и 21. фебруара предати су свих 8 градова у Боци, на којима је истакнута руска застава. Колико је Петар владика био радостан, што је још једном видио онако удружено српско оружје са руским, може се видети из ове његове кратке беседе, коју је био изговорио 22. фебруара приликом освештавања застава за градове: „Испунила се жеља, ваша храбри Словени! Ви видите међу вама дивна очекивану вама по роду, вјери, храбрости и слави браћу вашу! Силни руски монарх прима вас у број своје дјечице! О! нека буде благословена промисао Господа! Нека буде вама у памети овај радостни дан!“ Када је у априлу месецу дошао у Боку адмирал руске флоте Сењавино, дубровачка управа поздравила је долазак Сењавинов и изјавила, да ће примити руску војску и са њоме се борити противу Француза но тек онда, када француска војска буде приспела на земљиште дубровачке републике. Омладина пак дубровачка по својим начелима, желела је Французе, те су тако Французи и заузели Дубровник.

Владика Петар са Србима из Црне Горе, Бокељцима и нешто мало руске војске сукобио се је са Французима испред Цавтата.... За кратко време владика опијен словенизмом опсади и сам Дубровник. Очекујући час предаје Дубровника; али место тога радоснога часа владика са својим Црногорцима и Бокељцима прими налог од Александра I, словенског великог монарха, заштитника свију Словена, као

својих чеда, (како га је мало час у беседи владика Петар називао), да се не само остави Дубровника, већ и Боку преда Аустрији, која ће је онда предати Французима. Приморци и Црногорци ожалошћени том вешћу, већином су се из логора разишли кућама. Бокељци у оном случају молили су Сењавина и владику, да бране Боку од Француза, док други одговор од Александра дође, јер су они послали људе Александру, да га моле, да их не пусти под Французе.... Оваква неизвесност стања одуговлачила се, а Французи су искуством упознали војничке врлине српског народа и видели, да би било врло корисно позвати и Србе на своју страну. Французи су овом приликом Српству много обећавали, а владици нудили су положај патријарха православно-српске цркве у целој Далмацији; Петар непоколебим остаде уз Русију. Одговор од Александра дошао је тек 26. августа исте године и гласио је, да се продужи непријатељство према Французима. Међу тим Срби су се скоро сви разишли а и Руса нешто мало било, док на против Француза је било придошло преко 20.000 људи. Руси су пред оваквом силом нагло отступали, док је Петар прибрао своје Брђане и приморце, који су јуначки сузбили и гонили Французе, па су у бегству Французи у Виталини заглавили и своје топове, те су им Срби и главни стан са Мармоном, главно-командујућем, опколили и ослободили заробљене Русе.... Мармон је од Наполеона јула 1806. год. добио наређење, да заварава владику до јесени, па га онда нападе и уништи. Али када су после Французи упознали јунаштво српског народа, Наполеон је после препоручивао Мармону, да Србе привуче и придобије на француску страну. Мармон је једном позвао Петра владику у Боку бајаги ради договора о границама. Владика је дошао

са 10 црногорских војника. Мармон је у осталом, позивајући на своју страну, питао: „А шта ви имате са Русима, са оним не просвећеним и суровим народом“. Петар је Мармону, на то одговорио: „Не дирај у моју светињу.... Јер су Руси једноверни и једноплемени. Они имају топлу љубав према Србима... Ми сви Словени имамо надежду и славу само у Русију, ви малодушни мрзите Русе, а ласкате другим словенским гранама, а сваки, ко Русе мрзи, тај мрзи и све Словене.“ Владика Петар је свагда материјално сиротовао, особито за барут, те тога ради није могао јачу помоћ указати ни својој рођеној браћи на истоку, Карађорђу и Шумадинцима, само је у толико повлачио турску навалу на Херцеговину а тиме спречавао на Шумадију, бавећи се непрекидно са својом војском на граници према Албанији и Херцеговини. 1812-те Данзе, енглески пуковник, понудио је владики Петру, да удари на француску војску у Боци. Петар је одговорио, да је готов напасти француску војску, али само ако се и Руси са Енглезима против Француске удруже. 1813. год, када се је Наполеон једва борио у Немачкој, владика је 27. августа напао на Боку. Он је врло лако заузимао од француске војске место по место у Боци, а о томе је известио и енглеског адмирала на Вису, и аустриског ђенерала Томашевића у Далмацији. За 48 часова у биткама Срби Црногорци и Приморци добили су неколико батерија и градова од Француза. Французи су под строгом опсадом остали још само у Котору, а за то време владика је сазвао Црногорце и Бокељце у скупштину, и заклели се на верност целокупности и привржености Русији, Аустрији и Британији; или ма којој то било великој држави, само да се више никако не раздвоје. Владика је завео у Боци под

председништвом својим централну власт, и образовао комисију, у коју је ушло девет лица из Боке и толико из Црне Горе. Петар је са писмом својим послао Саву Пламенца Александру I, молећи га, да прими под своје закриље Црну Гору и Боку. Још се владичин депутант није ни вратио од његовог заштитника, а аустриска се војска кретала Боци. Владику није опаметило ни оно прогонство из Русије ни оно, што је исти Александар једном већ уступао исту Боку Аустрији, већ је препун наде и уверења у Русе, очекивао у Боци одговор и Пламенца за читавих шест месеци. А за то време сударајући се и уступао град по град у Боци Аустрији, која је по пристанку руског цара имала примити целу Боку Которску, и губио своје храбре војнике. Руском цару бар за оно време нису Срби требали, па се с тога са одговором на молбу владике Петра, није ни журио; а факти тврде, да је са његовим пристанком Бока Аустрији и то већ у два маха предавана! Па је без сумње сам рачунао, да са чистим срцем, душом и белим образом нема шта ни одговарати владици и народу српском, а своје грехове оставио је за пред Бога, ако је имао довољно вере у овога. Пламенац се је из Париза, где се тад бавио цар, вратио са неким тужним одговором тек после 6 месеци, и свога господара владику у Црној Гори известио. Савесни праведни и савремени руски дипломати, историци и писци, који овоме своја дела посвећују, осуђују поступак цара Александра у свему, а особито предају Боке. (приведени чланци Дурнова и др.) Али то све Српству не лечи задате му ране, које је од своје браће Руса и пређе и онда добијало у погледу свога уједињења. Због дугогодишњег ратовања оглада у Црној Гори и глад, те је био владика принуђен упутити

молбу Александру, да би се смиловао и примио у насељење у своју државу гладне црногорске породице. Али владика тај православни и горди словенски монарх није ни одговарао. После такве немарљивости Александра I према јадном српском народу, владика се обратио молбом на кнеза Милоша, да прими неколико сиротиње у Србију из Дробњака (1816. год.). Кнез Милош се је најродољубивије одазвао овој жељи. У писму од 26. октом. 1816. год. овако се је кнез Милош изразио: „Браћо моја и народе српски! Ја душу моју положио сам за народ и браћу моју; и данас полажем за вас и примам вас у недра моја!....“ Цар Александар I није дао братског одзива Петру владици ни на молбу од 8. маја 1817. год. којом је молио, да би се слала помоћ у 1.000 дуката на исхрану сиротиње у Брдима, пострадале у ратовима, одређену од стране цара Павла!![1])

* * *

Петар Његош посетио је Петроград и на Преображење је посвећен у чин владичански, и на овој је свечаности присуствовао сам цар руски Никола I. Владику Петра II са особитом љубављу окружавали су у највишим круговима потомци оних већ пропалих Срба, који су се одселили у Русију у XVIII веку из Потисја и Поморишја (страна 175. Поповић). Док је Петар Његош у Бечу очекивао на путну исправу за Петроград, неки су му говорили, да иде у Париз, а овај је пут био противан Русији, те га је Никола I за то ужасно био нападао, и ако у самој ствари ништа није ни било (стр. 177. исти). Кнез Данило I Петровић, при-

[1]) Историја Цр. Горе Ђ. Поповића стр. 113—63.

мив кнежевску дужност 25. маја 1826. године, отишао је у Петроград. Никола I, примив га љубазно, дао је Данилу решење, да буде у Црној Гори само као кнез без владичанског положаја. (стр. 191. исти). 1852. год. Аустрија је послала свога нарочитог изасланика у Цариград и у договору са Русијом принудила порту на закључење мира са Црном Гором уз припомоћ још и француске и енлеске дипломатије. Мир је закључен у Подгорици. Данило је отишао у Беч, да на тој заузимљивости о миру заблагодари ћесару, и том приликом добије од ћесара орден „Гвоздене Круне,“ а од Николе I орден „Св. Ане“. Мир је овај дочекао и мир париски. А при решавању париског мира турски пуномоћник питао је руског пуномоћника, у каквим се односима налази Русија према Црној Гори. На то је руски пуномоћник одговорио: да Русија никакове друге и ближе односе према Црној Гори нема, сем у колико је сродство по вери и крви веже и привржeност Црногораца Русији. Тада је узео слободу турски пуномоћник и у седници изјавио, да Султан сматра Црну Гору као саставни део своје државе. Кнез Данило 19. маја 1856. год. распослао је нарочитим изасланством на све дворове великих сила протест против тога. Одмах за овим протестом 1857. год. Кнез Данило и лично је посетио Наполеона III у Паризу и молио га да би се он заузео за права Црне Горе против Турске. Наполеон Црној Гори за проширење граница и права није ни обећавао а унутрашност кнежевини зајамчио је слободу и независност.

Тако се је Русија према Црној Гори и православном Српству на западу односила све до пријема кнежевског престола Црне Горе Николе I Петровића (пст. Цр. Горе Ђ.

П. стр. 198). А нија боље било ни са Српством на источном делу српске земље 1804.—15. год.

Шумадинци под вођством Карађорђа 1804. год. одабраше проту Матију Ненадовића и друге из своје средине, и послаше састављену депутацију у Петроград императору руском Александру I, да испросе политичке заштите од цара руског или материјалне помоћи за устанак против дахија. Председник руског министарства Адамов није српске изасланике пустио код Александра, а сам је одговорио Србима, да руска влада не може никакве заштите ни помоћи српском народу давати, јер би се таквим корацима замерила Турској. Но нека се српски изасланици обрате порти и Султану молбом. Чим се је Ненадовић са друговима вратио из Петрограда у Шумадију, устанак је плануо и ослоњен само на божју помоћ. (Н. Попов стр. 44). Владика црногорски Његуш писао је писмо Кара-Ђорђу, и питао га о стању устанка у Србији, позивајући Шумадинце, да у Босни са Црногорцима вежу позиције. Томе су и Шумадинци одговарали, и желели 1806. год. Овако су се браћа Срби договарали о свом уједињењу (Н. Попов стр. 44). А исте године руски цар Александар I био је на договору на Тилистици са Наполеоном I, где су у осталом поделили и Турску, те да унапред знаду, докле који може од отрупуле Турске царевине дрпати. Ево шта Зечевић у својој историји света говори: „Особито се од времена владавине аустриског цара Леополда I из Беча и Петра I из Петрограда жудно гледа на лепе земље између Јадранскога и Црнога Мора, као што смо већ видели и покушавали су више пута и Аустрија и Русија, некад удружене, а некада посебно приграбити ове земље под видом ослобођења хришћанских народа. Али никада Турској није загрозила опа-

сност, као што је загрозила договором Александра I цара руског са Бонопартом-Наполеоном I цар. француским у Тилистици. Французи су били већ овладали Далмацијом, а по договору у Тилистици, требало им је до Дрине заузети и упутити се Албанијом за Солун. А Русија, која већ беше посела румунске кнежевине, да притисне све источне делове Балканског Полуострва и Цариград. Наполеона, у извршењу овога решења, помела је шпанска побуна и нов аустриски рат. А руски цар наредио је и даље нападање на Турску. Срби, незнајући ништа о тилиском договору, одмах после првог успеха у рату противу Турака, желећи обновити царство Душаново, послали су једно писмо Наполеону I, у коме се вели: „Многи су народи нашли у твојој узвишеној личности избавиоца и законодавца, па и српски народ жели добити од тебе слободу и законе“. Тако се тада гледало на Бонапарту. А он је питао своје доглавнике прочитав то писмо, какав је тај српски народ и где живи. Српски народ из Шумадије је око Ниша, Новог Пазара и свуда јуначки јуришао на Турке, те се је Наполеон брзо уверио о храбрости српског народа. А још српски народ из Црне Горе, Херцеговине и Далмације и саму Наполеонову војску под командом Мармона жестоко је сузбијао од Боке Которске, те је Наполеон био готов Србима уступити повољне услове на рачун Турске, те да ову војску ослободи од рата са Србима и крене је са целим западом противу Русије. Јер су се политички односи између Француске и Русије били заоштрили и спремили били велики рат. Турска, пак изгубивши у рату са Русијом многе области до обала Црнога Мора и румунске кнежевине, такође желела је ма по коју цену и услове закључити мир са Србима из Шумадије и Црне Горе, те

да се слободно крене са Наполеоном противу Русије и био би им свакојако сигуран успех у рату, а и Србији политички опстанак, а и ако не пуно обновљење Душанова царства а оно бар проширење сигурно. Али чим су се овако измениле политичке прилике између Наполеона и Александра, овај је приметио још и понуду Наполеонову преко свога посланства у Цариграду о савезу француско-турском противу Русије, а и оно што се српски изасланици нису у Петрограду примили ни користили заштитом и материјалном помоћу, већ хладно и не братки враћени натраг, и саветима упућени у Цариград, па је Микељсон, као главнокомандујући руске ратне војске, по налогу своје владе написао једно ласкаво писмо са Дњестра и упутио свога капетана, Угричића, Србина у Србију, да покуша, ако буде могао одвратити Србе од договора са западом. Чим се је Угричић појавио са писмом у коме се Микељсон изражава, како се Русији већ прежалило гледајући, како се браћа Срби кољу са Турцима, и и више не може срцу одолити, па за то иде руска војска у помоћ Србима, и чим се је појавио руски изасланик, Срби су одмах прекинули све договоре и одношаје са западом 1806. год., па су се слепо предали православној Русији. Пошто је Микељсон известио владу своју, да су Срби одани Русији, руско министарство спољних послова послало је Микељсону 12000 дуката, да их овај пошаље Србима на име наоружања и помоћи у рату. Новембра месеца 1806. год. руска је војска заузела Молдавију од Турака. А 11. јануара 1807. год. Русија је објавила формални рат Турској. Бонапарта је непрекидно и посредно преко турског министарства утицао на Србију, да би је измирио са Турском. Исте су године преко Ниша дошли нарочити изасланици портини

и султанови, те су у Смедереву држали саветовање и договор, гди је засадавао српски „Совјет“. Турци су обећавали Србији признати самосталност само, да се оставе Русије. Али све забадава, Карађорђе и све војводе саветници и маса народна желели су остати верни Русији. Тако и би, писмом замолише Микељсона у Букурешту, да руска влада пошље једно способно лице, те да им у Совету председава. 17. марта исте године Микељсон је по налогу руске владе одредио Родофинкина, као руског дипломатског агента, да се стално настани у Београду. Руски диплематски изасланик долази у Београд, а Порта позива своје изасланике, који су преговарали о миру. И 19. марта Совет је држао своју седницу, а у овој су турски пуномоћници и последњи пут покушали и чисто молили српски Совет, да даду заборавности све оно што је било и прошло, па ће се у будуће све окренути на добро између Србије и Турске.... Српску зависност од Турске ограничаваху само и једино са 2500 кеса данка (рачунајући 100 дин. у једну кесу). Али је кнез Сима као председавајући у Совету гордо Турцима одговарао: „Србија гледа на себе као на независну земљу; она неће ником данак да плаћа, нити ће подићи оружје против свога савезника — Русије. Портини су пуномоћници одмах отпутовали из Смедерева. Српски пак Совет је одмах спремио своје људе Микељсону у Букурешт, да траже оружје и друго, шта им за рат треба. Микељсон је одмах известио цара Александра и владу своју о успеху у Србији, и предложио је да би корисно било за Русе, да се пошљу у Србију једно лице, које би окретало српске умове онако, како је за Русију корисније. Тада је руски цар био послао сабљу Карађорђу са натписом: „Браниоцу вере и отаџбине“, и сабљу Миленку

са натписом: „За јунаштво“..... Српски су преговори иначе врло тешко текли са Русијом. Чим су се Турски изасланици вратили у Цариград, одмах је турска војска живо почела наваљивати на Србију, особито из Босне удружена са Французима. Срби су се јуначки одупирали; али су врло споро и мало помоћи од Русије добијали, те им је врло тешко било борити се.

У то исто време Турци су свргли Султана Селима, а дошао је на престо Мустафа. Срби су се сјединили са руским четама код Видина 7. јуна а 17. истог месеца дошао је руски агент у Београд — Родофинкин, и донео собом 5.000 дуката. Родофинкин је донео два писма једно Совету а једно Карађорђу као првом војводи у Србији. Цар руски тим писмима позвао је српски народ и Совет на верност према Русији. А агенту је поверљиво наредио, да добро мотри на верност српског Совота и народа према Русији и држање према западним народима и државама.... Српски народ свагда се је безусловно искрено одавао својој браћи Русима, што је и делима потврдио много и много пута; али све то за политику руску није било довољно. Јула 27. дошао је био у српски логор код Неготина ађутант Маркиз Паулић, и углавио писмени уговор са Карађорђем и то повољнији него ли се је могао ико надати. У томе уговору било је стављено: „Да се унутрашња управа и власт у Србији уреди у име цара руског Александра I; да руски цар поставља војне и грађанске чиновнике, само да Грке не може постављати у Србији за чиновнике; у тврђавама, да се руски гарнизони настане; да на Дрини и Тимоку буду спомоћне трупе руске војске; да управник српске земље, кога Русија буде поставила донесе доста новаца“ и т. д Тај уговор потписао је

Карађорђе у име целога српског народа, Миленко Стојковић, по заповести Карађорђа и Јеремија Гагић од стране Совета. Тако су Срби могли поверити већ већу половину ослобођене српске земље руском императору, и потписали су оно и онако што и како га нису ни сами разумели нити знали његову вредност! (Сербіъ и Россіъ глава II., Нил Попов, I део стр. 50—55). После Михељсона за главнокомандујућег руске дунавске војске био је постављен Прозоровски, а у Београду као руски дипломатски заступник Родофинкинов је остао и даље. Без обзира на оно, што је српска депутација 1804. год. враћена из Петрограда без помоћи заштите и осећања према српском многонамученом народу на оно, што је сама српска мишица ослободила један део српског народа, руска је влада рачунала ту нову српску државицу за чисто своју. А то се јасно види из званичне преписке између руског заступника у Београду, Родофинкина и Букурешта, као главног стана руске војске, где је био Прозоровски. Ево шта Родофинкин из Београда пише Прозоровском у Букурешт по овој ствари. „Географски положај Србије не дозвољава нам ни мислити, ни желети са свим нашој држави присајединити, већ оставити постојећој слободној српској држави, на десној дунавској обали.,.. Моје је мишљење, да Русија учини обећану помоћ Србима, јер су нам Срби вечито били безусловно верни и искрени, па нека Србија остане самостална државица; али под строгим руским надзором и утицајем. Јер би то врло корисно било за руску будућност.... Тим пре, што је овакви мој план и Господар усвојио био. Београд 29. новем. 1807. год., № 2344.“ (Разбор сочиненіъ Н. Попова стр. 170). Прозоровски из Букурешта по овој ствари овако пише Родофинкину у Београд: „Завојеване румунске

земље од Турака овако се могу и треба да се поделе на наше губерније: 1., Бесарабска; 2., Молдавска; 3., Велико Влашка, и 4., Мало Влашка. Генерални гувернер за ову провинцију мора бити лице војне струке и бистре и живе дипломатске спреме и са седиштем у Малој Влашкој мора бити, па да одавде живо мотри и ван ове нове границе. У рукама овога гувернера, треба да буде војна и грађанска власт за све ове наше нове покрајине.“ Родофинкин се саглашава са оваквим распоредом Прозоровског. Родофинкин шаље Прозоровском план о новим границама и условима о миру српско-турском, који овако од прилике гласи: „Да Срби, по старом, Турцима све дажбине плаћају, само у храни да не дају ништа.“ Прозоровски на ову тачку ставља ову примедбу: „Турска је у десетку жита и све ситне животне намирнице из ових провинција чак и Цариград подмиривала, па ако би сада тих дажбина *ослободили Србију,* онда Турцима не остаје ништа за животне намирнице, *и неће допустити нашу нову границу да остане бар Дунавом* (све румунске земље). За то нека Србија и даље, као и до сада све турске дажбине и терете сноси, а нека само добије *нека* унутрашња права“... Родофинкин излаже план нове српске границе овако: „Софија је била српска; али онамо и данас Турци владају, те ни данас Софија не може Србији припасти.... Тако Срби опет остају не уједињени. Јер би наши велики захтеви за Србе били противни господаревој жељи, да се руска нова граница утврди бар реком Дунава.“ (Разб. сочин. Н. Попова стр. 426.). Даље Родофинкин говори; „Турска имања на Дунаву (Велика Ада и Ада-Кале), да припадну Влашкој, јер би Срби са овим имањем постали разузданн“.... Кнез Прозоровски са овом тачком Родофинковога плана слаже се.

Родофинкин даље говори: „Да се Србији забрани, да без одобрења руске владе не може и не сме примати у Србију политичке агенте западних држава, јер би ови давали Србима саветовања противна нашим-руским интересима, и тиме би подривали руски положај у Србији. Главни наш руски политички будући план, у Србији у томе је да из Србије нађемо и друге Црне Ђорђе (Кара-Ђорђа) и у Босни, Херцеговини, Ст. Србији, Албанији, Маћедонији и Бугарској, па би они по целом Балкану ширили нашу политичку мисију без нашег труда и политичке замерке пред западном Европом“. Прозоровски са похвалом прима овај предлог. Особито је говорио Прозоровски да треба добро утврдити руска права у Србији, те да из Србије Русија држи у шкрипцу и Аустрију и Турску, која ће скоро пропасти“. Родофинкин даље наставља: „Да се у први мах не би Русија политички замерала Аустрији, треба по захтевима аустриских власти *издавати све Србе из слободне Србије*, које буде тражила аустриска влада.“ На ову тачку Прозоровски овако примећује: „Ми би смо с тим заиста задовољили Аустрију; али би озлоједили Србе, и у томе би све изгубили. Јер сва корист и успех наше политике на Балкану лежи у наивности добродушности и искрености српског народа према Русији. Но да издајемо Аустрији оне Србе, који буду бежали из активне аустриске војске“. Родофинкин је даље предлагао, да руски агент у Србији имадне право политички и у опште ограничавати власт и српског књаза — да овај без дозволе руске владе ништа важно на може решавати и одобравати, (још му је требало узвикнути служи Србине!) Прозоровски је по налогу владе тражио, да се синови свију српских војвода упуте у Петроград, те да се онамо образују и под

строгим надзором спреме за руску мисију и после врате у Србију, да исту у Србији шире.[1]) Званична руска политика по овоме питању много је налик на време турске силе, када су Српчиће одводили у ропство, па од благородства стварали зверство — јаничаре. Онда, када су се Срби борили против Турака код Ниша и Новог Пазара (1807. г.), Родофинкин са Грком Леонтијем, Митрополитом београдским, позивали су Карађорђа, да одмах са бојног поља дође и промени Совет; јер нису хтели слушати Роду[2]) и Лешу[3]), а како то није одмах учињено, њих двојица се договоре и распошљу вест по Подунављу и Посављу, јављајући како је сва српска војска изгинула на граници и Турци ће за 24 часа стићи у Београд. Таквом страшном вешћу још од заступника званичне Русије и пастира српског народа српски је народ толико био потресен, да је одмах настао преселавати се преко Дунава и Саве, а о граници и експедицији хране веселој војсци српској нико није ни могао мислити. Сада су српске војводе морале обилазити лично Посавље и Подунавље, те народ разувере, да Срби врло добро стоје на позицији и опет се на бојно поље враћају. А Леша и Рода, чим су ту гнусну вест распослали по народу, одмах су сели у чамац, одвеслали Панчеву и даље у Букурешт се одвезли, те да онамо клеветају српски Совет и војводе. Између осталог наводили су Леша и Рода, како многи Срби прете смрћу њима двојици и како они не смеју даље да се враћају у Србију. Па пошто главнокомандујући руске војске није могао из Букурешта задовољити Лешине и Родине ћефове, они су се опет вратили у Београд, где су остали све до нове српске про-

---

[1]) Нил Попов стр. 166. [2]) Родофинкин. [3]) Леонтије.

пасти.[1]) Србија и Русија, као што смо видели, водиле су рат против Турске савезнички; али је Русија у толико била „сајузница“ са Србијом у колико јој је било нужно, да Србима завара очи и задржи их у рату са Турцима, докле она закључи мир са Турском и користи извуче. Чим је Русија са Турском у Букурешту закључила мир, а о Србији као „сајузници“ у главном није ништа ујамчено и утврђено, онда су Турци са свију страна живље наваљивали на Србију. Исаијев је одвео нешто руске војске, колико се је било налазило на српском земљишту. Руси су се повукли били са Аде на Дунаву; Лашкарев-Рус је био допустио Турцима већ и слободну трговину са Румунијом, те је под тим видом и турска војничка лађа допловила у Аду. Пошто се све то случајно раскрива, а Русија званично не саопштава својој „сајузници“ Србији о закљученом миру, онда саветник Југовић једним писмом запита главни руски стан у Букурешту, у каквом се положају налази Србија? Јер су сви изгледи да се Србија

---

[1]) У оно за грчки морал и српски народ жалосно доба сваки голшманчић грчки, који је у Србију дошао, могао је од Турака добити за свештаника, епископа, или ма за каквог старешину. Тако исто и Леонтије, као неко напуштено дериште дошао је из Грчке, па се је јавио београдском митрополиту Методију, а по грчком умео се је улагивати, те га Митрополит прво примио за слугу, а ускоро му набавио учитеље страних језика и настао спремати Лешу за кандидата београдског Митрополита, али после своје смрти. Леши је то било врло дуго чекати док Методије умре, па помоћу дахија удави свог добротвора — Методија, и одмах заузме митрополитску катедру. Ту га је застала и 1804., па и после повратка из Букурешта остао је у Београду све до новог и другог устанка српског 1815 год., али није смео чекати да Срби Београд заузму, већ је утекао преко Бапата за Цариград, где је и гњездо овима црним клеветницима. „Цариградска Патријаршија и православље у Европској Турској“ дело Константина издато 1895. год. стр. 24.

налази у опасности с тога, што се у букурешком уговору о миру није ништа ограничило. За то је Југовић молио Русе, да допрате у Београд једно утешитељно писмо. Маса народна још није знала, да је Русија са Турском закључила мир, већ када је Карађорђе сазвао некакву скупштину, потицало је питање, под којега ли ће цара припасти Србија: под руског или турског? (Сербіъ и Россиіъ Н. Попов стр. 55—60.). Пошто је Русија закључила мир са Турском у Букурешту, а „сајузницу“ Србију оставила у продужењу рата, она је онда требала и свога политичког агента повући из Србије. Али Срби нису пуштали Роду из Београда, јер су му отворено говорили Срби: „чекај бар ти један Рус, да са нама кусаш оно што смо са савезницом дробили“. Из оваквог положаја руски је агент писао једно писмо из Београда Малић-паши у Ниш. Писмо гласи: „Србија и Русија сајузно су водиле рат против Турске. Русија је данас закључила мир са Турском и према томе ја као заступник званичне Русије требао би напустити Србију; али ме Срби из своје средине не пуштају, и сада је мој положај у опасности. О овом свом писму Родофинкин је известио и свог претпостављеног Андреју Јаковљевића руског заступника у Букурешту. Рода у томе извештају у осталом говори: „Знам да ће моје писмо, послато Малић-паши, пашкодити Сабима; али сам ово морао чинити, јер ме Срби не пуштају из Београда.“ Цар руски Александар I налазио се је у Бечу на европском конгресу. После Наполеонове пропасти Србија је 1814. године смерала, да опет понови устанак за своје ослобођење. И у овоме почетку опет је пао избор на Матију Ненадовића, да иде и обилази дворе великих сила у Бечу, те да би какве год помоћи или политичке заштите измолио. Не-

надовић се је у Бечу прво јавио руском цару, па кад тамо није никако био примљен, он се је онда био обратио аустријском ћесару, и овај га је сваки пут примао, и одговарао проти, да је незгодно, да сада Аустрија даје Србији какве помоћи или заштите политичке. Јер цела Европа, зна да је јучер била Русија савезница Србији у рату, а данас да се Аустрија уплеће. Напослетку 1815. год. 5. јануара цар аустријски Франц I опет је призвао себи Ненадовића и после изговорене лепе саветујуће беседе, обећао је писати своме посланству у Цариграду, да све колико год буде могуће укаже заштите над Србима у Турској. Баш тих дана Ненадовић је добио писмо од својих другова из Србије, којим га питају, хоћели бити какве помоћи или не? Чим Ненадовић никако није био примљен од руског цара, он је одговорио својим друговима — вођама српског народа, овим речима: „Нема кнезови ништа; нама наш посао не иде никако.“ 8. маја опет је аустријски цар призвао себи Ненадовића, којом приликом је Ненадовић описавао жалосно стање српског народа: „све су ме пограничари известили“, одгоморио је цар. Ненадовић је молио, да цар нареди влади својој, да би се Србима вратило оно оружје, које су пренели српски вејници приликом склоништа на аустријско земљиште. Цар је одговорио, да им то никако неће ни бранити. Све је то слушао у Бечу Александар I цар православне Русије; али му је било срце према патњи српског народа хладније од најхладнијег камена, те никако не хте Ненадовића примити, да му бар тужно срце утеши!! (Н. Попове стр. 60—111.).

Руски агент је посаветовао Великом Вожду српског народа, да преко Аустрије отидне у Русију. Тако је Кара-

Ђорђе са својим секретаром Јанићијем 21. септембра прешао у Земун. Том приликом много српског народа прешло је преко Саве и Дунава на аустриско земљиште; много се у бегству подавило; нешто поробљено, а нешто остало по планинама у свом завичају. Оно народа, што је прешло на аустриско земљиште са војводама и секретаром Карађорђевим, остало је на граници ради издржавања карантина; а Кара-Ђорђа, као врховног вођу, упутила је власт у манастир Феник близу Земуна на привремено „жиће.“ После 30 дана Јанићије, секретар Карађорђев, написао је једно писмо Кара-Ђорђу и по калуђеру Герману послао га из Земуна у Феник. Јанићије је у писму саветовао и преклињао Кара Ђорђа, да ніпошто не дâ реч аустриској власти; да остане у Аустрији, већ да сви иду у Русију.

По њиховој жељи и Кара-Ђорђа и све српске војводе преместили су у Штајерску у Граце. Као што су аустриске власти у Земуну, Фенику и свуда, тако су и у Грацу нудили Кара-Ђорђа и све српске војводе да остану у Аустрији обећавајући сваку помоћ, која би Србину била нужна за заузеће земље, коју су били већ отргли од турске царевине, као и Босну, Херцеговину и све друге пределе српске земље у турској царевини. Кара-Ђорђу су обећавали „Кнежевско“ звање још одма и после заузећа српских земаља врховенство над целим народом српским. Најпосле и сам гувернер Штитирије — принц, позвао је Кара-Ђорђа, па је дуго и врло пријатно излагао савете и разлоге, како би Срби много срећнији били, ако би остали у Аустрији, па се из ове вратили и ослободили своју земљу, а ако се преваре и оду у Русију онда то не могу постићи. Последњи пут је Карађорђе пред гувернером Штирије одговорио: „Чије одличје на прсима

носим, томе сам веран и остајем му веран до краја свога живота“ (Русији). На то је принц одговорио Кара-Ђорђу: „Кајаћеш се.“ Кара-Ђорђе са многим српским војводама и народом 26. окт. 1814. год. кренуо се у Русију, и населили су се у Јужној Русији у граду Хотину. Ту је Кара-Ђорђе ускоро дознао, да је његов сенички војвода и кнез Хаџи-Продан, покренуо устанак противу Турака 21. септ., и да је Проданов устанак врло јак, и плануо по целој српској земљи. То је Кара-Ђорђа јако обрадовало у веома далекој туђини, и стао је дубоко размишљати, шта да ради и како да помогне Српству. Али га је ускоро за овом радошћу нова вест јако ожалостила, јер је био извештен из Србије, да је се бивши његов војвода, Милош, удружио са Сулејман-пашом и удружено са Турцима угушио устанак српски; похватали многе српске војводе, кнезове и виђеније Србе, са својим породицама у рудничкој, крагујевачкој, ваљевској и др. нахијама, па их у ланце оковали, отерали Београду, тамо их секли и живе на коље набијали. Тај ужасни и чемерни глас поразио је Кара-Ђорђа. Одмах у јануару месецу 1815. год. сазвао је Кара-Ђорђе све српске војводе, који су се налазили у Хотину, и са њима направи молбу руском цару. У тој су молби описали стање српског народа у Србији, молећи за милост и заштиту, наводећи у молби, да је Српски народ жртва Букурешког мира! .. Ту су молбу послали били у Париз руском цару, Александру I. Очекујући војводу Младена, и одговор из Париза, стигла је и вест из Србије, да су Срби опет устали противу Турака, на дан — Цветни Четвртак, а под вођством Арсенија Ломе, да је Лома очистио Турке из Јасенице, Рудника и многих других крајева, да је и сам Лома на превару убијен.“ Како су Га-

рашанин, Вучић, Благоје из Кнића и друге војводе и Милоша принудили, да се остави Турака и уз устанике пристане. Јер је Милош Обреновић, као што смо видели с почетка радио противу усташа!... Војводе, са којима је Милош морао пристати били су: Лазар, Милић Дринчић, Кнез Аврам Лукић, Јован Добрача и други. Кара-Ђорђа је особито задовољавало оно, што су и Милоша принудили да остави Турке!. . У исто време, (29. априла 1815. год.), Кара-Ђорђе је о свему овоме био писмом извештен од стране М. Проте Ненадовића из Беча са молбеном примедбом, да би се требало обратити и на сенат у Петрограду, те да би и оданде што год били поможени усташи. По овоме писму Ненадовићевом Кара-Ђорђе опет сазове све српске војводе и виђеније Србе у Хотину и околини, и сви су договорно написали молбу сенату у Петроград; описавши све нове догађаје у Србији, молећи, да би и сенат својом молбом расположио милост цареву, те да би се смиловао на српски народ. и помогао му, ако ништа више, а оно бар по букурешком уговору, — да српски народ пред портом заштити. Одмах за овим Кара-Ђорђе је примио писмо и из Срема од војводе Молера у име свију војвода, описујући у истом, како је врло нужно да се што пре у Србији чује глас Карађорђев [1]).

Тада је Кара-Ђорђе тајно одредио Вујицу Вулићевића, да овај тајно однесе и преда упуства Милошу, саветујући Милоша, као већ првог војводу у Србији, како да се управља, указујући и место у Топчидеру, где је пред пропаст Србије био закопао два буренцета пуна дуката под неком врбом и у Тополи под средњом кулом у граду 12.000 дуката. Кара-Ђорђе је на завршетку казао Вујици: „Чим стигнеш у Србију, све саопшти куму Милошу, и с њиме иско-

[1]) Из списа: „Живот и Дела Карађорђа“, књ. I. стр. 418.

пајте горе показане ти паре у Тополи и Топчидеру, па исте утрошите на народне нужде а и ја ћу се трудити да се што пре са царем састанем и у Србију вратим...“ Тако тајно дошав у Србију, позвао је Вујица Милоша са Дрине, тајно му и предао сву поруку од кума. Милош је запитао Вујицу: „Када мисли Кара-Ђорђе доћи у Србију, јер би било нужно да што пре дође и предузме опште народну ствар у своје руке, јер је он вреднији бољи и од мене и тебе... А још га добро памте и Турци!...“ Вујица на све ово одговорио је: „Скоро ће доћи и Кара-Ђорђе, само док се са царем састане, и умоли цара за помоћ за народну срећу, и то ако га Руси пусте...“ Милош се сети оних речи, које је Кара-Ђорђе изговорио на Кличевцу, код Баљева, да њих четворица: Молер, М. Прота Ненадовић, Цукић и Милош, управљају Србијом, док се он — Кара-Ђорђе врати из Русије. Па Милошу није било мило за долазак Карађорђев у Србију... Милош и Вујица заједно се крену и у Тополи ископају поменутих 12.000 дуката, и од тога дана отпочели су радити на измирењу са Турцима... (стр. 420.) Чим је чуо Кара-Ђорђе у Хотину, да је се цар Александар вратио са Запада у Петроград, одмах је отишао у Петроград, и молио га, да би бар онда српски народ заштитио пред портом. Кара-Ђорђе је пред царем са пуним очима суза описивао тужно и горко стање и судбину народа српског; напомињао је и своје заслуге и свога народа према Русији и њеним политичким интересима и слави оружја руске војске...

Првом аудијенцијом Кара-Ђорђа код руског цара у Петрограду толико је јуначки изглед Кара-Ђорђев учинио силан утисак на цара Александра I, да је сам цар наредио своме дворском сликару, да потајно слика Кара-Ђорђа. Слике Кара-

Ђорђеве у Петрограду, уједињавајући још и његово славно јунаштво у борби против Турака, толико су развиле љубав код свију руских велико-достојника, да су се грабили говорити с њиме, и кô ће га пре позвати на ручак. При поласку из Петрограда у Хотин, Кара-Ђорђе је подносећи опширан извештај Александру I о патњи српског народа под Турцима, напомињао и сва обећања од стране Русије према Србији, које је се обећање чинило преко руских пуномоћника у Србији као: Грофа Ивелића, Недобе, Родофинкина и др., доказујући истинитост својих навода, Кара-Ђорђе је подносио цару и оригинална његова — царска — писма и писма руске владе, која су слата била у Србију. Али је све то од стране цара Александра I разбијено царском речју: „Сада није време!“ (стр. 422—424. исти). Саветујући Кара-Ђорђу, да се опет врати у Хотин, па када буде време, он ће га о томе известити...

Чим је Милош у Србији дознао, да је Кара-Ђорђе у Петрограду, одмах је у договору са Марашлијом, београдским везиром а тајно од српског народа, послао Мијајла Германа у Петроград с налогом, да би се цар руски постарао, те да десет бивших српских војвода, који се у Бесарабији налазе не пусти више у Србију. Али и преко оваквих властољубивих увреда Милошевих, Кара-Ђорђе је опет по Герману послао пуномоћије Милошу, да од митрополита Мелентија Никшића прими 4000 дуката, које је у време пропасти српске слободе оставио био код митрополита на чување; па исти новац да Милош утроши на нужне потребе српског народа. Ну, док је Герман из Русије стигао у Србију и предао Милошу пуномоћије, Милош је, удружен с Турцима, већ био убио Мелентија владику и сву заоставштину без пуномоћија

очистио. Милош је до тог доба био предао везиру у београдском граду Петра Николајевића и многе друге прваке српског народа, те их је тај зверски у граду подавио! (Стр. 421—26. тамо).

Милош бојећи се, да му Кара-Ђорђе својим доласком у Србију не преотме кнежевску власт, реши у договору са Марашли-пашом, да ласкаво примами свога кума, Кара-Ђорђа и убије. Тако нареди Вујици, те овај напише писмо од стране Милоша и пошље Кара-Ђорђу у Хотин, којим Милош бајаги искрено позива кума у Србију, када је своме куму и главе дошао!

Сакупљена велика маса српских војвода и првака народних у Топчидеру потписали су проти Матији Ненадовићу пуномоћије 17. августа 1814. год.; а под 8. истим мес. написали су и писмо, које су послали Ненадовићу у Карловце, које овако гласи: „Ви све знате наше јадно стање, што смо претрпели, и што трпимо... Зато овом приликом заклињемо вас свемогућим Богом — Саваотом, да нам истину јавите: је ли нас наш велики цар Александар сасвим оставио; је ли нас наш цар, жалостне, тужне и никада не утешене, једно-родни род свој Турцима и њиховом скверном олтару на жртву поклонио; је ли цар са Турцима мир па 40 година закључио, као што то нам овде Турци казују?! Ах! гори нам! ох! горе нам! нам остављеним, под најжесточијем мучитељем на свету, да и остатак Србаља до краја истреби! Камо ли прва обећања нашега цара?! Када нам је у почетку војне тајно казато, да ми у Петрограду имамо нашег христијанског цара Вел. Александра, који ће нас скоро избавити и својим крилом покрити... а неће нам ни судити ни Шокац, а камо ли проклети Турци робити! А ми смо

јадни све то веровали, своју децу на жртву приносили и пред његовим људима: Радофинкином, Недобом и другима осведочили верност према њему. После тако верног нашег осведочења заклетва нашег цара Александра увјерила нас је, да нас Русија оставити не ће!! Чрез — кроз крстове и ордене на прсима наших војвода и другим сведоцбама донетим из Русије од нашега цара са свим смо били увјерени, да нас наш цар оставити неће!..., а сада нам се подругавају Турци и Немци, и зову нас: „јаловим Московима!,..“ „Ако хлеба немате идите пешке гладни и боси док до нашега цара одете.,. И видите, јесмо ли са свим од нашега цара Александра остављени!!, тако ти великог Бога!“ Ненадовић је 15. децембра из Карловаца у Беч стигао, и пет и по месеци обилазио посланства свију великих сила, а највише и најчешће руско, све могуће руске чиновнике у Бечу, и небројено пута јављао се, писао и молио руског цара. Али на велику тугу, српском народу не сину ни зрачак слободе од тог хладног — северног цара, у кога је српски народ једину наду имао.

Када је се Кара-Ђорђе вратио из Петрограда у Хотин, онако тужан и не задовољан са оним хладним гледањем руског цара на српски народ и његово мучење под турским насиљем, није више могао имати наде на Русију! Па је на питања од српских војвода тамошњих, хоће ли бити што год помоћи од Русије, да се један народ наш од Турака ослободи, он одговорио: „Нема од помоћи ништа, него уздајмо се само усе и у своје кљусе!“ И одмах је настао сакупљати добровољце. Кара-Ђорђе је 1816. године у Хотину, Кишењеву, Бендеру, Ахерману и Одеси, на брзо сакупио и наоружао преко 20.000 момака, и јавно их је веж-

бао. Ти су момци имали своју униформу: мундире, калпаке на глави, на којима је била значка од метала и представљала мртвачку кост, а испод ове прекрштене две човечије кости са натписом; „Слобода или Смрт!“ Ови су добровољци били сви синови Балканског Полуострва: Срби, Бугари и Грци, који су се били збегли у крајеве приморске и подунавске од ватре, која је непрекидно између Запада и Истока — на Балкану пламтела. А када су пред собом видели лично оног громовитог јунака, кога за толико година не умори ни глад, ни сан, ни турски ханџар, нити обмане руске; видећи у својој средини онога, који је се родио, растао и одрастао, само за отаџбину и Српство, а и они жудни видити завичја свога, одушевљено су своје душе уједињавали са својим вођем! Ови су добровољци били наоружани: шоцама — пушкама са бајонетима, пиштољима и јатаганима; њихове су старешине били официри спремљени у руској војсци. Новац за наоружање, одело и издржавање ових добровољаца трошио је се из касе већ давно састављеног и обогаћеног комитета балканских народа, а особито богатих Грка, који су од турских власти у свима покрајинама румунског насељења узимали спахилуке под закупе. Јер су многи грчки родољуби нашли згодне услове и са политичког и материјалног гледишта у Румунији, па су под видом спахија пренели били главну мисију за своје ослобођење у Румунију. Гроф Каподистрије по народности Грк, био је руски министар, а када је видео живи рад неуморног Карађорђа и будућност његовог труда, онда је и гроф Каподистрије дао оставку на министарски положај у Петрограду, и ступио за председника тога комитета (Хетериста), и придружио се Кара-Ђорђу. Ово удружење, које је у главном поведено Кара-Ђорђем и Ка-

подистрјем, било пуно потпуно морално хришћанске искрености, према целом балканском хришћанству. Из ових добровољачких чета отишле су неке у Грчку за њено слобође испод турског јарма, и исти Каподистрије био је после ослобођења Грчке први отправник у новој грчкој држави; у Бугарској овај комитет није имао успеха, а Румуне је доста потпомогао. А за Српсто највећу би корист овај комитет и удружење донео, да га није Милош Обреновић са својим Турцима и поквареном властољубивом душом, демонски подјео и уништио, — подмуклим убиством свога кума — Кара-Ђорђа — мученика за слободу отаџбине, и уједињење Српства.

Кара-Ђорђе је имао у Хотину на уживању пашин конак и 1000 дуката на име издржавања себе и целе породице. Ово је трајало до 13. јула 1817. год., када је мученички испустијо душу своју. Чим је Кара-Ђорђе преминуо, одмах је његовој породици одузета помоћ и дворац, који је уживао Кара-Ђорђе за живота свога. Тако је сирота удова Јелена остала без игде ичега па и крова над својом и своје деце главом. И о свом личном труду продужила школовати свога сина — Александра. А пошто је Александар одрастао, он се је занимао земљорадњом, коју су земљу узимали под аренду, и отуда животарили. А када је руски цар Александар I обишао Бесарабију 1822. год., и чуо у каквом жалосном стању живи породица Кара-Ђорђева, он је опет наредио био, да се Јелени и Александру уступи исти конак и иста новчана помоћ, и то на време, док оду из Русије. То је тако трајало до 1830. год., а тада не зна се због чега, кренули су се у Србију. Па пошто Милош онда није одобравао повратак у Србију ни породици Кара-Ђорђевој ни у опште оним Србима, што су се били склонили у Русију, то је се Јелена

са децом морала из Хотина у Малој Влашкој у граду Краљеву населити. Јелена се у Краљеву бавила све док је у Србији био проглашен за кнеза Србије малолетни кнез Михаило, и онда је српска народ. скупштина под намесништвом била одредила 1000 талира годишње Јелени на доживотно уживање. После две године било је одобрено и Јелени и целој породици Кара-Ђорђевој да се могу вратити у Србију.

Долазак Черњајева у Србију.

У руском журналу „Историческій Вѣсникъ" познати словенофил — Никола Николић — Дурново овако пише о доласку ђенерала Черњајева у Србију пред рат 1876. год., „Руске новине„ Голос", „Московскій ъ Вѣедомостій" и „Петербурскій журналъ" пису друкче осећали устанке у Босни и Херцеговини, већ пишући и говорећи о бојевима оних усташа 1875. год, називали су их „бунтовницима"!! У Петрограду су били веома незадовољни и противни тим устаницима за уједињење Српства. За то су се упињали, да би из Петрограда уздржали Црну Гору, да се не би мешала у ове усташе, те да би Турска лакше угушила устанке. Али Аустрија, одавно желећи, да те покрајине приграби (говори Дурново), тајно је усташе снабдевала оружјем.... У Црну Гору из Петограда и Москве отишло је неколико добровољаца. То је дало повода и проносили су се гласови, да се за тамо спрема и Черњајев. Чувши за то командант жандармерије, гроф Шувалов, одмах је позвао себи Черњајева, и узео од њега реч, да нипошто не иде у оне „разбојнике", овим називом је гроф почаствовао Херцеговачко-Босанске патриоте — усташе!. Међу тим устанци су се ширили све више. При

словенском комитету у Москви основало се женско друштво за прикупљање прилога за пострадале у овим устанцима. Први је позив за ово изашао из српског подворја у Москви од настојатеља подворја архимандрита Саве у априлу 1875. год. Сава је успео, да за кратко време сакупи до 45 хиљада рубаља, што је одмах послато у Србију и Црну Гору на адресу митрополита Михајла и митрополита Иларијона. Како је ово изазвало словенски комитет у Москви, те је и он живљи покрет и саучешће предузео, то је и Черњајев оставио Петроград фебруара 1876. и прешао у Москву, да би се са виђенијим Славенофилима: (И. С. Аксаков, П. Н. Батушев, Н. П. Гиљаров-Платонов, Н. А. Попов и Н. Н. Дурново и други), договорио, и где му је лакше било од полиције прикрити своје намере. Черњајев је у Русији познат као освајач Ташкента; али у Србији је био познат као власник листа „Руски Мир“, јер је одмах после повратка из Ташкента Черњајев дошао у сукоб са војним министром Милутином, напустио службу и покренуо лист, а у њему писао и штампао патријотске чланке у корист Србије и Црне Горе. Ти чланци, одмах су се прештампавали у српским листовима у Србији и Црној Гори. Черњајев дошав у Москву, изјавио је својим пријатељима, да жели ићи у Србију. Али не знајући, како ће бити примљен у Србији, он замоли Дурнова, да о томе писмом упита српског митрополита Михајла. Дурново је одмах добио одговор од митрополита Михајла, који у осталом, овако гласи: „Ви добро знате да су се политичке прилике тако развиле, да нас једнако гурају са правога пута. Непријатеља имамо тако много, да незнамо како да их се отресемо. Ми смо у осталом у пријатељству са: Црном Гором, Грчком, Румунијом, а и

Бугари ће бити са нама. Ми сви скупа одолели би Турцима, само када би нас дипломација оставила на миру. Европа је саревњива, једна држава другој, сви се боје општег рата, па за то ни нама не допуштају напредовати... Мислим, да вам је незгодно слати оружје чак отуда. За босанске усташе лакше је купити пушке у Аустрији, а Херцеговци су добро наоружини... Ово дана послао сам у Ужице 500 дуката, а у Книн 1000 фор. Све што сте ми поручили саопштио сам Јов. Ристићу. Влада нема ништа против доласка ђенерала Черњајева, само би више волела, ђенерала Растислава Фађејева.“ Ђенерал Фађејев онда такође није био у активној служби, а писао је преко новина разне чланке и својом брошуром о источном питању, доказивао да пут руских Козака у Цариград води преко Беча.[1])

Кад је Дурново саопштио Черњајеву писмо митрополита Михајла, из кога се види, да би се у Србији више радовали Фађејеву него ли Черњајеву, Черњајев је био врло незадовољан. Дурново је одмах другим писмом јавио митрополиту Михајлу, да Фађејев не намерава ићи у Србију. На ово друго Дурновљево писмо митрополит Михајло је под 8.

---

[1]) Ђенерал Фађејев долазио је у Београд за време примирја после Никитина у доброј намери, да бајаги поправи оно што је био Никитин пореметио. Он је говорио српској влади, да не закључују мир са Турском, као што је то Горчаков захтевао од Србије. Фађејев је то говорио од стране руског војног министра — Милутина. Г. Сава Грујић, онда војни министар, говори: „Ја сам са Фађејем ушао у велики посао и дао сам му све податке о нашој војној спреми и снази. Ну како он није из Петрограда добио упутства она која је очекивао и овлашћење, да ово у име руске владе ради, а ни Карцов, ни кнез Фреди нису желели да се он и даље у Београду бави, — то је Фађејев отпутовао у Петроград, не свршив ништа у Београду.“

С. Грујић.

мартом 1876. г. одговорио. У овом писму митрополит се жали, како Грци неће са Србима да објаве рат Турској, па и Црна Гора није смела. Митрополит Михајло говори Дурново у том писму: „Прочитајте нову књигу Роберта Норта, издату у Турину, у којој је стање Хришћана описано, ну што се Русије тиче казато је ружно и нетачно а при том за Србе опасно, јер упућује Европу, да помогне Аустрију, да ова иде даље на Исток.“ Уз ово писмо митролит је приложио нарочиту записку у којој саопштава, да су књаз Милан и Ристић одобрили долазак у Србију и Черњајеву. Пошто је и сам Черњајев прочитао записку, он је одговорио Дурнову: „Жао ми је, што сте о моме разговору са Вама да намеравам овога пролећа предузети путовање по Србији, саопштили митрополиту Михајлу. Јер та моја намера може бити у Београду протумачена у смислу са свим противном ономе, у коме ја желим путовати. Јер сам, још вратив се из Средње Азије зажелео пропутовати по Србији — и покварени ми 1867. г., план, ни данас није ни мало ослабио вољу на тај пут.[1]) Сада пак, када је Србији пала у део тешка миспја, од решења од којега зависи и будућа судба Књажевине Србије, а од чести и свега Балканског Словенства, то овај пут у Србију, постао је права моја морална дужност. Међу тим ја се уздржавам сваког предлога своје услуге срп-

---

[1]) „У пролеће 1867. г., ја као бивши питомац у Артиљер. Академији у Петрограду, долазио сам у Београд са писмом ђенерала Черњајева за књаза Михајла, које сам књазу лично предао. У писму том Черњајев се ставља књазу на расположење на случај рата са Турском, који је онда због питања о градовима, био на прагу. Књаз је писмом одговорио Черњајеву и благодарио, па пошто није до рата онда дошло, то је и пут Черњајева изостао.

Сава Грујић.“

ској војсци, која сигурно српској војсци није ни нужна...“ Ђенерал С. Грујић, као што смо мало час изложили, сведочи нам, да је Михајло Глигоријевић — Черњајев, још 1867. год. нудио своју услугу књазу Михајлу — Србији, тако исто и Дурнову говорио, да пише митроп. Михајлу, а сада овако упредање својих трагова; то остаје непознато, сем ако се може одбити на то, што је Черњајев 6. априла крећући се за Србију из хотела у Москви, био послао своје ствари на станицу жељезничку у Петроград. А тамо их његов пријатељ прихватио и пренео на кијевску станицу, према овоме и у опште држању руске политике може се мислити, да се је Черњајев прикрио, јер би га полиција спречила од пута. Да је руска влада озбиљно радила, да спречи рат српско-турски за ослобођење свију јужних Словена и уједињење Српства, види се и из онога, што је Черњајев у Србији морао отказати се руског поданства и примити српско, јер би га руска влада у противном помела као свога поданика. Митрополит Михајло још једно писмо шаље 31. маја Н. Дурнову, у коме је говорио: „Сада је време да нам помогнете. Све се клони, да акција отпочне. Ми назад сада не можемо, јер смо далеко отишли напред. За то вас молим, да се постарате за све, што нам је у овој прилици потребно. Ми рачунамо на љубав Русије и на братске симпатије Руса, према једноверним и једнокрвним паћеницима нашим. Молимо, да помажете г. Протићу моме земљаку и патриоти, који је тамо упућен да објасни наше стање и да потражи помоћи како материјалне, тако и дипломатске. Ми смо тако далеко, да нам је немогуће натраг враћати се, а ви ако можете да нас оставите на милост и немилост судбе, то је ваша ствар.“

(Ратник св. IV за април 1899. године. Издаје српско војно министарство у Београду. Стр. 1—5.)

Московски словенски комитет био је послао свога изасланика — П. С. Т. у Београд, ради раздавања помоћи руским добровољцима у Србији. На је председник овога комитета Ив. С. Аксаков водио преписку са тим изаслаником у Београду. Аксаков јавља да комитет шаље 25.000 рубаља и од стране Нижњег Новгорода 4000 руб., искључиво Ниж. Новгородским добровољцима. Аксаков говори: „Ово ће вам писмо стићи сигурно после доласка ђенерала Никитина у Београд, коме сам ја у напред обећао вашу потпуну и искрену помоћ. Он долази тамо, да прими руске добровољце и да их преведе у руску активну војску; дакле од сада не може више бити ни речи о даљем издавању плате добровољцима од стране комитета. Главна наша брига сада у томе је да прекинемо тамо своје послове комитета. Речи може бити још о томе, да се добровољци издрже о трошку нашег и петроградског комитета, докле се не преведу на државни трошак, или до рата са Турском. Но у случају одуговлачења ми ни у каквом случају нисмо у стању даље од децембра издржавати добровољце. То је већ познато и Никитину... Ваше сам писмо добио у моменту, када сам ово испратио и оно је врло важно. Надам се да ће државни ауторитет у лицу ђенерала Никитина моћи да умири и Србе и руске добровољце... Ако не дође до рата, то до краја децембра добровољцима прекратити свако новчано издржавање и да се испрате у Русију на рачун комитета... Наш санитет тамо је већ свршио свој посао; остају певчици да се измире и за Русију врате.[1])

[1]) На захтев ђенерала Черњајева, њему је из Москве послата целокупна покретна црква са барјацима, иконама, рипидама, крстовима, певачким хором и т. д. — на Делиград.

Тако исто објавите милосрдним сестрама, нека ступају на службу црвеног крста, куда већ прелази одред књегиње Шаховске, или нека се кући враћају. Ми тамо сасвим прекраћујемо санитетске послове. Ако друштво за болестне и рањене добровољце не прими болестне и рањене добровољце на свој трошак, онда ће још само они остати на наше старање. Распадање о коме ви пишете, природна је последица прекипелог појетског одушевљења... Оно, што се је прошлог лета у Русији дешавало историја још не памти: Руско друштво мимо своје владе и без икакве државне организације води рат у туђој држави. Појава је величанствена; али и накарадна до ругобе... Разумем вашу жељу, да се што пре вратите амо; али је ваше присуство, мало прочистило тамо загушљиву атмосверу и крепило ваљане људе међу добровољцима. Сада је Черњајев у Кишењеву, и ја се јако бојим да опет не учини тамо нове погрешке. Ја сам са свим незадовољан са његовим писмом, које је упутио на императора. То је писмо као неки манифест, или адреса од стране српског нирода у име Србије а не од њега самога. Цар је казао поводом тога Докторову: „Черњајев је добар човек, добар друг, — ја сам готов то признати му; али је он рђав потчињени. Надам се најпосле да ће се брату моме покоравати..,“

Ја сам, говорио је Аксаков, мојим писмом одбацио погрешни расудак Черњајева о ономе што је он погрешно мислио, да може без званичне Русије са Србијом и руском приватном помоћу решити источно питање, само кад би имао још десет хиљада руских добровољаца. Ја сам објашњавао Черњајеву, да Србија није дорасла, да сама реши источно питање.... Сав грех српскога рата у томе је, што је рат отпочет бајаги за ослобођење Јужних Словена, а у ствари

то је био рат, да се збаци турска зависност, и да се придобије Босна и Стара Србија. Са вама сам са свим сагласан, да је Черњајев права оличеност великог самољубља и ситничарске осетљивости — увреде. Будућем раду комитета у Србији, даће се други правац. Ми ћемо оставити тамо једног свог агента, и помагаћемо ширење знања руског језика и познавање Русије; пратићемо ток политике у Србији и развој њене снаге, а тако исто и у колико се руска државна власт могне прилагодити у Србији. Кад би нам материјална средства допустила, ми би смо тамо огранизовали и добротворно друштво; али за сада морамо главни центар акције своје пренести у Бугарску. Бугарска је важнија за нас (Русе) од Србије (?!). У осталом Књажевини Србији — као што сам још 1860. год. писао једини је спас, да се увећа са Босном и Старом Србијом, те тако да утоне у праву уједињену Србију.“ (Овај — браца Аксаков не допушта Србији њену браћу у Македонији и на Истоку, а мало после видећемо Горчакова, Шувалова другу браћу Русе, како Србији не допуштају ни на Исток ни на Запад — у Босну и Ст. Србију!![1]). На крају свога писма Аксаков, препоручује агенту, да са ових 25 хиљада рубаља, које сада шаље подмири најнужније издатке, и да више не очекује помоћи. При томе обраћа пажњу своме агенту и на оних 300000 рубаља, што је руска влада послала консулу Карцову, да разда пострадалима у рату породицама на име помоћи, и пита шта је урађено од те суме новаца.

Ђенерал г. Сава Грујић примећује Аксакову овим речима: „Сасвим погрешно Аксаков цени побуде рата. Србија је искрено, а не бајаги — ушла у рат за ослобођење јужних Словена, дакле не само Срба већ и Бугара. То је

[1]) Писац.

речено било и у књажевој ратној прокламацији, а то сведочи и засебно образовање бугарских чета и дружина и помагање бугарских комитета. Што се при свем томе устанак у Бугарској, на који смо јако рачунали, није покренуо, Србија није ни најмање крива. Од њене стране ту није било ни „лажи ни фраза“.

У дужем усменом и спорном објашњивању само млади професор кијевске духовне академије Т. Титов признао је, да је заиста литовски митрополит Глигорије Србин и прави рођак кијевског митрополита Кипријана — Србина, као што су ово признавали и сви стари руски историци.

„Па би“ говори Титов „желели многи наши млађи научењаци и патриоте да Глигорија оставе само по женској лози рођака Кипријанова, а да је по својој народности Бугарин из Македоније. Јер за неколико векова робовања бугарског под турским јармом ни пре овога ни после прибирајући своју моћ за своје ослобођење не находе се никакви подаци, који би тврдили да су икада Бугари имали коликогод братољубља према Русима и да су кадгод штогод од Русије тражили, или јој што помагали, као што су то толики Срби Русе искрено подизали и од Руса слободно помоћи потраживали. А тако су исто и Грци преко Бугарске и Русима веру Хришћанску донели и толико не прекидно похођење и опхођење са Русијом подржавали. Па смешећи се Титов говори: „Од толиких Срба заслужних према Русији није ништа за једно мртво српско тело (али жива његова дела)[1]) што ће га руске патриоте преправити од Србина на Бугарина и тиме бар колико год учините везу између Руса и Бугара“.

Да су заиста српска браћа Бугари од саме своје пропасти и пада под Турке јединог и најискренијег братољубља

[1]) Писац.

осећали, тражили и налазили само у својој браћи — Србима, то тврде и главне уписнице у српским средњим просветним заводима а особито богословски и педагошки заводи. Јер се види, да су свагда у овим заводима била јача страначка оделења, него ли отачаствена; тврди и сама припрема за устанак против Турака за своје (бугарско) ослобођење. И то је почето од самог оснивања првог зрачка српске слободе, па је љубазно текло све, док се није умешала руска политика преко Руса Черњајева, Киријева и других у српском граду Алексинцу 1876. год. А то је по нашем разумевању отуда, што су Бугари као ближи Русе боље познавали него ли што су ово могли знати несрећни Срби![1]).

Један изасланик московског комитета 16. јануара 1877 год. послао је из Београда опширан извештај о руским добровољцима и Србима на председника овога комитета Аксакова. Извештај тај у осталом гласи овако: „На моју депешу којом сам вам јавио о незадовољству добровољаца, да одавде одлазе, ви ми одговарате, како су моји извештаји неутешни. Тај немио покрет код добровољаца, и мене је ожалостио! Ђенерал Никитин, на првом кораку показао се је као бездушан. Добровољци, и иначе нерасположени без посла, па за то нису задовољни ни са српским поретком ни са својим руским старешинама. Добровољци нису били задовољни са свима својим старешинама, особито су мрзели Андрејева, кога је Черњајев поставио за команданта коњице и произвео за пуковника, а он је у Русији био само хусарски капетан... Карцов, Дохторов и Андрејев старали су се да што пре добровољце експедирају за Русију, а шта их је на ово руководило не знам. Овима је била на руци и неотесаност Никитина. Због њега и ове ларме први се је Депрерадовић

[1]) Писац.

опростио са својом бригадом и оставио Београд. Његовом примеру следовали су и други. Видећи шта се ради, ја одох Никиту с примедбом и рекох да се овоме стане на пут, он ми рече: да се добровољци силом и не могу задржавати... Никитин је незадовољан и са војним министром г. Грујићем. (Г. Грујић примећује: „нама је познато, како је Карцов са Никитином трудио се својски, да осујети обећану Србији за продужење рата руску помоћ; за то су сада оба ова званична руска преставника овако прегла свом снагом да што пре из Србије руске добровољце експедују. Под утицајем Карцова, Никитин је већ био решио, да ни једно требовање војног министра не прима на извршење, већ је само ситничарењем фортао војног министра“). Руски изасланик даље продужава горе реченом у извештају Аксакову: „...пошто је војни министар однео предрачун о војној спреми и предао га Никитину.“ Али истога дана у вече Никитина телеграмом позову за Петроград, откуда се више није ни вратио. Због тако изненадног одласка Никитинова, Срби су се јако забринули. Министар иностр. дела, Ристић, похитао је Карцову, да се извести о Никитинову путу и да није однео собом онај милијун рубаља. Карцов по своме обичају није Ристићу одговарао на питање, већ је избацивао различите неслане вицеве и са Докторовом продужио гонење добровољаца из Србије... После оваквог отказа руске помоћи, како је тек очајно стање било, оних добровољаца — Бугара и Срба из Аустрије, који се нису имали куда вратити. Све ово тако је ружно и тако је урнисало престиж Русије у очима Срба, да ми је срамота било да им у очи погледам. Шта сам им могао одговорити на питање: „Зар нас је Русија оставила и шта ћемо сада да радимо?“ Зазорно ми је велим, да се видим са ов-

дашњим честитим људима, који желе да се рат продужи, који ми говоре: „Ви нећете познати наш народ с каквом ће вољом поћи у рат, само када чује да је руска војска прешла Прут.“ Људи другога мишљења, као што је познати Мариновић, користе се оваким нашим поступцима... Вама је може бити боље познато, какве су Никитин и Карцов имали инструкције (упутства) из Петрограда. Такав поступак Никитина са његовим милијуном рубаља, нама изгледа, као каква преступна комендија. Карцов је само прижељкивао министра са оним милијуном рубаља, не желећи ништа урадити. Кад би паре биле у нашим рукама, не бисмо допустили ову срамоту. За сада остаје само Милорадовић са својом бригадом руско-бугарском. Он има доста официра; али нема довољно војника. Како ће он преживети Бог свети зна. То је честит човек, који није подлегао никаквим интригама, и који је на сва наговарања да напусти Србију, одговарао, да би стидно било оставити је у овако критичном стању. Милорадовић заслужује, да му примимо све официре на издржавање, ако можемо; а он за себе лично ништа не тражи. Потребе за своју бригаду потпуковник Милорадовић сам је изложио у овом свом писму од 22. јан. 1877. г. д., адресираном на председ. Московског Словенског Комитета. То писмо овако гласи: „Користим се случајем да вам ово напишем и то од стране свих Руса поверене ми бригаде... Ово ће вам писмо донети Никола Ивановић, Брајилко. Срби су један добар народ, и од Русије очекује свако добро; грешно би било обманути њихове наде и бацити их у наручје наших непријатеља. Данас сам имао разговор са војним министром, који сам у подробности саопштио доносиоцу овога писма. Многим нашим земљацима потказано је, да Грујић не жели добро

Русима. Ја лично познајем Грујића и могу посведочити, да је он увек готов био послужити руским интересима. Пуковник Грујић изложио ми је тежак и мучан положај Србије. Ђенерал Никитин дошав амо, изјавио му је дати из донесеног милијуна рубаља на измирење свих нужних потреба. На основу тога обећања Грујић је извршио знатне поручбине, па и капаре дао у Бечу, Паризу... А пре четири дана, кад је Грујић дошао у наш консулат за новац, њему је у моме присуству Карцов казао, да војно министарство у будуће неће од руске владе примити ни гроша. Овај отказ неће дуго остати у тајности од лифераната, па ће на жалост дознати и страни конзулати. Ово ће штетно утицати на наше интересе. Искрено ми се је исповедао Грујић, да би Србију спасао само један зајам од 150 хиљада дуката. Милорадовић овим речима завршује писмо: Ја, као Рус и као Словен, с болом у души молим вас примите к срцу наш мучан положај.“ Комитет је осигурао кредитом Милорадовићеву бригаду до 1. марта, када је после закључења примирја у Кладову распуштена била. Александар Михаиловић-Милорадовић пореклом је Србин из Херцеговине, од чувених Милорадовића, одсељених у Русију за време Вел. Петра. (стр. 5—18. ратник за април 1899. год.) Руско-добровољачки официр А. Хвастов, при самом крају српско-турског рата 1876. год. довео је био један дивизион Козака у Србију. Хвастов је за све време, док су добровољци из Русије полазили и одлазили провео у Русији, а када су руски добровољци по закљученом примирју у Србији правили скандале, Хвастов је већ био у Србији. С тога је Хвастов врло верно оцртао кретање и владање руских добровољаца у овом рату у Србији. „Добровољачки покрет у Русији — пише Хва-

стов, из почетка је врло слаб, а тек после смрти Киријева јачи је покрет. Први добровољци били су борци за идеју, и без прекорно поштени, због тога су били дочекани као мили гости и са раширеним рукама. Али за овим племенитим борцима појурила је гомила, коју није одушевљавала идеја, већ жеља да се о трошку словенског комитета проскита и што год ућари. Било је и таквих, који, добивши новац за спрему и за пут, нису ни отишли; једни су отишли у Србију. Али се нису бојали својих старешина, а српске власти ни чути нису хтели... Па су онда сваљивали кривицу о неуспеху на Србе, називајући их плашљивцима...

Треба имати у виду Кнежевину Србију од 1½ милијуна становника и турску царевину од 25 милијуна. Шта би казали кад би рецимо орловска губернија, која је већа од Србије огласила рат Турској. Казали би разуме се да су Орловци полудели. А кад вам кажу да је Србија и слободна Књажевина и богата, да јој само позавидети можемо и опет се у таку не равну борбу упустила; али да је то учинила не себе ради, јер је она у сваком благостању била, већ из ритерских — јуначких побуда, да угњетеној браћи у Босни и Херцеговини помогне.... Срби су много рачунали и на ратну славу лично Черњајева; међу тим он ни приближно није оправдао ни српску ни руску наду. За главнокомандујућег није довољно лична храброст већ и широко просвећени ум и способност.... Черњајев није добро познавао непријатељеву снагу, а прецењивао је своју силу.... Из свега што сам видео, ја сам дошао до уверења, да ђенерал Черњајев често није знао ни распоред своје растегнуте војске, па се је губио у својим за време боја издаваним наредбама, Черњајев је лично храбар; али није умео да командује ма-

сом. Борбе се водиле без система.... Често је мењао команданте уочи саме битке. Дробио је бригаде без нужде, да су често командири остајали без трупе, уводио сву војску у бој — противу правила.... Черњав је често пута говорио „За нама стоји Русија! Козаци ће на копитама прерити и разнести сву Турску!“ — Тако је се варао Черњајев, варао себе и друге па протезао рат до изнурености српске војске. Србија је скупо платила свој ритерски — јуначки занос. Скоро четвртина до тада богата народа остала је без крова и хлеба. Међу тим обећавана „сва Русија за нама“, — свела се на број до 4000 добровољаца, који су из Русије у разним временима експедовани, а из овога 2—300 ишло је у бој за идеју, а већина је ишла из рачуна. Број добровољаца једновремено укупно није никако премашао 2200 бораца у моравској и до 150 у ибарској војсци и 50 људи на Дрини... Черњајев се је тужио на министра, што ништа не ради и што му квари планове. Док на против Тихомир Николић, вој. министар, много више, него што би икоји попуштао је Черњајеву и др. руским добровољцима. Најпосле по жељи Руса уважена је оставка Николићу, а на његово место постављен је Сава Грујић, питомац руске артиљериске академије. Али је Николић био незадовољан само са Черњајевом, а Грујић је одузео од Руса и команде чак и над добровољцима, добровољачка дивизија била је под Меженином, а Грујић је ову предао пуковнику Влајковићу, који је једну ногу изгубио у битци на Севостопољу — (бранећи Русију). Овакво непријатељство између српских и руских старешина проузроковало се је отуда, што су руски добровољци истраживали и оно наштa нису имали права. Они су се трудили да само дођу до што више власти, а сав не-

успех приписивали су у грех Србима. Срби пак из поштовања према моћној Русији, трпели су пораз за поразом и паметнуте им не способне старешине, који нису знали ни језика српског". Хвастов завршује своје писмо страшним описивањем житеља моравске долине после пораза на Ђунису. У тим гомилама збегова јурећи испред турских граната, чуло се је кукњава и клетва против Черњајева и Руса, што су уступили Турцима Вел. Шиљеговац и Делиград, па се повукли у Параћин.... Скоро сва руска штампа и у Русији је била осула против Черњајева за сав неуспех у рату. Черњајев пак почео се бранити још у Београду после примирја на банкету при свом поласку за Русију, па је у лепој беседи говорио: „Па и тренутност успеха на страни Турака не би било, да се је Русија у своје време одазвала са довољно заузимљивости, што је желео сваки пријатељ ове земље; што је очекивао сваки Словен и што је као моралну дужност осећало срце свакога Руса, кога је одушевљавала идеја слободе Словенске му браће". У једном отвореном писму од 23. новембра 1877. год., бранећи се од напада руске штампе, међу осталим Черњајев прво тврди, да руских добровољаца под његовом командом није било више од 2452. Међу њима, било 646 офоцира; и 1806 подофицира и редова. Ово је било нужно констатовати тачно, јер се је у руској штампи преувеличавао број добровољаца, и према томе прецењивала њихова помоћ у рату. Тако исто претеривало се је и у величини новчане помоћи, коју је Черњајев непосредно из Руеије добијао. Он у овоме писму трвди, да ова помоћ није била већа од 250000 рубаља и да је сва издата на плате руских официра и руских добровољаца.... А

одело и храну давала је српска држава довољно и добровољцима руским".

Горе изложено о руским добровољцима у Србији у рату српско-турском 1876—7. год. поцрпено је из ратника за април 1899. год., које издаје срп. војно министарство; стр. 313—40. а тамо састављено по руским изворима.

Кириј ев и Бугарски Добровољци

Милош Милојевић, велики српски патриота, родољуб и велики љубитељ и поштовалац руски, овако описује Киријевљево понашање у Србији за време рата српско-турског са руским и бугарским добровољцима: „1876. г. 17. јула после пете депеше одјурио сам из Соко-Бање у Алексинац, где застадох у највећој жалости и очајању једног од мојих највећих раденика, којега сам слао по варошима праве Старе Србије, да објасни свакоме Србину лозинку, коју ће у своје време телеграмом добити; а то је Тодор П. Станковић бив. чиновник из Ниша. Он је био турски чиневник и уредник листа „Призрен." Станковић ми саопшти, како су му Черњајев и Бекер казали, да од свега његовог рада на устанку у Ст. Србији нема ништа, да они (Черњајев и Бекер) неће да ратују таквим начином, него само нашом народном војском. Да су Станковића приморавали с претњом смрћу, да им изда списак свих људи, који раде на устанку у Старој Србији и Македонији. А за то, што ће им Станковић издати тражени списак оних покретача устанка у Старој Србији, они ће му дати чин капетана и остаће за драгомана турског језика у српском логору при команди Черњајева. Станковић се је изговарао, да је дошао на мој позив..., да без устанка

у Старој Србији неће у овоме рату никаквог успеха бити, и онда он ни зашта и нипошто неће остати у Србији. Преко свега тога Станковићевог одговора и изговора Руси су Станковићу претили и смртном казном, и оставили му на предомишљај, да се тога дана реши и одговори једном или другом. Када смо се, говори Милојевић, срели са Станковићем, он ме је запитао о стању ствари, а ја сам му одговорио: „Није како је речено, већ како је суђено“, зацепио се је од плача вредни и добри патриота српски... Да нисам стигао у Алексинац и задржао Тодора, хтео се је убити“. Даље М. Милојевић описује, како је он био објавио, и позвао све Србе из Старе Србије, који живе у Србији, Аустрији и Румунији (Влашкој), да сви буду на окупу у Алексинцу, и да се оданде крену за Стару Србију. Али су сироти Старосрбијанци на зло се искупили. Јер их је Черњајев све силом подбрао не за њихов завичај, куда су пошли, и гди су им добро познате стазе и где би Српству корисно послужити могли, већ за Бугарску, куда се ни мрднули нису, нити се умеју кретати. Још ни онамо не под вођама српским већ неких Бугара и Руса. Черњајев је ове јаднике упутио без оружја на Тимок, па да им се онамо оружје разда, и пређу источну српску границу. На преноћишту у Алексиначкој — Соко-Бањи Киријев и још неколико Руса и сви бугарски емигранти, који су били утекли из турске Бугарске и живели до онда у Србији, договарали су се на руском језику, како ће Киријев све те чете добровољачке претерати у праву Бугарску, па из Бугарске развијати устанке, а М. Милојевића жива или мртва уклонити од границе; јер и ако се сада овај спремљени устанак у Старој Србији угуши, опет ће Милојевић и Станковић у Турској будити дух србизма, и када се онај

народ буде ослободио сав ће бити за Србију а не за Бугарску. Они Бугари, додали су на те планове Кириј̂еве и ово: „Ако Милојевић буде жив, Бугари не могу ништа учинити, јер ако Бугарска не буде од Црнога до Јадранског Мора онда јој није никакве користи од тога ослобођења“.

На то су Кириј̂ев и Бекер одговорили Бугарима ово: „Тако напослетку и мора бити и за све то Србин мора бити жертва“, говорио је Бекер. Све је то саслушао неки Сима Дамјановић, бив. учитељ из Старе Србије, који је знао руски говорити. Па је Сима одговорио браћи Русима и Бугарима, да они то не могу извршити, па баш и ако постигну, да убију Милојевића и Станковића, опет у Старој Србији остају сви чисти Срби и сви ће за Србију а никако за Бугарску. Тада су неки руски добровољци са Бугарима Симу бацили под ноге, па га братско руским — чизмама газили и хтели усмртити, само да га Кирпјев није отео, јер није могао од срамоте одобрити, да Србина патриоту његови непријатељи у сред још слободне Србије удаве. Кириј̂ев, отимајући Симу, говорио је нападачима, а тиме да би своју дрскост према Српству сакрио: „Све једно био Србин или Бугарин, само нека се ослободи. А ако Срби у овоме буду сметали нашој милој браћи Бугарима, онда ће доћи време, да Србина сила на то нагна! Што се пак тиче Милојевића, он ће кроз дан два отићи у Београд, а вас, Милојевићевце, ми ћемо дотерати у ред, ако се не опаметите, (што ће му значити, да се Срби русе или бугаре). (Српско-турски рат 1876—78. године, прештампано из „Шабачког Гласника“ страна 4... М. Милојевић).

Долазак руског ђенерала Никитина у Србију.

Тешко је било знати онда право расположење руске владе према представци књаза Милана о помоћи у наоружању српске војске. Јер се из доцније раскривених планова види да са руске стране у овоме рату није било искрености према Српству. Али је захтев великог кнеза Николе, као главнокомандујућег целе опда за рат спремљене руске војске из Кишењева нагнао руску владу, да у Србију пошље свога ђенерала Никитина, бајаги у помоћ наоружања и потпуне спреме за други рат српске војске. Велики кнез Никола наредио је своме начелнику штаба, те је овај отправио писмо својој влади, које овако гласи: „19. новембра 1876. год. из Кишењеве војном министру ђенералу Миљутину, како, по казивању људи добро са стањем српске војске упознатим у српској војсци се осећа велики недостатак у искусним официрима. За то, да би се у случају рата Русије са Турском, могло рачунати на српску помоћ, нужно је да се одмах сада потребан број руских официра у српску војсцу откомандује“. Тако исто и ђенерал Черњајев отишав у Петроград, упутио је непосредно цару једно писмо, којим је правдао Србију, наводећи како су се Срби јуначки борили противу три пута веће силе, описао је критичан Србијин положај, и завршује Черњајев своје писмо овим изразима: „...народ српски, на први позив Твој, Господару, прибраће све своје силе, да по могућству прими учашће и изврши твоје жеље“. Руски пак војни министар — Миљутин, био је у завади са Черњајевом, те је све Черњајевљево кварио и оговарао пред царем.

Цар је сигурно не за љубав тога, што је кнез Милан писао и позивао, да Русија потпомогне српску војску у новом

наоружању нити за љубав Черњајева ни за љубав народа српског, већ сигурно да по савету Вел. кнеза Николе потпомогне наоружање српске војске и тиме олакша прелазак своје војске преко Дунава. Тога ради послао је ђенерала Никитина у помоћ српској влади и на ову циљ послао је по Никитину у Србију један милијун рубаља (три милијуна динара), као бајаги на име помоћи новог наоружања српске војске и пострадалих крајева српске земље од турске паљевине и пустоши. Руски војни министар 21. новембра дао је инструкције (план) Никитину за Србију написан у 11 тачака и све тачке говоре о руским официрима, који би добровољно ступили у српску војску и издржавати се из суме оног милијуна рубаља. Али је тај мулијун рубаља одмах депонован (смештен) у касу руског консулата у Београду, а том је сумом руковао нарочити изасланик руског министарства финансија г. Рихтер, а овај пак чинио издатке само по одобрењу Никитина. Овај милијун рубаља и других три стотине хиљада рубаља једним актом од стране руске владе дати су Карцову и Никитину, да их употребе на име помоћи, нове спреме српске војске и пострадалим хришћанима, а другим актом поменута сума новаца од руске владе дата је Карцову, да је утроши на војне расходе у Србији (на руске потребе).

Док су се руски цар и влада решавали, хоће ли или неће помоћ или у позајмици дати што Србији на спрему и продужење рата са Турцима, дотле је двомесечно примирје скоро протекло и Србија је морала или продужити рат или примирје. Карцов је 11. децембра телеграфисао у Петроград и јавио, како су Турци очистили леву обалу Мораве, крећу се и прибирају на Тимок. Значи, Турци су већ осећали

опасност од Русије, за то су се прибирали противу Русије. Једва 12. децембра у Србију су дошли Никотин, три пуковника — Шепељев, Снесеров и Бобриков; три нижа официра и два подофицира, бајаги да раде на спреми српске војске. Да ли је права званична Русија у овоме мислила и на милост према братској јој Србији или само да српску војску припреми и изведе у рат, да на тај начин руска војска лако преко Дунава пређе и продужи пут Цариград или ће најпосле бити да се је и сама званична Русија овако према Србији кретала и држала (са преварама), те да тиме Србија све време примирја пропусти и не потражи на Западу помоћи или савеза за продужење рата, као што је то хтела са Наполеоном, то нам није довољно извесно; али нам факти тврде, да је Карцов као прави заступник званичне Русије у Београду, по свом слабом разумевању интереса и његове земље — Русије, па је својом мржњом само ишао на штету Србији а то наметао и другим Русима, који су дошли у Србију, а у многом и самом руском цару и влади. Српска влада и у онаковом повлачењу свега рускога из Србије (добровољаца, Черњајева и др.), ипак сама је још 10. новембра указом отпочела преустројство и спрему своје војске, и све сем материјалних набавака било је готово пре доласка Никитина у Србију. Док преко свега овога руски пуковник Зеленој, пошто је свршио посао — осматрања ратних позиција, искључиво на српској источној граници (која је спрема ишла само на помоћ онда будућег прелаза руске војске преко Дунава), 22. новембра из Београда за Петроград послао је овекав рапорт: „Од почетка примирја до сада ништа није урађено на реорганизацији

српске војске. Неред и анархија потпуни.[1]) Ако се одмах пошљу из Русије паре и одмах се приступи спреми, Србија може да спреми највише једну дивизију од 10 хиљада за заједничко са Русијом ратовање. Задатак ове дивизије, говори у рапорту Зеленој, био би да брани Делиград 2—3 недеље, док Русија не уђе у рат. Турци имају у Зајечару 28 батаљона и 8 батерија, у Алексинцу 52 батаљона и шест батерија. Треба један корпус руске војске од 60 хиљада распоредити од Кладова Тимоком — Дервен до Ниша и окренути правац к Софији.“

Из овога се види, да је руски план већ био спремљен, да од Ниша почну оснивање Бугарске кнежевине, односно — руске провинције. А ово ће утврдити и ниже изложени факти са санстефанског и берлинског конгреса.

Чим је ђенерал Никитин приспео у Београд, одмах му је српски војни министар поднео тачан предрачун о целој материјалној спреми српске војске, нарочито оружја и муниције, чега је српској војсци још требало, надајући се, да ће у овој материјалној спреми бити поможена Србија од стране Русије. Никитин после шест дана по свом доласку у Србију послао је у Петроград први свој рапорт, којим извештава како Србија, надајући се на продужење примирја — ништа на спреми за рат није радила, (и овај је извештај неистинит). Даље Никитин говори: „...Ништа није спремљено за прелаз руске војске преко Дунава код Кладова — Турне-Северина. Нема никаквих података о лађама за превоз, — сада тамо шаљемо ради тога начелника инжињерије.“

Докле су српски Кнез и влада искрени према Русији

[1]) Неистина.

били и радили, да братски потпомогну Русе при прелазу на Дунаву и у опште немајући ни једне искрице лукавства нити пак сумњиве обазривости према Русима као према лукавој браћи; дотле, као што видимо, сви руски званични заступници из Србије, као Карцов, Никитин и др. неистинито извештавали своју владу и цара о српском стању и расположењу српског Кнеза и народа према Русији, те да би тиме помутили одношаје између Русије и Србије, и тиме што веће штете Српству нанели.

Карцов је 2. децембра отправио телеграм у Петроград овакве садржине: „Ново примирије изазвало је у Срба обуставу указа о спреми српске војске. Књаз Милан отворено је јавио, да је за Русију боље, да се не троши на наоружање Србије, (неистинита достава). Руски добровољци једва чекају, да се врате у Русију (видили смо да је Карцов силом гонио из Србије руске добровољце, а сада овако неистинито извешће подносе). Никитин не налази за потребно, да се даље у Србији задржава.

Руски цар добив овакво извешће од Карцова, одмах је наредио, да се ђенерал Никитин врати у Русију, и да не троши у залуд руски новац на спрему српске војске, (који није ни трошен).

За овом царевом депешом сљедовао је и рапорт Никитинов, који овако гласи: „Бивша мобилизација доказала је, да Србија неће рат(?!); силом је извлачила људе из куће Српска влада хоће само да се користи руским новцем, те да са њим исплати своје старе дугове. Српска се влада противи сваком покушају за спрему и уређење српске војске. Наредбе Књаза не извршавају се. Међу добровољцима велика распу-

штеност,“ (за то је распуштеност, што их је бунио Карцов). „Неслога међу Русима и општа мржња према Србима, Српска влада мрзи руске добровољце. Све ово налаже да ме час пре позовете у Петроград, и да лично рапортирам.“ Истог дана Никитин ову депешу другом допуњује: „Нема никакве наде, да се војна снага Србије и средства одбранбена васпоставе“.

Руски, војни министар, још једном је запитао Карцова, не би ли за Русију било бар у колико корисно, да Никитин још и даље остане у Србији. Карцов је једва чекао и 26. децембра свом министру овако одговорио: „Никитин је сопственим искуством дошао до убеђења, које потпуно потврђује моје раније извештаје о одвратности Срба за рат, о непријатељству српском према Русији, о потпуном према Русији непријатељском држању Књаза, Ристића и његове владе, — Никитин сматра даље своје задржавање у Србији, не само бескорисно већ и штетно по достојанство руског војног угледа у Србији. О свему овоме известио сам и Игњатијева“ (руског посланика у Цариграду).

Никитин се је бојао, да сва та неистинита представљања и извешћа у Петрограду не приме за неистинита, као што су и у ствари била, па је и сам — 27 децембра, додао телеграмом, како се је противу њега лично сложила јака опозиција и убедљиво је молио своју владу, да га што пре из Србије одазову, иначе ће сваки дан његовог бављења врло скупо Русију коштати.

Тако сложни клеветнички извештаји Карцова, Никитина и др. о томе како се бајаги осећа одвратност српске војске према Русији; како српска влада непријатељски стоји према Русији; како се српски војници силом из кућа извлаче;

како руски добровољци не могу да гледају Србе; како Књаз нема ауторитета — и изјављује, да Русија не треба, да се нада на српску војску, потпуно су уверили и руску владу, која такође није према Србији имала искрене љубави, те је руска влада још одмах 27. децембра телеграмом наредила, да Никитин одмах прекрати свако даље издавање из оне суме, коју је бајаги Русија послала била на помоћ наоружања српске војске и да се одмах врати у Петроград.

При поласку све што је српски војни министар предлагао Никитину, он је остављао у архиву, јер је се нестрпељиво надао и очекивао позив из Петрограда, и чим му је Карцов саопштио телеграм, који му одобрава скори повратак за Русију, одмах се кренуо за пут, а своје пуковнике Снесарева и Бобрикова оставио, да започети му посао у Београду ликвидирају.

Никитин се је у Србији бавио свега две недеље дана, и за тако кратко време стигао је, да се с почетка са Карцовом завади, измири и сложно са Карцовои грдне комедије и штете Србији и целоме Српству причини!...

Велики кнез Никола, као главно-командујући оне руске војске, која је већ била готова напасти Турке за заузеће Бугарске из Басарабије, сазнав за овакав Никитинов и Карцовљев поступак, протествовао је у Петрограду. Кнез Никола у телеграму отправљеном у Петроград овако се је изразио:

„Србија тако сама себи остављена, може закључити мир са Турском, и тада ће сва турска војска бити против нас — Русије. Требало је на против помоћи Србију, да бар привидно спреми војску.“

И на основу овога оваког телеграма опет понављамо, да је и сам руски цар сагласно жељи српског књаза одредио Никитина, да за време примирја „искрено“ помогне српској влади, на спреми српске војске, за продужење рата, али не из каквог милосрђа или брато-љубља према Српству, већ је имао и сам цар у виду ово, што сада Вел. Кнез указује. Али на велику жалост избор кандидата за овако важан положај пао је на човека, који ни кроз четворе наочари није могао увидити, ако не потребе српске војске и користи српских интереса, а оно бар корисност за руску војску, која би се придонела тиме, да је Никитин потпомагао спрему српске војске, те да ова продужи рат и задржи турску војску на српској граници, док Руси Дунав пређу. Карцов и Никитин оваке исте неистините рапорте били су упутили и кнезу Горчакову, што је пооштравало Горчакова и за конгреско решавање.

Пошто се је Никитин вратио у Петроград, требало му је више времена, него ли је у Србији провео, док спреми рапорт о својој радњи у Србији. Рапорт је Никитин поднео цару под 2. фебруаром. Ми ћемо тај рапорт овди скоро у целости цитирати, јер се из њега види, како су Руси па и Вел. Кнез нагињали, да сву српску војску употребе искључиво на источни крај Србије, на заштиту руске војске за време превоза преко Дунава, а о јужној и западној Србији ни најмањег рачуна нису водили. Никитинов рапорт овако гласи:

„Од главнокомандујућег Вел. Кнеза из Кишињеве добио сам у главноме задатак: спремити такав корпус српске војске који би за 18 дана могао бранити доњи Тимок до Кладова, где би се за то време спремио мост на Дунаву за превоз

једне руске дивизије са два коњичка пука. За тим да се спреми све што треба за овај прелаз и двомесечни профијант за руску војску. децембра 12. у вече одмах по мом доласку у Београд било је саветовање у конаку са Књазом, госп. Ристићем и војним министром, којом је приликом решено, да се одмах мобилишу три погранична корпуса и од Шумадијског једна бригада.“ Никитин се, као мало и похвалио тим, што је успео, да у неколико измени распоред српске војске и обећао му био Књаз и влада српска, да појачају тимочки корпус, а то је једино Русе и интереаовало у Србији. Говорећи Никитин о мосту на Дунаву, жалио се, како Србија има само два мостова оделења у дужини од две стотине четдесет метара, а за руски рачун преко Дунава треба мост 800 метара дужине, и српско војно министарство ништа друго за превоз руске војске нема. За тај мост дугачак од 800 метара, требало је Русима по Никитиновом предрачуну само лађица 132, а једна лађица кошта 350 цесарских дуката. Те лађице могле су се купити у Мађарској; али се Русима нису давале паре, већ су хтели, да се и преко Дунава превезу на рачун спроте Србије, па кад тога није било, а још по опису Никитина и магацини српског профијанта били су слаби и не би могли издржати целу руску војску, па по Никитиновом предвиђењу набавка за руску војску и у Влашкој, која није у рату, као Србија истрошена, тешко би ишло. Кад је дакле Никитин овако предвиђао, да не може своју руску војску, да у овом рату, проведе на српском магацину, већ Русија мора бар онај милијун рубаља којим је мамила Србију, утрошити, онда се је Никитин дрзнуо у клевете и старао, да са свим очисти све што је руско из Србије!

Никитин у свом рапорту говорећи о оном милијуну рубаља, показао је, како је поручио 8 хиљада цокула у Бечу, које коштају 8 хиљада цесарских дуката и 10 хиљада каљача у Петрограду, у вредности од три хиљаде цес. дуката. Када се је и сам Карцов противио овој поруџбини, Никитин је у свом одгорору казао, да је он сам поручио цокуле за руске добровољце и треба да их одмах раздаду, а што претекне, да се под рачун предаду српској влади, а за каљаче вели Никитин, поручио је сам Кнез Милан за српску војску. Никитин је хтео, да те каљаче привеже на плаћање српској влади, а међу тим српским војницима било би чудновато и немогуће да преко опанака каљаче обувају. Тим пре што је Србији било нужно за пушке и др. убојни материјал, а не за Никитинове каљаче, Никитин је овако без смисла поручивао које шта, а после је своје безсмислице хтео наметнути српском Кнезу Милану и влади српској!

Никитин полазећи у Петроград, поручио је пуковнику Снесареву, да не исплати оних 10.000 пушака, које је Никитин за рачун руских добровољаца у Бечу био поручио, већ да и то свали на рачун онда жалосној Србији. Даље Никитин у свом рапорту говорио је: „Српски војни министар поднео ми је био предрачун о новој спреми српске војске, од шест милијуна динара, даље ваздан су ми подносили које какве набавке и то све крупне цифре. Али ја те предрачуне и захтеве српске владе нисам никако испуњавао. Те тако замашне суме нису ми допустиле, да се даље упуштам ни у објашњење са српским војним министром, јер сам видио, да за Русију ништа корисно у Србији израдити не могу, па сам за то и молио, да ми се што пре дозволи повратак за Русију!..“

Никитин је по свом рачуну налазио, да је корисно за Русију, то што јој је вратио онај милијун рубаља, и зато је онако бездушно и бесавесно осуо клевете противу свега, што је српско било, само да би постигао прекинути сваку везу међу Русијом и Србијом. А ово је желео и Карцов. Они у Србији нису могли предвидети оно што је Вел. Кнез из Кишењеве предвиђао. Ове две велике руске дипломате, српски „пријатељи“ (?), нису могли видити то, што би Русија, да је српску војску спремила за рат, под заштитом српске војске, без капи крви код Кладова сву своју војску преко Дунава претурила и из Србије слободно и врло лако и брзо развила и Турке потискивала. На тај начин Русија, би у најдаљем року за месец дана извршила оне операције и победе, које је тек после осмо-месечне љуте битке на Дунаву, после сагубљених многих хиљада своје војске. И после свега тога, тек онда је руска војска могла успеха имати, када је руски цар био принуђен, отвореном депешом позвати кнеза Милана у „сајуз“ ратни против Турака. Дакле тако лукаво држање заступника званичне Русије изнело је толике тешкоће и коштања материјалног, моралног и људских жртава и најпосле: Дај Србију, да њена помоћ и на Плевни разреши чвор, на коме је толико хиљада руске војске пало и решити питање без малене, али искрене Србије није могла. Труде се неки руски патриоте, да и ову овако искрену и јуначку помоћ српске војске злоупотребе, па наводе, како је руска војска пре поласка српске војске у савез и помоћ руској војсци заузела Плевну. Али су факта ту — на праведној страни. Ево шта нам о томе пише г. Алимпије Васиљевић, ондашњи министар просвете и у рату непосредни лични саветник и пратилац српског књаза. А за Васиље-

вићем у прилог овога долазе и телеграми поцрпљени из *Бобриковљевих „Успомена.“*

Г. Алимпије Васиљевић, српски министар просвете, одређен од стране ондашњег кабинета за личног пратиоца кнеза Милана за време I и II српско-турског рата 1876. г., описујући сво кретање и држање кнеза Милана у овоме рату у осталом и ово говори: „Кад Русија објави Турској рат и сам цар са војском уђе у Румунију и кад ова пристаде, да заједно ратује са Русијом, кнезу Милану било је тешко, да Србија остане на миру и да се не користи тим ратом. Па за то он лично оде у Плојешт, да се састане са руским царем и да га замоли, да и Србију прими у друштво, те да се и она бори за ослобођење своје браће. Цар је кнезу Милану на то одговорио, да ће Србија учинити услуге његовом рату са Турском, ако се буде мирно владала. Ако он успе у рату, Србија ће постати независна и проширити се на источној страни, јер на Западној не да Аустрија никаквог повећања Србији. Књаз се врати од цара доста нерасположен, али није се имало куд и морало се ћутати. Тек после 6. јула 1877. год. и првог неуспеха руског код Плевне, цар се обрати немачком императору, да склони Аустрију, да не смета Србији ући у рат. Аустрија пристане, да Србија може кренути своју војску на источну страну, али не на запад и да не прелази Дрину. Тада је цар преко свог весника тражио и молио кнеза, да му што пре пошље у помоћ бар 25.000 војника, којих ће материјални трошак пасти на терет Русије. Кнез је наредио живо прикупљање хране реквизицијом и др. спреме. Брзо за овим кнезу дође и друга порука од цара, да похита, јер ће тиме учинити услуге лично цару, онда кнез рече, да ће одмах наредити мобили-

зацију војске и са њом ићи на границу. Али како ћемо Господару то учинити, кад још нисмо готови? — Макар са голим шакама, ја ћу да идем, најпосле заложићу сва своја добра, па ћу код наших капиталиста наћи новаца, колико ми треба. Са руским изаслаником пуковником Бабриковим, једва смо мало утишали кнеза, али је непрестано нестрпељиво запиткивао: „Иде ли спрема брзо?...“ Главнокомандујући руске војске на ратишту велики кнез Никола 22. октомбра писао је кнезу Милану и молио га је, да се пожури са спремом и јави му, када ће српска војска доћи на српску источну границу, те да би се према томе и руска војска управљала. На то молбено питање Вел. Кнеза, одговорено је, да ће српска војска изаћи на границу према Нишу и Пазарџику првог декембра. Дакле на месец дана пре пада Плевне; за то су неправедни они прекори неких руских новина, да су Срби ушли у рат тек онда, када су дознали, да је пала Плевна.“ („Београдске Новине“ бр. 75. од 15. марта 1901. год.).

Видили смо, како су Карцов и Никитин, као званични руски заступници у Србији, страсно и безобразно клеветајући српског кнеза, војску и све што је свето за Српство неистинито описивали у ратовима своме цару и влади, како се српска војска, која се састоји из простих сељака, извлачи и бежи из команде, како кнез Милан те сељаке силом из њихових кућа извлачи за јаку и гура у рат, како та српска војска није никаква и тако даље. На основу овакве клевете и руска влада и цар веровали су таквим извештајима, па су погрешно рачунали, да, када је Србија са таком рђавом својом војском и још са рђавим оружјем наоружана, могла пет месеци сузбијати ту исту турску силу, која се је после преместила на спрам руске регуларне и потпуно савремено спремне

војске, онда ће оваква руска војска без савезника, без труда и брзо загрозити Стамболу. А поред овакве лакомислености било је и претерано славољубље и грамжљивост на руској страни, рачунајући како ће то бити славно, када сама Русија торжествено уђе у Стамбол, толике земље и Словене присаједини својој царевини и постане међу силнима најсилнија држава? Али су све ово биле куле у ваздуху! Из овакве лакомислености и себичности Русија је скоро потпуно насилно потерала румунску војску напред пред својом и прешавши преко Дунава опколила нека турска утврђења на дунавској обали, а већи део оставила и сасвим слободна ћорлеме пођу на Плевну; али даље ни мрднути. Руска војска јуришајући и гинући испунила је опкопе око Плевне. Услед чега је главни стан руски морао бити повучен из Трнова натраг у Гор. Студену. А још је грозила опасност руском главном стану и од турске војске, која је остала за леђима подунавским утврђењима. То је руско вел. кнеза, главнокомандујућег бацило у очајање и принудило, те је послао свога пуковника Бобрикова у Србију, да пошто по то што пре повуче и Србију у рат противу Турске, и тек онда пође руска војска напред за освајање Плевне.

Ђорђе Ивановић Бобриков, руски пуковник још 1868. и 73. год. путовао је по Балкану и добро упознао положај за кретање руске војске у овоме рату, а био је и у Србији са Никитином. За то је Вел. Кнез, као најподеснијег — Бобрикова позвао у Горњу Студену, где је био главни стан руске војске, па му наредио следеће: „Одлучио сам да те пошљем у Србију, да тамо добро извидиш, хоће ли и могу ли Срби ратовати.... Ти знаш, да је књаз Милан долазио у Плојеште, и молио да му се допусти, да прими учешће

у рату.... Али ми онда нисмо хтели заплетати свој политички положај према Аустрији, а нисмо хтели ни изазивати Србе на новчану помоћ, која би била природни резултат њихове народне тежње. Сем тога, као што ти је познато, начелно питање о спреми српске војске за продужење рата, претресано је још у Кишењеву, и на основу мишљења Зеленоја и Черњајева, да помоћ Срба може бити од користи, само ако би ратовали заједно са нашом војском. Као што ти је познато, није испало за руком, да се шиљањем ђенерала Никитина у Београд подигне њихов пали дух. Сада смо се задржали под Плевном, по свој прилици на дуже време, па би нам било врло згодно, кад би Срби могли привући на се део турске војске. Усљед овога, ти видиш, било би у толико боље, у колико би се то пре учинило; с друге пак стране треба пажљиво радити, да не би навалили себи на леђа тако слабог савезника, па да га после на крају крајева морамо спасавати од пропасти. Србима ће се дати пола милијуна рубаља на војне потребе.... Саветујем вам да добро будете обазриви према владајућим личностима у Србији, особито не верујте кнезу Милану. Тога дана говораше ми А. И. Нелидов: „Ала смо насели. А ако останемо под Плевном до зиме, па се на томе и сврши рат, — како ћемо онда износити захтеве о самосталној Бугарској, ма само и до Балкана. Дато ми пуномоћије у главном стану, овако је гласило: „Из добијеног извештаја из Београда, види се, да српска влада ни приближно није спремила војску за рат. Кад би српска војска ушла у Турску кроз месец дана, па ма то било и у броју од 40.000 људи, како Срби мисле, не би било никакве битне користи за наше операције. Када би пак ма и половина те војске упала кроз кратко време, нама би

било поможено и то би могло бар у неколико накнадити оне материјалне жертве, које дајемо Србима, и политичке тешкоће, које могу доћи услед њихове помоћи, нарочито при закључивању мира. Због тога је крајње време уверити се на лицу места што пре, када Срби могу и којом снагом заратити са Турцима; али без икакве наше — руске помоћи, како за време ратних операција, тако и у случају неуспеха. Ако су Срби за ово спремни, треба од њих живо тражити, да предузму одсудне мере за улазак у акцију одмах. Чим ступе у рат, даће им се друго пола милијона рубаља. Ако ли се види да они то нису у стању учинити, онда је боље тражити од њих, да према позном времену године не објављују рат Турској, и да с њом не прекидају односе, но да их и даље до саопштења императорско руске владе држе под претњом, да ће их — одношаје раскинути, а у исто време за накнаду датог им пола милијуна рубаља изведу на турску границу, на извесне тачке одређене планом наших војних операција операцијона одељења, те да тиме повуку на се део непријатељске војске од нас. Према овоме, пошто се претходно известите у Београду о стању српске војске, магацина... и да што пре јављате свој суд о томе телеграфским путем; али никако не губити из вида оно, што нам је најнужније, да српска војска што пре ступи у рат, или да се бар концентрише на граници, али не заборављајући ни то, да ће нам у даљем развићу ратних операција при извесним приликама, може бити потребна јавна материјална помоћ с њихове стране. Гор. Студена 21. августа 1877. г.“ (Усп. Бобрикова стр. 15—19). 11. септембра ја добијем овај налог; „Оценивши све околности, Велики Кнез жели, и то је воља царева, да Србија што пре стајаћу војску на своју југо-источну границу

изведе, а за сада, да не објављује рат Турској. (Овим је Русија хтела, да српска војска само изазове и на своју границу примами Турску, те тике да могућност и руској победи, а да не ступајући у рат не стекне никаква права на проширење своје границе. Али је све то кнез Милан добро знао). Другу половину милијуна рубаља Србија ће добити, чим известите, да је овај захтев испуњен. Отишавши да предње саопштим кнезу Милану, нашао сам га узнемиреног депешом српског пуковника, Катарџијева из руског главног стана, којом јавља, да се од Србије тражи, да изведе на границу тридесет хиљада најбоље своје војске... Кнез Милан се је жалио што су му руке везане за операције на Дрини, за љубав Аустрије, ради тога и другога често је падао у ватру и нерасположење... (Стр. 36—7.).

Својим посматрањем на лицу места, нашао сам да српска војска од 60.000 људи и 178 топова може одмах прећи своју југо-источну границу. Красни српски официри и поуздана артиљерија давали су пуно поуздања за успех српске војске у рату. После свију политичких форми 10 новембра преко Персијана, руског консула у Београду, био је послат кнезу нарочити позив, да одмах предузме све мере, како би српска војска, што пре прешла границу. Кнез Милан је одговорио 12. новембра, да ће тимочки и моравски корпуси у року за десет дана прећи границу, а и шумадински корпус до 28. новембра сакупиће се код Ћуприје и упутити се преко границе, и да он — кнез Милан моли, да му се одреде најближе стратегиске тачке. (Стр. 58—9. исти). „Кад ја рекох кнезу Милану да Србија нема војске, већ само гомиле рђаво организованих сељака, који у свему особито наоружању своме уступају непријатељу и да је једини могући

пут ратовања за Србе, да масом јуришају, и то у правцу операције главне руске војске у Бугарској. Кнез Милан ми ватрено одговори: да је то лако говорити руском официру у интересу помагања руској војсци; али да њему — кнезу Милану, дужност налаже, да се пре свега брине о чувању својих рођених граница. Ово ме утврди у мојој мисији, да кнез Милан не жели отсудно радити, и баци ми особиту светлост, да се шумадиски кор спрема за главну резерву целе српске војске раштркане по целој граници. Узалуд сам се трудио, да кнезу објасним главна начела ратне вештине у примени код садањег стања ствари; залуд сам се упињао, да га убедим, да ће војска истакнута напред најбоље обезбедити границу, којима озбиљна опасност прети само са југоистока, да су интереси Срба и Руса нераздвојни. Кнез је остао при своме убеђењу, тврдећи, да у војничким стварима он има своје сопствено убеђење, које се увек не слаже с начелима ратне вештине.“ (Кнез је без сумње увиђао подлост свога савезника и предвиђао санстеванско руско јуришање против Српства!) „Ја се силно преплаших. Сви моји планови били су готови, да прсну као сапунски мехур, а сви рачуни да оду у прашину пред тврдоглавошћу врховног вође српске војске. Саопштих Персијану каквог је значаја овај критични тренутак, и захте од њега, да најенергичније утиче на кнеза а особито на Ристића. Пролазили су дан за даном, а из главног стана руске ратне војске још није била стигла депеша као одговор о стратегијској циљи, која би ми помогла у моме тешкоме положају. После два дана рече ми Персијани: „Можете ићи кнезу. Настојавањем Ристића земљиште је тако спремљено, да можете на њему сејати шта хоћете. Кнез је

дао Ристићу сигурно обећање, да ће се безусловно држати ваших савета.“

18. нов. одох у двор, где ме кнез љубазно прими и рече: „Стављам се на потпуно расположење главнокомандујућем и Вел. Кнезу и његове ћу наредбе вршити. Али се надам, да ће ми се дати толико самосталности, колико је потребно при изузетним приликама српске војске и топографије.“ Ту смо утврдили, да се главна српска војска развија, из књажевачког округа ка Св. Николи, Пироту, итд. Сутра дан из Богота — главног стана руске војске стиже депеша, која је гласила: најближи циљ учешћа српске војске, треба да је заузимање путова из Старе Србије у Западну Бугарску, како се не би дало Турцима, да пошљу помоћ Плевни. Да се ово постигне, операцијоном кору треба да је прва циљ да наступа Пироту, св. Николи и Белиграцику. Када дође до Пирота, да прети Софији... Што се тиче св. Николе, наша га војска не само не може заузети, него не може ни мотрити на њега. Према овоме када се рачуна на помоћ српске војске, она би требала, да има задатак и да заузме св. Николу, и да колико може има утицај и на пут преко Берковице. Поменути пролази могу се заузети на два начина: да део српске војске пође са северне стране балканских планина; или са јужне стране Балкана долином реке Нишаве. Али је боље развијати се нишавском долином, јер ће српска војска овим путем више привлачити Турке на се и тиме спречити турској војсци концентрацију у долини нишавској.

Разгледајући с људима из врховне команде, шта је потребно од оружја, муниције и у опште војничке потребе, имао сам прилике чути од њих полу молбе полу захтеве, да им

се да опсадна артиљерија и отете пушке од Турака за добровољце... Као да је ово захтевање потицало од врховног команданта српске војске, као да смо ми дужни били задовољити све њихове потребе ратне. Срби су прошлог рата били с наше стране размажени...“ (стр. 60—69. тамо). (браћа Руси ваљда би хтели, да само они имају право захтевати, да им Срби служе, а они нису дужни дати Србима пушке, које су одузели од Турака, и то, као што се види, сваки су час позивали српску војску, да што пре повуче турску војску на своју границу, те тиме разбије окове, којима је била окована руска војска и тиме очисти већ нанесену срамоту над руским оружјем!...

„Кнез Милан није схватао општи план рата, а на моје објашњење о овоме упорно ми је одговарао... Кнезу Милану сметало је да схвати општи ратни план и то, што се је он одавао рачунима политичког карактера. Знајући добро да ће на величину територијалне награде Србије утицати при закључивању мира величина непријатељског земљишта које буде српска војска заузела. Он је енергично нагињао да се акција развије по свему простору око српске границе и ако би то повукло за собом дробљење снаге и рђаво утицало на успех главног посла“ (стр. 74. исти). „Из главног стана руске војске, послата је депеша Кнезу Милану, 14. децем. која у осталом гласи: „Српска војска од стране Тимока да не иде даље од Адалије (Ада-Кале) Румунима је наређено, да одмах иду напред и опсаде Белиграцик и Видин. Војска кад стигне Ак-Паланци и Пироту, нек се не задржава ради опсаде, него нек мотри на њи и шаље војску на Софију. Наређено је ђенералу Арнолдију, чија је кавалерија ступила у везу са Србима са стране Ћипуровца, да пошље хусарски

пук на Пирот и Софију. Ако испадне за руком операција према Софији, онда треба српска војска тиме да се ограничи на источној страни". (стр. 107. (Изразима у овој депеши: „да српска војска не иде даље од Адалије и Софије," претили су Руси Србији, да се не упушта на исток. а када су помоћу Срба дошли Руси на помол Цариграду, ондах су већ били сигурни и смерали су сможђити цело Српство!). После ослобођења Ниша и Пирота Бобриков овако говори у својој успомени:

„Битка код Ак-Паланке и Пирота учиниле су неспорну и врло важну помоћ војсци генерала Гурка. Српска је војска привукла на се знатан део Мехмед-пашине војске и преко тога, идући напред, везала турску софијску резерву, те тако олакшала Гурковом кору, да пређе Балкан. 16. децембра заузет је Пирот, а 17. наша-руска главна одељења сишла су са Балкана у долину. Правичност захтева, да се Србима призна заслуга, што нису чекали, да наша војска пређе преко Балкана, него су сами драговољно ишли напред без задње намере, трудећи се колико су могли, да буду корисни савезници — Русији. Кад се узме у обзир српска слаба војничка организација, мора се признати ова као крупна заслуга, за то, што су смело продирали напред, оставивши иза леђа велики град. Свакојако, све што им је (Србима) одређено у задатак, они су потпуно и на време извршили. Пресветли главно-командујући, Велики Кнез Никола Николајевић, поздрављајући (честитајући) Кнеза Милана, приликом освојења Пирота, изјавио му је захвалност за тачно извршење његових (руских) планова. У исто време Њ. Импер. Височанство послало је свога ордонанс официра поручника Хвошчинског, Кнезу Милану са 150 крстова Св. Ђорђа, да их разда најзаслужнијим војницима и желео да му се пошље списак српских

официра, који су се најбоље одликовали у бојевима... Кнез Милан својом тврдоглавошћу није се обазирао на опасност грозећу од Афис-паше из Приштине, већ се је држао своје прве намере, да заузме што више земљишта и на овоме хране, па је за то и наредио на супрот прилика и захтева руског главног стана, да се 18. децембра Здравковић са 9 батаљона, 2 батерије, стотину коњаника и две стотине пијонера на Белиграцик нападне и исти заузме“... (страна 113 до 14. исти).

„Велики Кнез из руског главног стана послао је Србима депешу 25. децем., којом јавља, да он жели, да српска војска, пошто ступи у везу са Гурком и по споразуму остави оделење, које ће заузети Софију, и даље гони Турке, који одступају на Ћустендил. Даљем кретању српске војске треба да је циљ: да напусти све заузето бугарско земљиште, па да пресече железничку пругу, код Скопља и Митровице. После тога треба да приступи извршењу свога плана у Старој Србији; али морају избегавати акцију у Босни и Херцеговини, о чему је канцелар већ известио Кнеза“ (стр. 120. исти)... „Из нашег главног стана стигла су упуства, (телеграм од 26/XII) која су одређивала српској војсци, као главну циљ, да штити руску војску са запада, јужно од планина, и да се за одбрану Софије остави оделење, у чији би састав имало ући и нешто српске војске; те да би се што јаче оделење руске војске могло кренути из Софије за Филипопољ. Белиграцик ће опсађивати Румуни, а Срби нека само мотре на њега са 2—3 батаљона“. (Дакле српска војска по савесној заповести главно-командујућег руске војске, не сме сама заузети Белиграцик, а мора само на њега мотрити!) Телеграм од 29. декем. из Ловче од главно-коман-

дујућег овако гласи: „Да се не би ослабила главна снага наше војске, која оперише источно од Софије, неће се слати наша војска на Ћустендил и у опште западније од Софије. У опште нека Срби раде на нашем западном крилу.“ (стр. 134. исти).

„Питање о заузећу Софије и даљем заједничком раду изазвало је и преговоре, па је слат ради тога у Софију генералштабни подпуковник Мишковић. Телеграмом 1. јануара, Кнез Милан је питао, колико одељење треба послати за Софију и понудио је, да се софијски гарнизон храни из Пирота“. На ово је Вел. Кнез одговорио, да у Софији има довољно хране, а за одбрану Софије довољна је српска помоћ, ако српска војска заузме Ћустендил и Радомир. (стр. 135. исти). Пошто су Руси већ донели били решење, да Србе и из Ниша и у опште гоне, — то су желели, да Срби својом жертвом отерају Турке и из Софије, па се одмах врате, а у Софији да се Руси стално утврде! Ево шта даље говори руски пуковник Бобриков:

„Баш у то време ја добих писмо од кнеза Чиркаског са понудом, или да оставим српску војску и заузмем место гувернера у Филипопољу, или, ако останем код кнеза Милана, да примим на се и звање представника царско руске војске *и дужност нишког гувернера*“. Ево садржине тога писма: „Богот, 22. декембра 1877. год. Поштовани господине Ђорђе Ивановићу. Јула месеца ове год., као што се сигурно сећате, вама је Вел. Кнез — главнокомандујући био наменуо место Филипопољског гувернера. Од тада су се времена и прилике измениле и вас је Њ. Височанство послало у Србију. Сад се има у виду, да се бугарска област заузме на два начина: с једне стране да се заузме нишки

санџак, а за тим призренски и приштински, при чему ће по свој прилици српска војска бити кренута на леву обалу Мораве, пошто претходно буде присуствовала при заузећу Софије; а с друге стране наша војска, чим се пређе Балкан, лако може у брзо заузети и филипопољски санџак. Услед овога истиче се питање о положају, који вам претстоји и о коме Њ. Височанство не жели коначно решење донети, док претходно не саслуша ваше мишљење. Ви можете одмах по освојењу Филипопоља, или и једног дела филипопољског санџака бити постављени за Филипопољ. гувернера, и онда би морали одмах после налога Њ. Височанства оставити српску војску и ићи тамо. Или можете остати код српске војске у звању у коме сте, али да примите уз њега и дужност нишког гувернера. Ради увођења рејона ваш административни посао и да би под вашу гувернерску управу дошло приближно цело земљиште, које је заузела и које ће заузети српска војска и које ће за неко време може бити хранити, може бити могло би се дати под вашу управу и приштински и призренски санџаци. Ово последње имало би врло добрих страна. Прво српска ратна управа могла би се и даље користити вашим знањем и саветима, и друго, тиме би се достигла чврста веза између војне и грађанске управе на земљишту, које је заузела српска војска, над којом је потребан особит надзор. За тим долазе ова питања: 1) држите ли да вам је могућно примити се обеју дужности: гувернерства и представника код српског кнеза и војске, 2) ако мислите да можете, држите ли да ћете у случају потребе, моћи управљати не само нишким, но и приштинским и призренским санџацима; 3) Сем овога хоћете ли им ове дужности претпоставити оној у Филипопољу, која вам је раније обећана. По налогу Вел. Кнеза главно-

командујућег, јављам вам о свему овоме и молим вас, да што пре и са свим решитељно одговорите на сва ова питања, јер је потребно одмах припремити потребне податке. Прим. п. Г. увер. о м м. и п. кнез Черкаски". Ја сам говори Бобриков одбио понуду, изговарајући се на велику корист, коју могу учинити, ако останем, где сам. Што се мог личног положаја тиче, ја се ни за часак нисам колебао да претпоставим завршивање поверенога ми посла трчању с места и лакомисленом примању дужности филипопољског гувернера. Али ме је у овој понуди и изненадило, — оно лажно разумевање свршених политичких чинова. У овом писму се сматрало сво земљиште, које је заузела српска војска од Турака, као „бугарска област". о томе се говори као о факту, који ни сумње никакве изазвати не може. Али где су основи, по којима би се признало да је тако? Србија је ступила у савез у име ослобођења Хришћана, од Турака, и никаквом конвенцијом — уговорем није се обавезала, да своја територијална освајања ограничи одређеним етнографским границама. Виши интереси захтевали су да се правично разграничи земља међу Србијом и Бугарском, како би се у будуће осигурао равномерни развитак њихове савезне снаге; али ни етнографске, ни топографске, ни стратегиске прилике нису показале, да је неопходно држати у неприкосновености пређашњу границу Кнежевине. На против било је са свим неопходно у сваком погледу исправити ту српску границу. И само је потпуни занос за идејалном Бугарском могао објаснити, што је у нову бугарску државу унесен на пример Ниш. А колико је у нашем главном стану владала бугарска мисао може се видети по томе, што је ту мисао исносио као непобитну истиниту кнез Черкаски, који није ни мало био слепи поклоник Бугара. Мисли

у овоме писму изнете, толико су се размимоилазиле с јавним мњењем у Србији, да сам ја сматрао да је најбоље ни с ким и не говорити о њима. А и у самој ствари на практици је не могућно било остварити то, што се замишљало. Срби су стварали срез за срезом, округ за округом на заузетном земљишту; одређивали величину будуће своје војске; у мислима заузимали и сву Стару Србију; а ту наједаред излази да све то ваља сматрати као бугарско! И када би се српска влада неким чудом примирила с тим гледиштем, нема сумње, да би она постала најнепопуларнија и да не би, наравно ни остала дуго... Два догађаја од тако необичне важности, као што је заробљење непријатељске војске на Шипци и освојење Ниша на српском бојишту, учинила су крај тешкоме периоду борбе, и отворила нову епоху — свођења резултата успесима, које је починила савезна војска. Настало је било за нас време, да се на делу остваре они територијални захтеви, при којима смо тврдо остали за време цариградске конференције. Довршујући главни удар у правцу Цариграда, ваљало је без отезања заузети све земљиште, које је улазило у наш рачун како за образовање бугарске државе, тако и за проширење српских кнежевина. Од особите је важности било регулисати територијалне тековине у Старој Србији и Македонији међу пограничним православним државама, како би с једне стране био осигуран добовољни споразум међу њима и како би с друге стране положен темељ начелу федералистичког уређења држава на Балкану. Ако је у своје време учествовање Грчке у општој ствари ма због чега имало својих сметња, активнији рад од стране Грчке у овоме тренутку био је не само одвећ користан но и преко потребан. Међу тим није долазило никаквог непосредног одговора на предлог

српског главног стана о заједничком раду наше и српске војске... Сви су ови разлози и одвише прости. И што је наш главни стан наређивао друкчије може се једино објаснити тиме, што он није потпуно јасно схватао важност политичког тренутка и што је сувише обраћао пажњу само на операције наше војске на Истоку. На тај начин не само да није учињена никаква помоћ, да се разреши чвор државних граница, но је још чињена сметња и решењу једног оделитог питања о општој граници, граници између Србије и Црне Горе у новопазарском санџаку, непрестаним напоменама, да брижљиво избегава додир Босне и Херцеговине". (Страна 135—41 исти).

С погледом на Родофинкинова, Карцова, Никитина, и друге заступнике званичне Русије, који су у Србији водили политику, пуковник Бобриков до сада је ове успомене, не очекивано од Руса, савесно описао и разјаснио историска факта. На стр. 140 своје успом. Бобриков се пита: „Зашто је Вел. Кнез оставио у Софији оделење своје војске од 8 батаљона, 8 ескадрона и 14 топова? Зашто је то оделење приковано у Софији, а није у друштву са српском војском? Штитити Софију није се имало ради чега бојати, ни са севера, јер је тамо била румунска војска, ни са запада, јер је тамо била војска српска. Софија је била отворена само са стране Старе Србије и Македоније, куда је и предлагао кнез Милан, да се заједнички удари." Многа акта великог кнеза, упућена српском кнезу, којима је вел. кнез истицао само интересе опервције руске војске; писмо кнеза Черкаског послато Бобрикову од 22. децем. 1877. год.; руски договор на Санстефану и др. факти, у колико их ми разумемо тврде, да је Вел. Кнез Никола оставио тако јако оделење своје

војске у Софији једино у намери, да у своје време нападне и протера српску војску из заузетих од Турака српских земаља, као што је то после и у писму Черкаског у многом јасно исказано.

„19. фебруара закључен је у Сан-Стефану опет претходни уговор мира... У Сан-Стефану не само што је одређивана српско бугарска граница, него су Србима узети Ак-(Бела) Паланка, Пирот и Врања, које су Срби мачем задобили... Као у накнаду за земљиште, које је била заузела српска војска, и које је давато сада Бугарској, Санстефански уговор обећавао је Србији важно земљиште Новопазарског санџака, са Новим Пазаром, Митровицом и врло важном позицијом, на Рогозни, на згодном путу из Босне у Митровицу... Међу тим (овим истим) уговором о примирју Србе су нагнали, да се одмах очисте и с оног заузетог земљишта у рејону новопазарског санџака!... Тешко је у опште тачно разумети наше (руске) дипломатске смерове тога времена према српској кнежевини. Могло се претпоставити, да ће услови мира, који су закључени у истом тренутку, када је рат прекинут, бити основица коначноме уговору мира, и да ће ти услови, удешени према интересима наших савезника, добити такав коначан и сталан облик, који једино може дати сталности новом стању ствари. А међу тим сви политички чинови, које смо ми тада свршавали, откидали су по што год од Србије, из оних њених територијалних тековина, којима је Србија у ствари владала, по освајачком праву, и која је сматрала као своју законити имовину. Актом примирја наређено је Србији, да напусти све заузете земље са оне стране границе; Санстефански уговор, откинуо је од Србије, у корист Бугарске, бољи и већи комад земље, које је

Србија освојила, дајући јој проблематичко обећање, да ће Србија добити накнаду у Старој Србији. А зар су Срби могли веровати, овом обећању, када су баш из наше изјаве видели, да ми нисмо на се узели обавезу, да се испуни оно обећање, и када им је у исто време дат налог, да одмах очисте све земљиште у Новопазарском санџаку.“ (Телеграм од 2. и 25. фебруара успом. Бобрикова стр. 160—62.)

Видили смо, како је Бобриков у својој успомени, не очекивано од једног руског писца, савесно критиковао сав ондашњи руски политички рад према Србији. Али се одмах у својим успоменама јавља у потпуном свом противуречју.

Бобриков све до саде — (стр. 162.) савесно осуђује учињену неправду руском политиком Србији; али пошто Кнез Милан није одмах прихватио предлог Бобрикова о новој реорганизацији српске војске, Бобриков је одмах видео хладно расположење Кнеза Милана према својој савезници, и ево шта пише: (у својим успом. па стр. 174).

„Кнез Милан, не свезан никаквим формалним обавезама, не примајући предложену му реорганизацију војске, не само што је кварио хармонију опште ствари, него је могао не осетно отићи у непријатељске редове према Словенству, у најкритичнијем тренутку — решавања међународних питања“. „У оваквим околностима нисам могао ништа друго урадити, него пројектовати писмо од Кнеза Милана Њ. В. Цару. Писмо сам саставио и овакве је садржине:“

„Господару. Очинска брига, коју је В. Ц. В. читавим низом истинских доброчинстава показало према Србији, и ваше високо-благоволење према мени лично уливали су ми свагда дубоку захвалност и налажу ми свету дужност, да употребим сву снагу, како би ја и мој народ могли бити

достојни ваше узвишене милости, на један једини знак ваше деснице, ужасни догађаји, који су пре две године довели земљу до неминовне пропасти, на чаробан начин претворили су се у општу победу хришћана на Балкану. Добротом В. Величанства Србији је допуштено да буде учесник славнога рата, у коме је васпостављена част њеног оружја, и она сада доведена на праг нове историске ере. Ја сам се на делу уверио о несебичности В. Ц. В.; и чврстини веза, које спајају велики народ са севера са његовом млађом браћом на југу, која још нису дошла до политичке зрелости. Од сада ће основа мога државнога рада бити тврдо уједињење морално, на које В. В., позива Србе и Бугаре у њиховом новом животу. Али и ако је сила вечитога непријатеља сломљена, јужним Словенима још ће тешко бити при опасностима, којима су окружени, да се непоколебљиво одрже на путу свога благостања без братског савеза међу собом и без заштите руске. Примите за то Господару, под вашу очинску заштиту њихову младу снагу, па ће Срби према својим силама штитити своју браћу Бугаре, као што ће и Бугари бити поуздани штитит своје браће Срба.“ (стр. 174. исто).

Према оваквој обавези, види се, да је Бобриков надмашио по савесности и искрености према Српству све своје претходнике; али је велико зло, што му није хтео Кнез Милан потписати пројектовано писмо.

После оваквог стања ствари остало је Србији, да из основе руши санстефански руски договор са Турском, као смртну пресуду за целу будућност Српства, пређе из руку свога савезника и брата Руса, па у Берлину на Конгресу тражи праведне заштите од оних, које су Бобриков и др. његови земљаци називали — „Непријатељи Словена“.

Што се тиче српског стања пред берлинским конгресом 1878. године и држања руске политике према Српству на овоме конгресу, — ми о томе имамо у врло кратком изводу поцрпсти потребни за ову расправу материјал из оригиналних званичних акта и телеграма, који су у оном по Српство страшном тренутку носили гласове и саопштења између српског владаоца, српске владе и Јована Ристића као пуномоћника Срба пред берлинским конгресом. Сав материјал, који се тиче Српства и берлинског конгреса, Д-р. Владан Ђорђевић сабрао је, уредио и предао јавности у засебној књижици под насловом „Србија на Берлинском Конгресу“. О оригиналности и историјској верности ове књижице сам Ристић се у својој књизи: „Историја српске дипломације...“, овако изражава: „Акта о Берлинском Конгресу затурила су се у министарству иностраних дела“. Те је се у том случају Ристић послужио књижицом Др. Ђорђевића, — хвалећи Владана као вредна Србина и тачног излагача и писца у овоме. (Историја срп. дипломације од Ристића стр. 333.). Ми ћемо уз ову расправу само у најкраћем изводу изнети држање руске дипломације и политике према Српству на Берлинском Конгресу.

Српство пред Берлинским Конгресом 1878. године.

Главни стан руске војске у Санстефану пред самим Цариградом договарао се је и уговарао мир са Турском у дубокој тајности према малим балканским народима и западне Европе. Али и преко свега тога могло се је дознати скоро све што се је решавало. Кнез Милан преко свога пуномоћника, пуковника Ђ. Катарџијева, имао је тачан извештај, да се руска дипломација заоштрила према својој са-

везници — Србији и отимају од Србије све земљиште, које је српска војска у II српско-турскои рату од Турске заузела. За то је кнез упутио и другог изаслапика, пуковника Лешјанина у Санстефан и два писма руском кнезу Николи, као главном руском пуномоћнику за преговоре мира. Па све ово није ничему служило; ни правди ни правима српскога народа, нити сажаљењу према Српству, чије су 25.000 најбољих бораца српских за ослобођење своје браће пали. Онда је кнез Милан поручио Русима и главном стану њихове војске, да ће Ниш бранити, ако само буде потребе и противу саме руске војске, и да ће само онда Ниш руска војска заузети, када пред Нишем буде подигнута још једна Ћеле кула од српских глава руском сабљом исечених.... Противу таковог договора руско-турског била је противна и цела западна Европа. Ради праведнијег решења источног питања био је сазван нарочити конгрес у Берлину. Кнез Милан је послао Јована Ристића, министра спољних послова, да у Берлину заступа интересе српске. А да би успешније Ристић тај посао извршио, српски је кнез Ристићу дао и писмо на грофа Андрашија, главног саветника аустријског цара. У томе писму, датираном из Београда 22. маја 1878. године, књаз Милан говори: Многобројни интереси који за Србију почињу из њеног суседства са Аустро-Угарском царевином, чијом спољном политиком гроф управља, са толико исто мудрости, колико чврстоће — да ти многобројни интереси Србије граде за њ, књаза Милана, дужност, да се обрати Њ. Превосхотству сасвим искрено. Он је у тој намери поверио Ристићу, да буде тумач његових погледа и да са Њ. Превосходством измења мисли према важности садашње ситуације.

Књаз Милан се решио на овај корак са толико више поверења, што га је Њ. Ц. и Краљ. Величанство увек одликовало особитим благоволењем, којега се он увек сећа. Прочитавши писмо гроф је одмах обећао Ристићу готовост за потпомагање Србије на конгресу, и ако, вели гроф, за њега није лако то предузимати, јер му српска влада никада није тражила савета, па би право било, да јој остави, да сама и последице сноси. Указивати потпору Србији, говорио је гроф, за мене није лако, јер и јавно мишљење у мојој отаџбини није наклоњено Србији, нити су наклоњене велике силе, јер докле Црна Гора налази у Европи више симпатије, Србија није тако срећна, да код свију држава одзива и симпатије налази!.

Ристић је на ове примедбе представио, како је 1876. г. и у Србији и у околним пределима турским била завладала ратоборна струја, и да тој струји нико није могао стати на пут. И да се је српска влада била обратила Цар. Краљ. влади за савет, она би се само довела у „фаличан“ и тежи положај.... Јер је српска влада морала у рат ући на своју одговорност, а за тим чекати праведну оцену њеног тешког положаја. То је с једне стране, а с друге стране што је Русија у рат ушла, као и да би Србија подигла углед свога војничког духа, пред својим народом.... Гроф је признао основу Ристићевих разлога. Ристић је даље објашњавао, колико српска влада жели ставити се у искрене и добре односе са суседном државом. На ово Гроф у осталом узгредно је казао, како је он напомињао Русима, да с њим не цепидлаче. Ристић се бојао, да се у овоме не ставља и не односи примедба и према Србији; па је настао доказивати искреност српске владе у овим корацима, коју тврди

и потпис Кнеза Србије... „Са стране вашег превосходства пак видели смо лепе симпатије у изјавама издатих у црвеној књизи. Овакво стање ствари разбиће све предрасуде, ако их је још и у нашој земљи остало, претпостављајући, да ће и ближи земљаци Вашег превасхотства у Угарској изменити непријатељско понашање према Србији, које су у време рата заузимали.“ Гроф је и ове разлоге Ристићеве примио, па је позвао Ристића, да означи изближе, шта Србија тражи од аустриске владе. Ристић је на првом месту истакао европску гаранцију за независност Србије. Па када му Андраши није одмах могао обећати, онда је Ристић захтевао признање независности Србије. Канцелар је овај захтев одмах примио, јер је ово било у његовим рукама. Даље Ристић је тражио проширење српских граница под дипломатском његовом помоћу. Гроф је и ову потпору обећао Ристићу... „Али у то проширење не могу одобрити Митровицу и Санџак Новог-Пазара, рекао је Гроф, због жељезничког питања.“ Ристић је рекао, и ако ми Нови Пазар са историског гледишта имамо, као најважнију тачку, ипак са избором на вашу жељу.... — настаје питање и договор између Грофа и Ристића о новој српској граници на западној страни. Гроф Андрашије показивао је Копаоник... А Ристић реку Ибар... За Врању гроф је обећавао сигурно, но не и за Пирот, јер су Руси наваљивали, да Пирот остане Бугарској. Али је и за ово Гроф обећавао потпору и надао се успеху. Ристић је обележио нову југоисточну границу: Гилан; Св. Илија; трнски округ; теснац св. Николе; Кулски предео; а о Видину Андраш није могао Ристићу одговорити, јер се о овоме још није потрзало питање. Само је Андраши изјавио особито задовољење, кад је чуо, да су у поменутим границама све чисти Срби, и да су

наклоњени српској држави. Ристић је даље говорио, како се са проширењем и увеличавањем Србије, проширавају и увеличавају и трговински интереси Аустроугарске. Андрашије обећава, да ће све, колико год буде могао заступати проширење Србије на југо-истоку. „Кад не можемо целу Стару Србију добити, за нас је више питање части, да бар одржимо оно што смо извојевали, у томе нас може потпомоћи ваше превасходство, те би и ми дошли до неких тековина, за које ћемо имати само суседној монархији благодарити.“ Из одговора Грофа Ристић је био веома задовољан о питању за југо-источно проширење српске границе. Али све под условом, да се у толико осигурају и претензије аустроугарске жељезничке пруге. У томе смислу Гроф је изложио услове Ристићу, без испуњења којих не би могао, вели Гроф, заступати овакве интересе Србије. Први је услов био трговачки уговор. Гроф се није у подробно објашњење и захтеве упуштао о трговачком уговору, а то је избегавао и Ристић; јер се није за ово питање специјално био спремио. Па је за то Ристић само о ћумручком питању запитао: „Шта се има држати о гласовима, које доносе новине да имате намеру искати од нас ћумручки савез?“ — „Уверавам вас, говорио је Андраши, да је Русија нама нудила и ту концесију; али ја не мислим, да вам намећем, као што не намеравам предлагати вам ни војну конвенцију, јер наметнути уговори имају и својих неповољних последица, и свете се временом.“ — Гроф прелазећи на жељезничко питање, говорио је, да је Ниш централно место за жељезничке мреже Софија — Цариград и Солун — Митровица, а то би било најсигураније, ако би биле у рукама једног друштва све мреже. С тога вам саветујем, да не чините никаквих тегоба по овом предмету,

ако не желите доводити у питање ваше жеље и захтеве..... Јер, ако би он нашао интереса, да се противи нашим захтевима, онда би нашао одзив код свију сила. После кратког објашњења Гроф је казао Ристићу, да ће овластити барона Швегла, начелника секције за трговачке послове, и овај ће са Ристићем имати састанак, и о свому договор 29. маја у Берлину. За враме једног и по часа разговора Ристића са Андрашијем све је најглавније тачке претресао. После Андрашија Ристић је посетио руског посланика у Бечу, и пзјавио му је српску наду, да се Русија не може мање интереесовати од Аустроугарске владе; наду, да руска влада неће дати свету тај немио призор, да буде у опозицији против Аустроугарске на штету Србије. Руски је посланик одговорио Ристићу, да се и он нада да неће до тога доћи... (али ми видимо, да је дошло и прошло преко најцрњег). 27. маја телеграфисао је Ристић Кнезу Милану овако. „Имао сам дуги састанак и договор са Андрашијем. Писмо је учинило добар утисак. Гаранту европску за нас не прима; независност прима; проширење граница прима, — са Врањом, Пиротом па и са више готов потпомагати, а за то захтева трговачки уговор, с нама експлоатацију наше жељезнице за друштво турских путова и то, као неизоставни услов, без кога нас неће потпомагати.“ Књаз Милан је истог дана одговорио био Ристићу: „Вама су познати моји назори да задобити Пирот и веће границе Србије и осигурати добре односе са Аустроугарском вреди обвезати се, дати експлоатацију будућих наших жељезница друштву турских путова; али разуме се, да треба Аустрија да се свесрдно за нас заузме на конгресу; но резерву за експлоатацију самом државом имајте пред очима, ако је могуће[1]).

[1]) Србија на Берлинском Конгресу стр. 1—15.

Барон Швегел, као одређени за пројектовање услова, изнео је спремљене услове, а то су ови: Пловидба дунавска регулисање Ђердапа, жељезничко питање, трговачки уговори и капитулације. Ристић је знао, да ће се све ово изнети на претрес, па је с тога у једној седници министарској све ове предмете претресао и прибавио мишљење својих колега, и био је готов ступити у преговоре. (Србија на Бер. Конгр. стр. 18.). Ристић се је изговарао на финансиско стање у Србији, и одбијао грађење жељезнице; али је опет промишљао и то: да ће се кроз кратко време жељезница наметнути, па било како му драго и без икакве накнаде, па чак и без питања, хоће ли то одобрити Србија или не? А ако се овим не користи Србија, онда је барон Швегел не ће вели ни за Ниш потпомагати!... Па је то исто једним писмом под 29. мајем из Беча протумачио своме заступнику г. Јеврему Грујићу министру правде у Београду. Тек што је Ристић приспео у Берлин и јавио се телеграмом своме књазу, и добија телеграм од књаза (31. маја), којим га извештава, да је добио извештај из Ниша, да путује из Ниша један руски официр, са писмом адресираним на књаза. Тим писмом, Тотлебен руски генерал тражи, да се што пре одреди линија између војски и српске и руске. Ристић је одмах сутра дан телеграфским путем одговорио књазу, да би желео — Ристић, да се протеже одговор и одређивање линије, све дотле, док се не означи линија конгреским решењем. Јер оно што падне у руке руске политике тешко се више повраћа! Гроф Андраши, чим је отпутовао у Берлин, прва му је дужност била, да напише писмо књазу Милану, у коме је сав могући труд уложио, да изјави књазу свесрдну благодарност на милостивим изразима према њему лично. За тим благо-

дари гроф књазу, што је високо ценао осећања Њ. величанства Цара и Краља, која остају и за будуће задобивена, као што су и до сада. 2. јуна 1878. год. држата је седница министарског савета, у којој су претресана сва акта и преписке између Ристића из Беча и Берлина а с друге стране од кнеза српског и владе. Писмо књаза Милана, послато Андрашију, довело је ту седницу министарску у забуну а скоро и у сумњу према књазу Милану, па и према свом другу — Ристићу. Јер их је интересовало знати садржину тога писма од речи до речи. Најпосле је Јефрем Грујић казао, да је то књажево писмо служило Ристићу, као препорука, и једва се то питање свршило. Сада је остало тој седници најтеже решити се и оставити Русију, па закључити трговачки уговор са Аустроугарском... Бивало је од стране појединих министра предлога, да је боље сагласити се и са најгорчијом судбином или боље рећи пресудом, коју би Русија без Аустроугарске заштите изрекла Србији, него ли се одвајати од братске и православне Русије! Тако се је та седница министарског савета закључила без икаквог решења, само је се могло слушати страх и зебња, да не пропадне Српство, ако би се српска политика одвојила од руске политике. Српски министар грађевина, Стевча Михајловић, после свршене седнице затражио је од Јефрема Грујића сва писма и телеграме Ристићеве из Беча и Берлина, да из њих црпи материјал и изводи нова размишљања и закључке, те да према њима и прорекну будућност Српства! Јефрем Грујић сав тражени материјал предао је Стевчи. А он је сео, да Ристићу напише опширно писмо у коме објашњава свршетак те министарске седнице и њене страшне слутње на последице, које би постигле Србију, ако би се Србија оставила

руске заштите и предала се аустроугарској заштити. У очи дана те седнице српских министара конгрес је засео у Берлину и Ристић, не чекајући писмо Грујићево нити Стевчине закључке, телеграфисао је књазу Милану, да је Бобриков придодат руском пуномоћнику, и да је он постојано за српску границу на истоку не даље већ Ак-Паланке више Ниша... Док је Аустроугарска за границу на истоку: Трн, Драгоман, св. Никола, и ради за Кулу и околину... За председника конгреса изабран је кнез Бизмарк, немачки пуномоћник. Књаз Милан је 6. јуна, пошто је из Београда стигао у Ниш, одговорио Ристићу на депешу, и саветује да у главном има у виду на првом месту само проширење српске границе, а све друге неповољности, које би Србију постигле могу се и после исправљати и блажити. Са садржајем Грујићевог писма, које је написато у име свију министара, књаз одбацује своју сагласност и одговорност за последице... Књаз је у Београду примио аћутанта Тотлебеновог; али га је упутио у Ниш, ради решења о граници између српско-руске позиције; те да овим одуговлачи одговор, и сачека коначно решење Конгреса.. 7. јуна Ристић је био послао телеграм Грујићу, којим му јавља, да је Бизмарк, председник конгреса изјавио жељу, да се у свему тежње Аустроугарске политике задовоље на првом месту. Још и ово јавља Ристић Грујићу: „Шувалов — руски пуномоћник саветује ми, да се споразумемо са Аустроугарском. На сваки начин, за границе, на које буде пристала Аустроугарска.“ (Шувалов је услед болести Горчакова био први и једини руски пуномоћник пред конгресом). Ристић је књазу Милану јавио благонаклоност свију великих сила према интересима Аустроугарске а јавио му и то, што Аустроугарска не потрже даље питање о преговорима са Србијом; с тога је

књаз саветовао Ристићу, да тражи згодну прилику и предузме договор са Андрашијем; „...јер ћемо ми, говори књаз, пре или после морати молити Аустроугарску и пристати на њене жеље. Тим пре што је Ристићу и сам руски пуномоћник Шувалов саветовао, да се са Аустроугарском споразуме. Нека само Ристић не губи из вида потребу, да се добије што шира граница наше земље, јер би се без тога цео успех рата изиграо и у земљи и с поља, а ако концесије, које буду цена за проширење Србије, изазвале упутрашње незгоде, оне ће се лако савладити.“ 8. јуна Ристић на писмо Грујићево у осталом јавља: да му је и француски посланик, као лични познаник и пријатељ живо саветовао, да се са Аустроугарском споразуме. А ево шта је Ристић у своме писму говорио о руском пуномоћнику, Шувалову: „Он“ — Шувалов „ми говори и изрично саветује, не само да се старам доћи до споразума са Аустроугарском, већ да ништа, код конгреса и не предузимам, који би корак ударио на осуде Андрашија.“ Даље је Ристић говорио, како су и Италија и Енглеска према Србији добро расположене. Тежина дакле наше ствари, говорио је Ристић, у рукама је Аустроугарске... Све зависи од погодбе, коју Србија са њоме учинила буде. Даље је Ристић у писму говорио био, како му је изјавио Шувалов, да у конгресу неће трпети Русија румунског пуномоћника а с тиме је у свези и наш и црногорски положај према конгресу. Ристић је свој одговор на Грујићево писмо завршио био овим речима: „Ја сам у својим писмима напомену писмо Његове светлости, које сам однео Андрашију не за то, што сам за њ требовао чији пристанак, но сам желео, да моја писма добију што пунији и тачнији облик.“ „Исто тако имам“, говорио је Ристић, „да приметим, да ја

немам савету министарском да подносим никакав извештај ни предлоге, као што се из вашег писма види да ви схватате... (Стр. 18—30. Србија на Берлинском Конгресу).

О Босни, говорио је Ристић, да није било говора на конгресу; али није било изван њега. Руси признају, да су пред рат за обезбеду неутралности Аустрије, били понудили Босну Аустрији.... — (исти стр. 35.). Ристић је био јавио књазу Милану, да се је руско држање према Трну и Пироту поколебало, и сада се Руси јављају и успеху надају, да се у оним крајевима пита народ, желили к Србији или Бугарској. Али Руси предлажу, да се за време тога народног гласања из ових крајева повуче српска војска и управа. Књаз одговара Ристићу, да у Пироту и Трну српске војске има свега две чете и да се ништа не боји за већину гласова за Србију. Само ако би се ових крајева повукла бојати се руске агитације.... У оваквој тегоби Ристић је био говорио Русима — грофу Шувалову, барону Жоманину и ђенералу Бобрикову озбиљно: — „Када нас Аустријанци гоне из Новог Пазара, ви писте у стању да нас браните, а када они — Аустријанци нам остављају неку накнаду, ви јој се противите. Накнада ова толико нас интересује, да је по сваку цену морамо имати, и што је год скупље добијемо, то ће бити вашим узроком, јер Аустроугарска, видећи да због вашег отпора држи кључ наше југо-источне границе у својој руци, не попушта од својих тешких услова. Призор је жалостан за нас, да видимо Русију у борби с Аустријом противу нас. Доста је било погрешака. Св. Стефански мир дао је био целу Стару Србију Бугарима. Прилика је сада, да се погрешке исправе, а не да се оставља квасац за раздор између два сродна народа са једне стране, а са друге да се

остављају успомене, које ће отуђивати српски народ од Русије! (исти стр. 41.). Говори Др. Ђорђевић: „Мислио би човек, да је ово говорио некакав најзатуцанији напредњак, а оно није, него браћа Руси дотераше главом Ристића да овако говори!. 10. јуна телеграфише књаз из Ниша Ристићу, како му је Грујић из Београда јавио, да му је...., али не. то нећемо да причамо. Истина то би био врло драгоцени прилог за историју политичког морала у спољној политици званичне и полузваничне Русије, када би овде испричали, колико се је слагала поверљива мисија руског ђенерала Фађејева, који је у те дане стигао у Београд са саветима, које су у исто време пуномоћници Русије давали заступнику Србије у Берлину, и са њиховим јавним радом на конгресу.... Али поред свега искуства, то нећемо да причамо, нећемо у прикос етнографске карте српскога ђенерала а руског пуковника, Висаријона Висаријоновића Комарова, коју издаје Словенско добротворно општество под председништвом грофа Игњатијева Санстефанског, којом даје не само српске земље у Македонији и Старој Србији већ и саставне делове садашње српске краљевине. Нека виде наша силна браћа од стрица, да и најмањи међу српским публицистима, неће да износи оно што је за њих нужно, па чак ни онда, када ти славенски каваљери чизмама од јухта газе оно, што је најсветије за свакога Србина“...

— — — — — — — — — — —

За време ове Фађејеве мисије у Београду околности су се толико измениле у Берлину, да је Ристић био нашао, да не треба даље одлагати кораке код конгреса, те је с тога и предао молбени акт у име Србије Кнезу Бизмарку, председнику конгреса... (исти стр. 33.). Јуна 18. на конгресу

се је тражило од Ристића, да Србија призна Јеврејима равноправност, на то се је српска влада као и у свему предомишљала. А Књаз је одмах одобрио, јер је за ту равноправност вера и народа дата и призната политичка независност Србији. Јуна 19. Ристић је телеграфским путем јавио, да је ушао у преговоре са Аустроугарском. „За Врању сигурни смо,“ јављао је Ристић, „а за Трн и Пирот сви су гласови на нашој страни, само Русија тражи, да изађе једна комисија на лице места и реши то питање; али не да саслуша глас народа, већ онако, да сама реши то питање“. Ристић у својој депеши саветује Књазу Милану, да макар и отворено телеграфише руском цару, те да би он препоручио пуномоћницима руским, да нам они олакшају уређење источне границе са пределима трнским и пиротским, „за које смо сретни имати све друге гласове, и чији житељи желе бити са Србијом, и као Срби и као сведоци наше за њих праведно проливене крви. Истога дана Ристић и другим телеграмом јавља влади и Књазу, да је повољно пошло у преговорима са Аустроугарском, јер ова пристаје, да се уступи друштву, коме Србија за лакше нађе експлоатацију, а једнообразност пруга за Аустрију, Србију, Бугарску и Турску усвојена је. Што се тиче одговора Књаза Милана на онај очајнички савет Ристића односно обраћања књажева руском цару, врло је интересантан. Јер Књаз 20. истог мес. између осталог у телеграму одговара Ристићу и ово: „Да није засела скупштина, ја би отишао у Београд и затвореном шифром телеграфисао руском цару преко руског конзула Персијана. А отвореном депешом молити, мислим да није корисно. Рад конгреса је тајна, и ја не смем обелоданити мишлење пуномоћника ове или оне силе. Ја немогу ни себе ни земљу излагати

отвореном неповољном одговору царевом и то баш у очи скупштине. Када су све силе остале уз нас, то је ваљда довољно да решење буде у нашу корист. Једина је незгода, што се Русија одваја од нас, али бојим се да желећи, да помогнем, не укварим, и код Русије и осталих сила, које би у томе виделе, да ми очекујемо све од милости Русије.“ Ристић 21. јуна јавља како је примио ту кнежеву депешу и ништа више о овоме не говори, само јавља да су данас бољи изгледи, и да се ствар сутра решава. Јуна 22. Књаз је, путујући из Ниша у Крагујевац на скупштину, у Параћину примио депешу од Ристића, којом јавља Књазу, да је послао влади текст конвенције — уговора између Србије и Аустроугарске и моли Књаза, да би утицао на владу, да се у целини усвоји концепт уговора, јер је даља измена немогућа. Влада је у Крагујевцу била примила у три огромно велике шифроване депеше од Ристића конвенцију и то непромењиву, која је овако гласила:

„1. Аустроугарска се обвезује за три године везати своју жељезницу са српском у Београду. Србија се обвезује начинити, везати и експлоатисати сходно решењу конгреса пројектоване жељезнице, које иду њеној старој граници на Алексинац за везу са једне стране од Белове и са друге — Солун — Митровица; и Београд — Ниш. Све ово има се свршити за три године.

„2. Влада Српска и Аустриска радиће сагласно, да осигурају извршењење и свезу одгововарајућих савезних линија Бугарске и Турске;

„3. Грађење, држање и експлоатисање ових линија биће једнообразно; а односно правила имају се саглашавати, колико је могућно са правилима аустроугарским и старо ру-

менлиске мреже. У овој цељи поставиће се у Бечу одмах по закључењу мира комисија од представника Аустроугарске, Србије, Турске и Бугарске.“

„4. Односи трговачки између Аустроугарске и Србије уредиће се начином да се што више олакша измена на узајамну обеју страна корист и осигурају непрекидни и стални односи између обадве земље... О ђумручким законима између Србије и Аустроугарске проштудираће нарочита комисија састављена од ових двеју заинтересованих држава и на узајамну корист и олакшицу.“

„5. Аустроугарска се је сама обвезала прочистити Ђердап.“ Ристић је говорио био: „Цукић и ја не видимо могућности избећи закључење овога и оваквога уговора са Аустроугарском, па за то ја узимајући у обзир штете, ако га не потпишемо и користи ако га потпишемо, гласам за пријем. Одговорите ми што пре телеграмом, јер се решава граница сутра, а решење од овог уговора зависи“. Чим је књаз Милан стигао у Крагујевац прочитао је концепт уговора, и уверио се да је много корисније испало, него ли би се ико могао надати у онима претешким околностима, па је одмах (22. јуна) одгоаорио Ристићу, да одобрава пријем и потпис уговора... А Јефрем Грујић у име српске владе, и ако је био рок свега 24. часа, опет је он имао времена по своме обичају да тражи од Ристића објашњења, о српским користима, без помоћи аустриске и са помоћу Аустроугарске. Ристић се онда између две ватре пекао, једно да у Берлину пише огромна, по садржини пространства и мудро састављена молбена писма пуномоћницима великих сила, и да вреба прилику, да би се лично са што више њих састао и згодно нашао; а друго и најцрње, што је морао Грујићу шифровати огромне телеграме

и све без успеха по последњој тачци, јер му је Грујић из загоћице до бескрајности продужавао питања и тражио објашњења. Тако после толике јасности, од којих смо и ми овди у многом цитирали, да Русија ни у каквом случају није хтела српске интересе заступати, већ само отворено и јавно нападати и гурати без икаквог осећања и обзира на морал и права, опет Грујић враћа Ристића руским пуномоћницима, да од њих тражи заштиту!...

Књаз Милан је најпосле био принуђен отправити један телеграм Ристићу овакве садржине:

„Ви знате скањерање, кроз које морају ваши другови проћи, и свој пристанак бар у опште дати... Ја чврсто рачунам на ваш опробани патријотизам да ћете потписати конвенцију с Аустроугарском макар и без потпуног пристанка ваших колега, само да осигурате земљи што веће проширење граница и да нећете допустити да пропаднемо на конгресу, или да мање добијемо само за то што ваше колеге тако мало разумевају политику у опште а особито вођење спољне политике“. Ристић је на овај телеграм одговорио књазу овако: „Ослоните се на мене, ја ћу учинити своју дужност“. А Грујићу јавља, да Андрашије не може тачно означити границе, које ће он на конгресу моћи одржати... Јавља му даље, да без потписа конвенције Андрашије диже своје руке и проширење српске границе остаје у опасном питању... Јер потписом конвенције, не добијамо само потпору, већ и непријатељство сузбијамо, које би нас напало“. Јеврем Грујић 25. јуна одговорио је Ристићу овако: „Кад не само нема јемства за успех, него нам још прети и непријатељство Аустрије, коме се последице не могу оценити; онда не остаје друго, него да, као последње средство потражите потпору и заштиту

код царско-руских пуномоћника, па ако нам они не помогну, онда односно конвенције свршите с Аустријом, како се најкорисније може за српске интересе“. (Сиромах Јеврем опет руским пуномоћницима!) Ристић Грујићу овако одговара: „Из мојих писама знате, да ми је пуномоћник руски саветовао не само да се споразумем с Аустроугарском, него и да ништа не предузимам на конгресу без њеног одобрења и да само толико можемо успети, колико се са њом сагласимо. Сад се конвенцијом нарочито иде на то, да осигурамо успек на источној граници, а баш ту Русија и напада нас!“.... 26. јуна Ристић и Андрашије потписали су конвенцију. (Стр. 33—36).

Сам Ристић у своме 10-ом писму, упућеном из Берлина 23. јуна Грујићу, говорио је овако: „Кад се узме последњи пројект... Ми смо према околностима боље прошли, но што смо се и надати могли. Околности су биле са Аустроугарском, па се не може узети да смо на равној нози преговарали. Она је, као што сам у више својих писама наговешћавао на конгресу била јака, да била врло јака, кад је год хтела да што год у својој „свери“ поквари. Но она нам не само није кварила (изузев Ново-Пазарски крај, јер је овај за нас још раније конгреса био изгубљен, но ја се не надам, да ћу моћи констатовати, да нам је знатно свуда помагала.... Обавеза, да саградимо железницу за три године, једина је обавеза, а њу није било могућно уклонити, јер она је тежиште свију наших преговора. Покушавао сам одмах у почетку преговарања, да се рок продужи, бар на четири год., но није ми било могућно успети, јер и између Турске и Аустроугарске постоји уговор са истим роком. Више бриге задаје обавеза, коју нам је конгрес наметнуо, да имамо усвојити уговор компаније отоманских железница са портом, у колико се односи на приновљено земљиште наше... Шта

више председник конгреса изјавио је.... да се та обавеза и у текст берлинског уговора мора увести ради сигурности њене... Шта више, ја држим, да се ми нисмо погодили с њом, она би кадра била наметнути нам путем конгреса и само грађење железнице у истом року. Све остало, што се налази у конвенцији, оставља тако отворено поље за претресање, да се готово мало што може и сматрати као обавеза. И то зна гроф Андраши, па ако је при свем том оваку редакцију конвенције примио, то је било поглавито с тога, што му је требало наћи ма каквог средства, да може оправдати у својој земљи своје држање према нама на конгресу, а ово је према расположењу његових земљака имало бити Србији противно. Ако он мисли, да може бити задовољан, ја се надам да и ми према околностима немамо узрока жалити се. ....Остаје само обавеза о грађењу железнице, коју бисмо и без притиска туђег морали скоро узети у круг својих брига и занимања". Ристић у своме 13-ом писму непрестано и опширно описује Грујућу очајничку и непрекидну своју борбу са руским пуномоћницима: ђенералом Бобриковом, Шуваловом и др.[1]) Даље Ристић јавља, како је тражио, да се исправи граница на Дрини и Тимоку. Па је на Дрини исправљена; а на Тимоку нису Руси одобрили. Јер је Шувалов одговорио Ристићу; „То ћете сами ви са Бугарима исправљати, ако вам наш цар одобри". А у самој ствари Руси су још мислили да границу спусте на јужну Мораву, а не да је на Тимоку исправљају, или ако би неким случајем скоро морали напустити Бугарску, онда би бар оставили на Тимоку квасац раздора између Србије и Бугарске, те да и у овом спору буду Руси судије.

[1]) Србија на Берлин. Конгресу од Вл. Ђорђевића стр. 79—84.

Руска политика кроз цркву на Балкану.

Стари руски мисијонар по имену Калистрат, који је пензијонисани руски пуковник и Рус, а после дуговремени руски мисијонар у Цариграду и у Св. Гори, једног јулиског дана био је 1899. год. у Београду где су се у једном дому вишега реда, претресала разна питања између неколико Срба иоца Калистрата. Па је се између осталих повео говор на руском језику и о томе: „Како да још не може Русија да заузме врховенство целе источно-православне цркве?“ На то је отац Калистрат одговорио: „Наши — руски саветници, св. Синод и сви великодостојници непрестано се муче и усавршавају планове, по којима би најлакше заузели и врховенство целе источно-православне цркве. Но још не могу да изнађу, како ли је боље, да ли да се сазове сабор целе источне цркве у Москви или Цариграду. Јер ако би се сазвао сабор у Москви, сазнаће Грци наше намере и неће доћи на сабор, и тако ће се осујетити намера наша, ако се бар сабор закаже у Цариграду, онда се неће моћи продрети са избором, патријарха опште православне цркве да лице буде словенске а по могућству руске народности“.

Русија је својом политиком најлакше и на Исток продирала посреством црквених мисијонара. Па ће тим путем, да окрене продирање и на западну страну. И то баш правцем у Стару Србију! Сви српски листови претресали су овога лета о навали руске политике и калуђера на српску царску лавру Високе Дечане, како су скоро и заузели Дечане. Ово је сумње нема полазна тачка руске мисије, оне мисије, коју је отац Калистрат још пре четири године случајно обелоданио у Београду. Руски мисијонари се изговарају пред про-

стим српским народом да су Руси свагда гинули за Хришћанство, а с тим и за Српство; али као што се проносе гласови и тврди се, да се руски мисијонари још првих дана по заузећу српског манастира Дечана и староврамски српски печат изменили. То значи стара руска искреност.

Народност и вера.

Многи руски научењаци,[1]) путујући по свима пределима, где српски народ живи, поред осталих збирака и остатака српских старина мотрили су и на душевну силу и расположење простог српског народа. Па се чуде, како ли су могли у Саксонији међу многим милијунима Немаца, још од преселења Срба на Балканско Полуострво и до данас одржати се оних 160.000 Срба (Лужички Срби). Даље Гилфердинг говори: „Нашао сам у самоме углу Херцеговине у Српској-Душкој црквици, међу богатим и раскошним Србима мухамедове и католичке вероисповести, верски и политички заштићеним чисто православним благослужењем, баш онако, као код нас — у Русији. Та српска црква нема ни политичке, ни архијерејске заштите, она је сасвим сиротна, тако да у дубини народа туђе вере православни Срби у чудном оделу, бријане главе, гледали су нас као на своју рођену браћу. Ја немам способности описати ону на спрам нас — Руса онога простога народа љубав... Они прости Срби не да се нису надали од нас каквој помоћи или дару, већ се нису хтели ни жалити противу своје сиротиње и туђинског притиска... Тај српски народ нема ни једне искрице се-

---

[1]) Као Гилфердинг, Каченевски и други.

бичности, већ су само у души желели љубити се и миловати се с нама, који смо дошли из далеког православног царства. У душким селима има врло много простих са свим сиротних скоро у сваком селу црквица... У тим црквицама нема ни једне књижице ни крста и др. што је за богослужење потребно. А и ако би што имало, то се од Турака крије по подрумима сеоских кућа. Свакој црквици одређено је од 4—6 дана у години, којима се врши богослужење и у те одређене дане већином се доносе из душких манастира књиге, крстови и друго, што је потребно за богослужење. То што су Турци Србе политички притискали, ништа није Србе заплашило, већ на против све их је више изазивало, да подижу тако много црквa и манастира... Срби православне вере не траже од мухамедоваца и католика слободу и раскош у верском погледу, већ потпуно задовољавају своју побожну душу са оном сиротињицом и муком. Последњи богати Срби одселивши се из Херцеговине у Русију (1585 г.), били су Милорадовићи, три брата, који су све своје велико имање утрошили на подизање три цркве у свом рођеном месту близу Житомислића, и после су се отселили у Русију, који су за Српство изгубљени. Ти Милорадовићи и њихови потомци и у Русији били су славне војсковође а и данас их има. Један од потомака тих Милорадовића, као руски официр, био је бригадир српских добровољаца у Србији 1876. год.; али у главном они су за Српство као народност пропали!“ Гилфердинг карактеришући просту масу српског народа, хвали старе поглаваре српске цркве и државе за то, што су умели потпуно спојити православну веру са својом српском народношћу. „Мене су“, говори Гилфердинг, „свуда у Аустрији, Босни, Херцеговини, Старој Србији и Македонији прости

Срби питали: „Јесте ли ви Србин, разумејући под именом Србин сваког православног човека; а један бошњак — Бег-Ситница, питао ме је: „Како је то могло бити, да је ваш руски цар, као Србин, помагао Немце у рату против Мађара, а међу тим Немци нису Срби?“ Каченевски, такође велики руски писац и историк, у осталом нашао је у Срему у српском манастиру, Вел. Ремети, у природној величини и у преображенском оделу слику Петра Великог, руског цара, која је смештена у гостинском салону, и сваког празника Срби из околних села долазе, целивају Петрову слику и моле му се, да их као силан ослободи!...“ О овој слици има се много говорити и за то ће опширније остати за потпуније издање ове расправе. Даље говори Гилфердинг: „Маса простог народа српског о својој народности нема ни појма, већ све оне Србе, Грке, Бугаре, Русе и све људе, који верују веру по обредима православне цркве, примају за браћу Србе. А Србе, који верују веру по католичким обредима, они називају Латинима, и ако ови ни речи другог језика сем чисто српског не знају говорити, и ако су ови Срби католичке вере и по обичајима и по језику чисти Срби, они су опет за православног Србина туђи! Србе пак, који верују Мухамедову веру, православни Срби називају Турцима и ако су ови и по обичајима и по језику чисти Срби, јер турског језика ни речи не знају“. Ми би у прилог овога питања имали излагати још масу сакупљеног материјала, и ређати руске мисијонаре, који су путовали по свима крајевима српске земље, испитивали душевно стање српског народа, околности у којима живи, односе суседних народа према Србима и тиме су приправљали земљиште за своју политичку мисију. Али не налазимо за потребно даље приводити ничије описе, кад

нам је жива слика још пред очима. Кога год запитамо, па не само из простог народа српског из неког неослобођеног краја већ и у самој слободној Србији, ни један не уме објаснити да вера и народнот није једно исто! Па с тога сматрамо за дужност овди у врло кратком потезу историски пропратити кретање српског народа, и тиме извести закључак: где ли је, од кога и од чега највише Српство као Српство страдало и пропало, како је некада стојало у цркви и како данас стоји?

Српски народ доселивши се са северо-истока на Балканско полуострво, веровао је у много богова, дошао је скоро сасвим неорганизован, са њиме су управљали и Римљани и Грци. Па су се постепено груписавали у све веће жупаније, док су се организовали и оснажили политички. Даље и хришћанску веру примили, а са многобожачком се једва растали; скоро се за тим и оснажили и са запада примали уметност, просвету и т. д. Својим врлинама и вредноћом српски је народ на Балканском Полуострву брзо и у сваком погледу и надмашио све сусдне народе. Он је црквама и манастирима своју отаџбину искитио и праву Палестину створио. Срби су се на Балкану највише и нај јуначније борили противу Турака; на Србе су са запада разне црквене мисије нападале и своје агитације вршиле; Србе су на Балкану нападали и политички разоравали са свију страна и сви суседни народи. Српство на Балканском Полуострву противу сваког напада давало је отпора свима спољним навалама, а тиме постало од првих дана свога политичког живота у сваком погледу најславнији народ од свију малих балканских народа. Па и најпосле, када су и Грци удружено са Турцима нападали, и Турци су политички покорили све крајеве српске земље.

А Грци су се слободно ширили по српским црквама и манастирима; они су заузели и све српске епископске катедре, и на ове постављали за епископе људе своје народности; а српско духовенство предавали турским властима, те су их ови вешали и клали. Грци су притиском турске власти и кроз цркву Србима наметали свој језик и ништа народу српском нису могли, јер су они остали Срби и опет Срби. Неки је мали део српског народа морао и примио и веру Мусломанску; али је своје обичаје и језик чисто српски и до данас очувао; неки је део пак српског народа прешао у католичку вероисповест, али су и ови Срби очували свој језик. Сви Срби, који су морали променити црквене обреде, на то су их наморавали Грци, јер су рачунали, да се оставе вероисповести, коју су од Грка примили, онда ће се опростити и грчког насиља. Срби су у последњим устанцима за своју слободу морали се у великим гомилама пресељавати у Аустро-Угарску, а из ове, као што смо видели, на позив руских агената и у јужну Русију, где су и читаве области населили. Сва та тако горка судбина пратила је таквим честим пресељавањем најгорчије од свију суседних и сродних народа српски народ. Али су они Срби, који су заостали у старој српској колевци и данас у огранцима Карпата, у потпуном старо-српском оделу, са старим српским језиком и обичајима под аустроугарском политичком влашћу, Лужички Срби су у потпуном народном животу, са слободним српским именом међу много милијуна Германаца.[1]) Срби у Старој Србији и Македонији одржали су се у јакој маси у чисто српској народ-

[1]) Писац ових редака пролазио је пре 4 године кроз Карпате и Галицију и видео на женскињама зубуне, као што посе женске на Копаонику и у Ибру; разговарао с њима такође српски.

ности са својим српским језиком, обичајима, славом и православном вером. Српски народ у Шумадији преко свију својих особина основао је и уздигао и своју потпуно независну политичку државу. А тако исто српски народ у Црној Гори и Брдима испод продирања западне цивилизације на Исток, поред навале онолике многовековне турске силе и разних црквених и политичких мисија са запада одржао је и своју — српску народност, језик и веру православну. Српски народ у Херцеговини и Босни у већем делу одржао је све српске особине, па и веру православну. Неки део пак српског народа у Босни под силним притиском примио је веру Мухамедову; али језик и народност српска после неколико векова и данас под тешким верским фанатизмом одржали су се у потпуној чистоти. Српски народ на источним обалама Јадранског Мора гажен је разним великим народима и политички и верски; али је у овим областима данас Аустроугарској политички потпали, не само српски језик са народношћу својом, већ и веру, културу, књижевност и све што једном културном и просвећеном народу треба, обдржавају Срби у потпуној снази, коју им нико и не гази. Српство у Срему, Бачкој и Банату, у Аустро-Угарској још одмах после населења оног дела просвећеног српског народа из Старе Србије, искитио је све брежуљке и долине великолепним манастирима, а села и варошице саборним црквама. Чувени су српски манастири у Фрушкој Гори по лепоти своје архитектуре и по материјалном богаству, заузете земље и у манастирску својину претворени чивави спахилуци. Овај део српског народа не да се слободно у сваком погледу развија само у својој данашњој отаџбини под сасвим по вери и крви туђом политичком влашћу — Аустроугарске, већ је из свију пре-

дела српског населења из Аустроугарске монархија пресађена српска просвета, књижевност и све што једном народу и држави треба и у данашњу слободну Краљевину Србију, а из ове много и много година преношена не само на српски народ у Стару Србију и Маћедонију, већ су и српска браћа, Бугари у своју отаџбину просвету из Србије преносили и подизали свој народ у просветном, културном, војничком и сваком погледу. Овај део српског народа, како национално тако и верски нико не смета у своме развићу, за то често читамо и у српским листовима у Београду, како читава села са по неколико стотина домова оних старих српских породица, што их Срби на жалост зову Швабама и Словацима, прелазе у православну српску цркву. Оне старе Србе, који још живе по огранцима Карпата и Галицији, истина нико их не просвећује и не призива. Али много векова онако не организовани, још нису ни пропали, већ живе у старосрпском духу и говоре чисто старо-српским језиком, особито на подножју северо-источних Карпата. Тек од пре кратког времена јавља се Русија и налази, да су то некакви Руси у Карпатима и подножју ових. Познато је историји, да су насељени на западној части руске империје прво Мало-Руси, који су до скора имали и своју политичку самосталну државу, који су по своме језику и обичајима много и много ближи сродници српском језику и народу него ли Велико-Русима. Даље на запад засељава пространство земљине површине пољски народ, који је такође по свему много ближи сродник српском народу, него ли велико Русима, на далеком и предалеком Истоку. Пољаци су такође до скора имали своју народну краљевину. Па дакле како ли они баш Велико-Руси прећоше преко толико милијуна Мало-Руси; преко пољске

краљевине и пољског народа од много милијуна и населише се у Карпате и околину ових; па још и научише старосрпски језик, и данас већ тражи Русија од Аустро-Угарске да јој се одобри да и школе може подизати и онај старосрпски народ у старој српској колевци преводи, или боље рећи претерује у руски народ?! Ово и није тако далеко, јер је нашла руска мисија једну доста велику масу старог Србо-Словенског народа, којој се нико не јавља, па ће моћи и то бити руско; али како ли то нађоше некакве своје одељаке — „Русине“ близу Срема — а кроз кратко време прозваће их и правим Велико-Русима. Па после свега овога руски се списатељи — мисионари чуде оним *Лужичким Србима,* како ли су се могли одржати у средини Германаца. А оних неколико група чисто српског народа, што се одселише и попунише оне пустаре између Русије и кримског Татарског царства, што из корена очистише оне дивљачке хорде у Криму Татаре и Кубанску област од Турака. Тамо око реке Лугање, населише се они Срби и све у целини без икакве сумеше туђинске народности. Зато Руси и прозваше оно место „Нова Србија.“ А после кратког времена Русија ту нову Србију и оне Србе обрати у поделу својих губернија, а од нове Србије и имена српског ни гласа ни трага. Они су Срби однели собом: српске гусле, српске јуначке песме, славили су и онамо своју славу, којом су заменили своје домаће богове, из доба многобожачког приликом пријема Хришћанства. Али све ово ни пуних сто лета не одржа се. И данас после *сто педесет и неколико година нигде трага ни гласа од све те толике снаге српске.* Ово смо описали по историској верности судбину само ономе делу српског народа, што је пропао у „Новој

Србији“ у једној целини, а свега је пропало оно што год је се у Русију преселило. С ових неколико редака у кратко смо објаснили, истина својим речима, али су јако основане и положене на историским фактима, који непобитно тврде, да је руска мисија за Српство, као народну *светињу и живот,* најопаснија од свију суседних и сродних народа. А ако би се запитали, зашто то баш Руси да буду са својом мисијом најопаснији по српски народ, као народ? То је појмљиво и јасно. Руси су вековима путовали по свима пределима, где се је српски живаљ налазио, па су, као добар лекар болеснику нашли главни живац — у цркви, а о народности слабо се који и брине и разуме зато овако лако и пропада српски народ пред мисијом православне Русије. Сем оних Срба, који су за вером православном добровољно у Русију отишли и народност своју несвесно онамо изгубили; има још много туђих, али са свим туђих народа, које су Руси силом покорили својој власти, као Пољаци, Мало-Руси, Бело-Руси, на Кавказу Грузини, Аскетини, Касабини, Румуни у Бесарабији и Молдави и т. д. А како ови народи у руској империји живе, ми нећемо овди описивати. Јер место тога прилажемо овди два писма Н. Н. Дурнова — Руса и великог пријатеља целога Српства, који је врло праведно описао живот и слободу туђим народима покореним руској власти; а овиме је прорекао и будућу судбину Српства!!

Ево тих писама Дурновљевих:

Један чланак Н. Дурнова.

Дурнов је написао и издао један чланак у „Петербурским Ведомостима“ под насловом: „*Зашто нема осе-*

ћања према Русији интелигенција балканских држава и народа?“

„Имали смо“, говори Дурнов, „врло често и много пута сретати у штампи чланке — тужбе, које се дижу против интелегентних и образованих људи балканских народа и држава за то, што немају љубави и осећања према Русији, а клањају се пред Западом. Но за то је балканска интелигенција у потпуном праву, и ми им у томе нећемо спорити, и оптужбе против њих подизати. Прости једноверни Русији народ (у Грчкој, Турској, Србији, Румунији, Бугарској и Аустро-Угарској), без сваке сумње искрено и дружељубиво је расположен према Русији, гледајући у сваком Русу братски дух и очекују од Русије пуно ослобођење подјармљене своје браће под Турцима.... Но овај прости балкански народ никако не прати дубљу политику, а само зна то, да је Русија водила рат са Турском, — рачунајући, да је овај рат Русија водила само за њихово — балксних народа ослобођење. Но интелегенција балканских народа не ограничава се само тиме. И Грци и Срби и Бугари и Румуни желе пуно своје ослобођење и уједињење, али главну препреку у достигнућу те своје жеље виде једино у Русији. Извесно је, колико је руска политика била у времену Катарине II доброжелећа према Грцима, и колику је љубав грчки народ имао према Русији, — до образовања бугарске шизме (егзархије)... Сви народи: Грци, Румуни, Грузини, Мингри и др., који су потчињени руској политици, принуђени су слушати богослужење у свејим црквама на са свим за њих туђем — руском језику. Јер им је Русија поред грађанско-политичке власти наметнула и руску црквену власт (епископе и свештенике лица руске народности). А од ових пастира руске на-

родности служећи горе поменутим народима, не сматрају за дужност изучавати језике своје паствe, којој у цркви служе, те да би га паства у цркви и богослужењу бар у колико разумевала. Док на против, наши вичу против пастира грчке народности, који служе Србима и Бугарима и Турској, а ови се Грци старају и изучавају језике своје паствe, којој служе. Тако исто и у Сирији, који су пастири за онај народ туђе народности, морају знати и тај језик и на овоме — месном — народном вршити богеслужење. Али то за Русију не мора бити, Русија не прави никакву разлику чак ни међу: Русима са једне и са друге Грцима, Румунима и т. д., који нису ни Словени ни сродни по језику Русији, а камо ли међу Србима, Бугарима и другима словенским народима, као сродним Русима, и ако ови народи чекају од Русије праведни суд... Руси осуђују Грке за то, што изигравају православље са својом народношћу. А зашто су Руси више од милијон и по Румуна у Молдавији лишили права молити се Богу на свом — народном језику?“

„Русија је помагала: Србима, Грцима и Румунима за њихово ослобођење испод турског ига, само имајући наду, да ће јој ови народи бити и у будуће верни „сајузници.“ Како сведочи прошлост и верност ових народа према Русији, они су били готови стати под руско покровитељство, признавати руског монарха својим врховним вођом и бити на свагда верни и природни „сајузници“ Русије. А како је Русија испунила наду балканским народима, ми то можемо видети из историје. После победоносне војне — рата са Турском — 1774. године Русија је предала Аустрији Буковину, која је насељена православно-руском народношћу, 1811. год. сама Русија присајединила је својој власти Бесарабију. На тај

начин је сродна нам Молдава, — свагда пријатељски односећи се према Русији и подвргавајући своју земљу разорењу — у руско-турским ратовима изгубили већу половину своје земље. У томе времену још није била ослобођена данашња краљевина Румунија, па су прости Румуни у Молдави из незнања (и верског фанатизма) пристали по народности са свим туђој им Русији. Но када је народном просветом окрепљено чисто народно осећање и сазнање, — када су Немци и Талијани почели и развили своје народно уједињење, — онда су и Румуни основали своју задаћу — народног уједињења.... До 1870. год. у молдавским и бесарабским црквама и манастирима богослужење се је вршило на румунском језику, — по књигама штампаним са словенским словима. А при митрополији у Кишењеви (у Бесарабији) била је постојала и штампарија за штампање књига за румунску цркву, које су се врло радо примале и у самој Румунији. Кишењевски митрополит Павле забранио је богослужење на румунско-молдавском језику, и од тада више од $1^1/_2$ милијуна Румуна у овим крајевима остали су у својој цркви без својег народног језика, тада је већа половина овога народа престала одлазити у цркве, — том је приликом Павле затворио у овом пределу преко 333 цркве (види отчети г. синодалног оберпрокуратора за 1869. и 1877. год.). Ово и овоме слично, побудило и принудило је патриоте румунске народности, те су се почели отимати од руског политичког народног насиља. Сада Румуни гледају на Русију, као на државу, која ће уништити Румунију и румунски народ. Видећи овакву политичку опасност по свој народ, Румуни су били принуђени у својој цркви прерадити књиге и удаљити се од словенског

језика — у онолико, у колико би им овај утицао на потирање народности. Овиме су Румуни по црквеној писмености са свим удаљили своју цркву од руске цркве. На тај начин ми — Руси, сами смо отерали од себе тај народ, који је више од два века са нама проливао своју крв против Турака".

„Ми нисмо боље поступали ни са Србима. — 1815. године, руски император Александар I наредио је владици — Кнезу Црне Горе — Св. Петру I, да преда Аустрији Боку-Которску као једно најважније пристаниште на Јадранском Мору, а 1878. год. ми сами смо предали Аустрији Босну и Херцеговину са 1½ милијоном српског населења, и тиме смо нарушили не само равноправност и равнотежу међу балканским народима и државама, но и дали могућност Аустрији, тврдо стати ногом на Балканско Полуострво, — на пут к Солуну и Архипелагу."

„На Берлинском конгресу, 1878. г., Русија у лицу свога заступника Шувалова, упутила је Србију у лицу њеног заступника — Ристића, да он Аустрију (против Русије) моли за праведну заштиту. Благодарећи Аустрији, Србија је одржала један део завојеваног од Турака земљишта и свог народа у Србији, а други део: Трн, Брезник и т. даље, по руском захтеву, Србија је морала предати Бугарима. Могу ли све то заборавити српске патриоте и у опште они, који се интересују и желе ослобођења својој подјармљеној браћи под турским јармом?... Познати словениста А. А. Мајков (Рус), испитујући језик Македонских Словена, утврдио је један у Македонији живи српски народ. Бивши руски консул у Старој Србији и Македонији, Јастребов, својим списима и старинама сабраним у Македонији, тако исто утврдио је, да онамо Срби

живе. Тако исто и учитељ бугарске гимназије у Солуну Драганов (Бугарин), утврдио је, да у Македонији живи српски народ. У савесност испитивања ових лица не може се сумњати. Напротив свему овоме Русија мази и помаже Бугаре у Македонији... Па зар ово може Србима бити право?

Многи наши Руси, као бугарски пријатељи, под утицајем бугарских прича преко јавности излажу своја мишљења како би: Срби, Румуни и Грци, у случају европског рата, стали на страну руских непријатеља, а само би Бугари остали на руској страни. За то би требало Бугарима дати: Македонију, Тракију, па чак и Цариград. Но ти Руси, мало познају историју... А Бугарима никако не треба веровати.

Руски Сан-Стефански договор тако је неправедан, да су Руси били са свим заборавили на интересе Срба, Грка... И тако та два народа хтели, не хтели, ми их силом бацамо у руке наших непријатеља — Енглеза и Аустрије.

Дурнов у своме чланку наводи, како су Енглези, од Турске завојевали јонска острва, па их драговољно уступили Грчкој, а говори се у енглеским вишим круговима, да треба и Кипарско острво уступити Грчкој. Међу тим Енглези и Аустријанци, нису православне исповести, па се овако праведно и добро односе према православним Србима и Грцима, а православна Русија на против. За то вели Дурнов и православље на Балкану опада. (Петербурске Ведомости од 8. (20) новембра 1899. г. бр. 306).

Аустрија је потпуно уверена, да када би она — Аустрија пошла да заузме Србију, Русија не би ни прстом мрднула против таквог аустриског поступка, а камо ли заштити Србију.“

Вечерње Новости од 12. декембра 1902. год. „Писмо из Русије... Јовану Акакумовићу Београд.

Руско друштво и руска штампа због несталности и неодређености српске политике, прешли су одавно на страну Бугара. Минуло је већ четрдесет година, како се енергично утврђује Бугаризам у Маћедонији и тридесет година, како у тој бугарској пропаганди воде прву реч бугарски архијереји, а Срби нису још успели, да утврде своје гледиште на ту Маћедонију. Лепо је живети у љубави са суседнма, али због интереса суседа, жртвовати своје интересе, а при том метати на коцку интересе своје отаџбине, ружно је и не патриотски је. У том погледу будућност Србије, спушта се на степен ништавне државе, чији опстанак њени суседи неће одоцнити, да објаве, као непотребан, а она — Србија, мимо све толико своје драгоцене крви, проливене за своју слободу, завршиће жалосно своју судбину. У Србији се ваљда зна, као и у Европи да правога устанка у Маћедонији, још нема већ да тамо крстаре разбојничке чете Бугара, које предводе бугарски официри, и које убијају и пљачкају: Турке, Грке, Србе и мирне Маћедонце; који не присгају уз те зликовачке чете. Када оно Маћедонски комитет беше решио да изазове у Маћедонији револуцију, позва он и Гарибалдија, да и он у томе узме учашће; али му италијански родољуб и вођа одговори, да не жели „са зликовцима имати икаква посла.“ Тако би сада требало, да и Срби, гледају на рад Бугара у Маћедонији. Руси, као пријатељи Срба, желели би само да знају: шта мисле и чему се надају вође српске политике, а тако исто и београдски словенски клуб, кад се толико братиме са Бугарима? Руским панславистима, које предводи творац Санстефанске Бугарије, веома ће бити драго,

када дознаду, да се Срби одричу Маћедоније и источног дела Ст. Србије (сада скопљанска епархија), а гроф Н. П. Игњатијев, који језик Маћедонских Словена прави „Старобугарским“, тек ће тада моћи пред вођама руске политике истаћи важност свога глеаишта, да у Маћедонији живе само Бугари. Оне Русе, који стоје на правоме путу, који знају историју српскога народа, и његова неоспорна права на наслеђе земље својих очева и дедова, и који истински желе уједињење српског нирода, садањи српски полатичари доводе у тежак и безначајан положај. Зар је могуће у руској штампи штитити успешно интересе српскога народа онда када сами Срби приређују сјајне овације вођама бугарских зликоваца (као нпр. Јанкову), члановима бугарског словенског друштва у Софији, и другим бугарским политичким радницима, који долазе у Београд, не с намером да браћи Србима рекну: „Нама ваше не треба; ми Бугари признајемо у Маћедонији историска и етнографска права Срба, с тим да на свагда будемо и останемо искрена и истинска браћа“, већ који долазећи у Србију, не одричу се својих бугарских претензија на српску Маћедонију, а уз то видимо, да су на скорашњој шипчанској свечаности у Софији јасно и гласно узвикнули да чује сва Европа, како се „Бугарија никад неће одрећи Санстефанске Бугарије,“ коју је нацртао својом руком гроф Н. П. Игњатијев. Е да ли је могуће да се у Србији не зна за беседе и здравице гр. Игњатијева изговорене на Шипци и у Софији? Пријатеље српског народа у Русији називају у штампи „бугарофабима,“ доказујући у исто време, да Срби немају никаква права на Маћедонију, пошто тамо нема Срба, и пошто их, како они веле налазе само српске шовинисте. У Петрограду је српски посланик Ст. Новаковић, истина

човек од књиге и науке, али у којега као да је, на велику жалост охладнела енергија да заштити српске интересе. То лако може бити да је дошло отуда што је видео да је не могућно борити се са моћним и опаким панславистима, које предводи царев саветник велики мудрац и превртљивац К. П. Победоношчев, а ту је највећи лажов XIX. века гроф Н. П. Игњатијев, који је онако славно завео на странпутицу Русију, стварајући Санстефанску Бугарску, на штету других народа. А у центру Русије, у православној и првопрестоној Москви, шта видимо? Видимо, да је српски генерални конзул, човек који је по народности Пољак, а по вери католик. То је Ар. Ч. Спиридоновић, који је одликован орденом таковског крста I. реда, и који је случајно постао председник словенског друштва у Москви, а који је сада постао не заштитник српских интереса, већ највећи пријатељ велике Бугарске. Знају ли Срби за његову беседу држану у Софији, на банкету, који су му приредили Бугари, а тако исто и за она одликовања, којих је удостојен од стране Стамбулова?... Српски претци, који су извојевали слободу Шумадији и заштитили независност Црне Горе, никад нису губили из вида интересе српског народа... Међу тим сада у Србији, ми видимо само крвничку борбу партија, и то у доба када у Бугарској видимо сложан рад свих Бугара, који су обележили главни циљ, да обману у погледу Маћедоније, свеколико јавно мнење, како у Европи, тако и у Русији описујући најцрњим бојама турска зверства (која нису ништа мања од бугарских, пошто су Бугари полили петролеумом два грчка свештеника и тако живе спалили)... Тако они исти Бугари, који својој заштитници и ослободитељици Русији онако отплатише и одмерише својом најцрњом незахвалношћу, сада су умели наћи

пута и начина да се поново улажу и поврате к себи љубав и поверење у Русији, тако да је готово сва руска штампа на њиховој страни. Међу тим Срби занемаривши интересе своје браће у Старој Србији и т. д., а уз то имајући не знам због чега и због кога некакав словенски клуб (у место великог српског), ван сваке је сумње да више губе него што добијају. Бугари имајући у Маћедонији своје епархије, своје политичке агенте, под именом трговачких, мноштво школа и учитеља, подмићене својим златом кајмакаме и др. турске чиновнике, могу сада комотно брати плодове своје пропаганде, благодарећи дубокоме и како изгледа не пробудљивоме сну Срба. Добивши једно митрополитско место у Скопљу; имајући у Дибро-Велесу Митрополита србофила и ако је Грк, Срби заборављају, да им њихови интереси налажу да и у Охриду, и у Струмици, и у Битољу, буду Срби архијереји, пошто Грци, при свеколикој својој одности к српскоме народу, услед незнања Српског језика, духа и обичаја нису кадри борити се са бугарском пропагандом, која не зазире ниодкаквих средстава, само да своју циљ постигне. У колико је жалостан списак српских свештеника, учитеља и других родољуба убијених, по наређењу бугарског и анархичног комитета македонског, у толико је списак убијених Грка жалоснији. Разорене српске финансије, неред и разореност државна плод су Санстефанског и берлинског уговора. Србији је потребно више ваздуха неуморног рада на прибирању распарчаних српских земаља. Србија ће се у противном случају у данашњим границама угушити. Међу тим Србија ћути и ћути. Она, не само, да не протестује против бугарских планова, у Маћедонији, него им скоро иде и на руку. Шта могу Јелини казати гледајући како Срби издају

своје идеале и народне интересе. Бугари помоћу Русије добише реформе у Маћедонији... Све што сам до сада овде навео, молим, као представника либералне странке, да обратите своју пажњу, и да публикујете ово моје писмо, у „Срп. Застави.“ Ја се надам, да ће и остале српске партије, којима су мили и драги интереси српскога народа поделити самном ово моје мњење. Жалим, што о томе морам ја, као Рус, премда и пријатељ Срба писати; али дужност ми налаже, да то учиним. Јер је требало то давна учинити и ствар разсветлити, како српској влади, тако и српском посланику у Петрограду, који је више пута предупређиван о томе шта српски консул Спиридов у Москви ради и како тргује са српским и бугарским орденима, као и многим сукама уложеним руских трговаца, којим издржавају у Маћедонији разбојничке бугарске чете. Све ово сада зна и руска узвишена влада и руски министар спољних послова.

С дубоким уважењем и неограниченом одношћу, част ми је бити ваш покорни слуга

4. децембра 1902. год.

у Москви.

Н. Н. Дурново.

Кад овако Рус пише и прориче некакву страшну судбу српског народа, а ту су и факти, који тврде прошлост српску, који тврде да су стари Срби, баш кроз цркву ујединили раскомадане и онда жалосне Русе и дали им правац велике будућности. Али нису они Срби ту и толику доброту учинили Русима, па да она, у колико је год већа за Русију као доброта, да данас толико српству послужи већим злом и сметњом за уједињење раскомаданог Српства. Факти тврде,

које и старији Руси признају, као Малишевски, Дурново и многи други, да су кијевски митрополит Кипријан, Пахомије и други стари Срби положили основу и повели Русе правом уједињењу; а ту су факти, који опет тврде, да су Руси Српству за учињено им добро од стране старих Срба, све до данас враћали Српству зло за добро; ту су факти, који тврде да ће, ако на досадашњи начин продуже своју политику према Српству, преврнути и српску народност кроз цркву а за тим и цркву отети.

Када су Грци, у XVIII веку помоћу турске власти из Старе Србије прогањали српске митрополите па најпосле и за свештенике у српској цркви постављали своје људе и то без икакве спреме и образовања, овако су исто радили, као што су данас браћа Руси отпочели у Старој Србији изгањати српске калуђере из српски манастира и наметати своје мисионаре и стварати своје мисионарске колоније, које ће кроз кратко време спустити и у Босну, Херцеговину па и у саму Краљевину Србију. Само док се Руси утврде у српском манастиру Дечанима, као што су се у Хилендару већ давно утврдили, па ће одмах доћи, да по свима крајевима тумарају и заузимају све метохе овим двама, некада централним светињама, и по тим метосима могу руски мисијонари радити шта год хоће. Да ли ће изаћи који православни Србин, да отера туђега калуђера из свога манастира, из свога дома, и тиме брани своју светињу, своју народност?! Неће то ни један прост Србин учинати, колико је ли ко год пошао бранити своје Високе Дечане и печат овога манастира. А ако се запитамо, зашто неће? Врло је појмљиво и јасно, неће зато што о својој народности ни појма нема и што слепо верује у руску искреност, а у цркви ће му певати руски

калуђери онако исто, као што су певали и отпевали у Молдави и Бесарабији Румунима, кавкаским народима у Кавказу и другим својој политичкој власти потчињеним народима. Ово и Дурнов, као Рус тврди!.. Зар неће овим начином наступити права изумрлост, или боље рећи смрт српског народа, као народа. Баш о овоме и Дурново је прорекао и позвао Србе, да се благовремено бране и отимају од смрти! Не, не Српство само тражи смрт!! Дурново нам износи слику из историје, да и живу слику како су ти исти Руси, који су у Српским Дечанима, у пределима, гди Румуни живе, 333 цркве одједанпут затворили и румунске свештенике разрешили и одмах своје руске поставили, и Србима ништа то не вреди, ни писати, ни причати!! Зар није ово она стара руска мисија, о којој су као кроз мрак дописивали се и говорили Прозоровски из Букурешта и Родофинкин из српског Београда? Зар није то истина, да Русија кроз Галицију гура своју мисију национално, а кроз српску Македонију и Стару Србију кроз цркву спрема пут и своме политичком развићу и носи смрт српском народу?! Истина је; али је нико не осећа, неће је ни осетити, све докле не издане национално! А лако може бити, да је и осети, али ће то осетити тек онда, када га брат Рус за само грло стегне и остави без гласа, те неће моћи кукати као што је Ристић из Берлина. И Ристић је љубио Русију, али га браћа Руси притегоше, па се бар благовремено оте, и бар оплака судбину, која га је од своје браће Руса постигла и Андрашију у руке бацила. Руски мисијонари из српског Хилендара, некада центра српске просвете, који је и Русију створио, још 1899. год. у Београду изучавају српски језик и спремају се, да јуришају даље кроз Стару Србију и — заузму Дечане, као једину стару и живу

светињу српског народа. А Срби се и у самом Београду радују тако искреној помоћи од стране браће Руса?!! А шта је оно јадна браћо данас у Дечанима?! Српство је се борило и до пријема хришћанске вере, где организовано мало, где без икакве организације и борило се за свој језик и осећало за своју народност, а после пријема хришћанства, када силно у сваком погледу, а када без икакве политичке заштите и без пијемонта свога, као што га данас има. Али национално није издахнуло. Зар неће бити сав грех на душу и стид на образу свештенства учитеља и просветитеља српског народа за оно, што су имали у слободној Краљевини Србији и школе и свега, што им је за рад потребно било, па да без муке народ свој наравно просвећују како у црквеном тако и у народно-политичком погледу, но оставише масу народну слепу у национионалном погледу, а тим и политички и национално мртву. Да ли надлежни знају оне партије у Старој Србији између оних Срба, чистих Срба, а данас се деле за Русију и Србију! Још да знају бар колико толико руски језик ми би једног дана видили у Старој Србији и црно и бело свештенство руско и школе и учитеље руске! Само не можемо бити паметни, да знамо куда ли ће после братска Русија показати право српског уједињења!! И данас, када се решава животно питање свију малих балканских народа, када сваки, ко се Србином зове, ко у школи, ко у цркви, ко у политици треба да се за народни животни опстанак бори! А оно баш — оно — Српство прво пропада! Факти су овде, Русија је 1878. год. пошла на Српство отворено преко Бугарске, али на Санстефану пропаде, а не прође сјајно ни на Берлинском Конгресу, па се не одржа ни у Бугарској. Оно је последње искушење руске политике и даље без проласка

њене мисије кроз цркву неће оружијем предузимати завојевања. Бугарска омладина, а особито она, која је се у Русији школовала добро зна, шта руска народна политика хоће од јужних Словена: Бугара и Срба, па за то и не пустише Бугари руске мисијонаре, да се прво у бугарској цркви утврде, па редом и у српске Дечане дођу, већ су морали кроз конзулат свој доћи у српске Дечане. Зар неће бити жалосно за српску омладину, свештенство, учитељство и интелегенцију да допусте, да од свију малих балканских народа прво Српство падне, те да тиме падну у вечни мрак. Они славни јунаци српски, да умукну толике српске народне свете особине и врлине: гусле; слава; челично јунаштво, лепо име „Србин!“ Врло је појмљиво пропадну ли Срби, као један најживљи народ на Балкану, неће се дуго одржати ни Бугари. Јер би у овом случају остала и Бугарска и Румунија у средини руске силе, оне руске силе, која гине само за јужне Словене и хришћанство?!

Ако Руси истина живе и душом словенском и душом у истиној православној вери и цркви, онако, како се то по спољашности представљају, онда ваљда верују и у неку вечну и надмоћну силу над свим човечанским — привременим силама, ваљда ће се онда бојати Бога и правде његове, па неће допустити, да Српство, чији су претци подигли силу њену данас прво пропадне, и то њеном неосетљивошћу према њеној домостројитељци Србији, према Богу и правди. Јер није ово Српство заслужило од своје браће Руса! Најпосле ми сажаљевамо, оно што је Српство испустило своју чисто националну свестност. Али, ако баш дође до главе, ко зна да се и у народном погледу не пробуди Српство, као Српство, а Бугари су будни и готови у свако доба, па би

у том случају Русија изгубила јужне Словене једном за свагда. Изгубила би онај њен вечити штит православља. Нека се сећају Руси Бонапарте и његове силе, па како све то брзо пропаде. А то је зато пропало, што је било туђе. А нека се сећају и Срби оних укрштених политичких и народних интереса у добу српског великог Вожда Карађорђа, Наполеона, Александра руског императора, Турске и т. д., јер није ни данас доба политичке ситуације друкче простије и лакше. Нека Срби не мисле, да их браћа Руси и данас неће оставити, или нагнати, да се опет потуцају и страдају пред братском Русијом, као што су многе српске вође, а најпосле и Јован Ристић, као највећи руски љубимац и љубитељ.

Ми смо осећали своју свету дужност према својој народности; рођеном завичају, који већ преко пет векова — па и данас лежи у окову; према оноликим манастирима и црквама у своме завичају — Старој Рашци, да о своме личном труду за сада оволико проговоримо, а ако кад год стигнемо и у целокупности издамо свој труд и материјал ове расправе ми ћемо опширније објаснити ток односа између Српства и Русије!

Вукадин С. Ђурковић.